

OSTRAVSKÁ UNIVERZITA

STUDIA SLAVICA XXI/2

**OSTRAVSKÁ
UNIVERZITA**

OSTRAVA 2017

VĚDECKÁ REDAKCE

Jana Raclavská (Ostrava)

REDAKČNÍ RADA

*Kalina Bahneva (Sofie), Konstantin Barszt (Sankt Petěrburg),
Galina Blagasova (Belgorod), Irena Bogoczová (Ostrava),
Wojciech Chlebda (Opole), Elżbieta Dąbrowska (Opole),
Stanisław Gajda (Opole), Władysław Hendzel (Opole),
Bronisław Kodzis (Opole), Irena Masoit (Vilnius),
Romuald Naruniec (Vilnius), Miroslav Mikulášek (Ostrava),
Marta Pančíková (Ostrava), Jelena Semjonovna Uzeněva (Moskva),
Adriana Uliu (Craiová), Svatava Urbanová (Ostrava),
Emil Tokarz (Bielsko-Biała), Bogusław Wyderka (Opole)*

RECENZENTI

*Aleš Brandner, Ivana Dobrotová, Michał Hanczakowski, Andrzej Charciarek,
Daniela Konstantinova, Magdalena Lachman, Ewa Młynarczyk,
Volodymyr Mozgunov, Jiří Muryc, Zdeňka Nedomová, Jana Raclavská,
Blážena Rudincová, Jozef Sipko, Jan Vorel, Marcin Ziomek*

REDAKCE

Vladimír Severa

PROHLÁŠENÍ O PŮVODNÍ VERZI

Redakce prohlašuje, že původní (referenční) verze časopisu je verze tištěná.

© Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2017

ISSN 1803-5663 (Print)

ISSN 2571-0281 (Online)

Obsah

Literární věda

Ярослав ВЕЖБИНСКИ – Лингвокультурологический анализ малых форм в творчестве А. П. Чехова 9

Maria OLEŹZKA – Symbolizm w poezji Tytusa Czyżewskiego na przykładzie wiersza »Róże Andaluzji« 19

Radana MERZOVÁ – Український модерністський роман з погляду інтертекстуальності 27

Jazykověda

Blažena RUDINCOVÁ – К вопросу о характере некоторых русских терминологических наименований языка торговли и предпринимательской деятельности 39

Lukáš PLESNÍK – K otázce terminologické nominace analytických adjektiv v současné ruštině, češtině a polštině 55

Лукаш МАРШИК – Интернациональные эпонимы в лингвистической терминологии русского языка 65

Jana KITZLEROVÁ – Majakovskij a „быт“: analýza vybraných adjektivních neologismů a jejich užití v současné ruštině 75

Urszula KOLBEROVÁ – *Czy będzie pan zadowolony w naszym nowym domu pomimo usterki?* O językowym obrazie i stereotypie *rzemieślnika* w polskiej i czeskiej telewizji 87

Vědecké začátky

Khrystyna NOVODVORSKA – Kolokacje przymiotnikowe oraz rzeczownikowe leksemu *ciszy* w polsko-rosyjskim i rosyjsko-poskim korpusie równoległym 101

Recenze

Jan Vorel a kol., *Ruská a polská literární esejistika konce 19. a počátku 20. století v komparativním pojetí*. Ostrava: FF OU, 2017, 285 s.
(Miroslav Mikulášek) 119

Hanuš Nykl, *Slavjanofilství a slavjanofilské paradigma (Příspěvek ke studiu ruské filosofie 19. století)*. Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2015
(Jan Vorel)..... 123

Kronika

Po horizonte výskumu Svatavy Urbanovej (Viera Žemberová) 127

Content

Literary Science

Ярослав ВЕЖБИНСКИ – Linguo-cultural analysis of short forms
in the literary works by Anton Chekhov 9

Maria OLEĐZKA – Symbolism in poetry of Tytus Czyżewski based on example
of the poem »Róże Andaluzji« 19

Radana MERZOVÁ – Ukrainian Modernist prose from the perspective
of intertextuality 27

Linguistics

Blažena RUDINCOVÁ – To The Question of the Character of some Russian
Terminological Names in the Language of Commerce and Entrepreneurship 39

Lukáš PLESNÍK – On the terminological nomination of analytical adjectives
in the contemporary Russian, Czech and Polish languages 55

Лукaш МАПИШИК – International eponyms in the linguistic terminology
of Russian language 65

Jana KITZLEROVÁ – Mayakovsky and „быт“: An analysis of selected
adjective neologisms and their use in contemporary Russian 75

Urszula KOLBEROVÁ – *Will you be satisfied in Our new house in spite
of a Flaw?* On linguistic picture and stereotype of craftsman in Polish and
Czech TV 87

Scientific Beginnings

Khrystyna NOVODVORSKA – Adjectives and nouns collocating with
the lexeme “silence” in the Polish-Russian and Russian-Polish
parallel corpus 101

Reviews

Jan Vorel a kol., *Ruská a polská literární esejistika konce 19. a počátku 20. století v komparativním pojetí*. Ostrava: FF OU, 2017, 285 s.
(Miroslav Mikulášek) 119

Hanuš Nykl, *Slavjanofilství a slavjanofilské paradigma (Příspěvek ke studiu ruské filosofie 19. století)*. Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2015
(Jan Vorel)..... 123

Chronicle

Po horizonte výskumu Svatavy Urbanovej (Viera Žemberová) 127

Literární věda
Literary Science

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МАЛЫХ ФОРМ В ТВОРЧЕСТВЕ А. П. ЧЕХОВА

Ярослав Вежбиньски

Linguo-cultural analysis of short forms in the literary works by Anton Chekhov

Abstract:

The article is based on the lexical contrasts excerpted from literary works by Chekhov. The empirical material presented in the article plays essential role in semantics, lexicology, expressive stylistics and idiostylistics. As it has been proved, the language of literary works by Chekhov broadens lexical contrasts. The analysis shows that the structure of numerous antonyms becomes increasingly complex due to the shift of semantic accents, the domination of constant elements over the dictionary meaning. Apart from codified oppositions, which in Chekhov prose are subject to numerous semantic transformations, there are also antonymous realisations that appear as contextual opposites. Antonyms present the writer's specific manner of speaking and to some extent successfully describe his style.

Key words:

Anton Chekhov, linguo-cultural analysis, semantic and stylistic, antonyms

Contact:

Uniwersytet Łódzki, Instytut Rusycystyki, Zakład Językoznawstwa / University of Lodz, Institute of Russian Studies, Department of Linguistics; jarekw@uni.lodz.pl

В лингвистической науке четко обозначились следующие тенденции: во-первых, текст как структурно-семантическое целое изучается с привлечением различных факторов, таких как: интенция, память, фоновые знания, интуиция и др. когнитивные компоненты. Исследования семантической структуры художественных текстов многоаспектны. По проблемам семантики и стилистики текста опубликованы многочисленные труды (см., напр.: Борботько 2007; Гальперин 1981; Долинин 1985; Маслова 2007; Степанов 2005; Шабес 1989).

Во-вторых, в лингвистике продолжают широкие поиски в области творческих аспектов языка, в том числе языка художественной литературы (Дымарский 2006; Голякова 1996; Исаева 1999; Катаев 2011; Новиков 2007). В этих разысканиях надлежащее место целесообразно отводить также индивидуально-авторским приемам антонимизации слов (Вежбиньски 2002).

В-третьих, одна из актуальных проблем изучения антонимии связана с исследованием отношений противоположности не только на уровне системы языка, но и в речевом плане, в частности, в художественной речи.

Именно в ней достаточно определенно наблюдаются как индивидуально-авторские сцепления лексических единиц антонимического типа, так и специфические преломления словарной, узуальной антонимии. Л. А. Новиков справедливо пишет, что «в индивидуальной речи может быть реализовано то, чего нет в нормальном употреблении, то, что заложено как потенция в системе языка» (Новиков 1973: 74).

Язык произведений А. П. Чехова содержит в этом отношении богатейший иллюстративный материал. Даже беглый взгляд на его тексты показывает, что они насыщены экспрессивными, эмоциональными, образными антонимическими образованиями, которые в значительной мере индивидуализируют художественную речь писателя.

В огромном чеховедении имеются различные подходы к раскрытию семантического своеобразия произведений А. П. Чехова. Среди работ, в которых изучается литературно-художественное и языковое творчество писателя, особое место занимают материалы чеховских чтений (см., напр.: Милых 1981; Милых 1983; Баскакова 1990; Баскакова 1996). Значительный интерес представляют также исследования под общим названием «Творчество А. П. Чехова» (см., напр.: Громов 1977; Громов 1980). В этой предметной области достигнуты значительные успехи, однако существует еще немало вопросов, требующих рассмотрения и научного обоснования. Такая задача выдвигается относительно возможностей, приемов антонимизации слов и семантического наполнения антонимов в произведениях писателя. Анализ антонимических контактов слов в речевой структуре произведений Чехова уже предпринимался нами ранее (см., напр.: Вежбиньски 1987; Вежбиньски 1989; Wierzbński 2005; Вежбиньски 2013).

Особенностью чеховского идиостиля является то, что часто антонимические противопоставления становятся идейным стержнем всего произведения, нередко писатель выносит их в заглавие. Антонимы возглавляют и определяют построение таких текстов, как: «Толстый и тонкий» (Чехов т. 2, с. 250), «Говорить или молчать? (Сказка)» (2, 373), «Беседа пьяного с трезвым чертом» (4, 338), «Который из трех? (Старая, но вечно новая история)» (1, 232), «Володя большой и Володя маленький» (8, 214), «Вопросы и ответы» (2, 50), «И то и се (Поэзия и проза)» (1, 103), «Новая болезнь и старое средство» (2, 249), «Рыбье дело (Густой трактат по жидкому вопросу)» (4, 37). Такие заглавия направлены преимущественно на воспроизведение противоречий окружающей действительности, современной Чехову, и содержат яркую характеристику описываемых явлений.

Заголовок является исходным моментом формирования смысла или смыслов произведения. Его значимость в процессе выявления семантики произведения подчеркивают многие исследователи (см., напр.: Гореликова, Магомедова 1983: 13). В заголовке содержится некоторый концепт художественного текста. Бельгийские авторы «Общей риторики» вполне обоснованно отмечают, что «в заголовке объединяются две противоположные тен-

денции: тенденция к сжатости выражения и тенденция к нагромождению информации» (Дюбуа и др. 1986: 165). Из сказанного следует, что содержание заголовка раскрывается с наибольшей полнотой в ходе анализа любого произведения в целом.

В настоящей статье проводятся наблюдения за антонимизацией заглавных слов в произведениях Чехова. Основная задача сводится к извлечению как языковой, так и экстралингвистической информации из данного типа текстов писателя. Полагается, что понимание его словесно-художественного мастерства должно опираться на анализ различных языковых средств, в том числе, на изучение заглавных антонимических образований, тем более, что Чехов часто отступает от общепринятого их употребления и традиционные антонимы подвергаются в его произведениях семантическим видоизменениям и, тем самым, обновлениям языковых моделей противоположности.

Природу самого явления отражает в значительной степени известный рассказ «Толстый и тонкий». Первая ассоциация, которая возникает при таком заглавии, связана с физической характеристикой. Убеждает в этом начало первого абзаца, где читаем: «На вокзале Николаевской железной дороги встретились два приятеля: один *толстый*, другой *тонкий*» (2, 250). Отмеченные слова неоднократно повторяются в рассказе, однако буквально с последующих строк вносят добавочные смыслы. По мере развертывания текста данные слова получают социальное и психологическое наполнение.

Наблюдается здесь совмещение языкового и контекстуального, причем социальная и психологическая коннотации в конечном итоге даже подавляют чисто словарный смысл. Первоначальная контрастность образов героев (имеющий полную фигуру // худощавый) оказывается малозначительной, поскольку они получают иную направленность. В контексте всего рассказа существенными оказываются оценочные компоненты морального и социального плана. Антонимическое противопоставление передает по существу характер отношений в мире разобщенных интересов „толстых“ и „тонких“ по их месту в обществе и социальной роли. Слова заглавия важны не прямым значением, а коннотативными смыслами.

Обратимся теперь к тексту с заголовком «Новая болезнь и старое средство». Перед нами яркий пример короткой юморески, типичной чеховской „шуточки“:

Сечение по своим симптомам аналогично перемежающейся лихорадке (*febris intermittens*). Перед сечением больной бледен от спазма периферических сосудов. Зрачки его расширены. Нужно вообще заметить, что вид начальства раздражает вазомоторный центр и *nervus oculomotorius*. Больной чувствует озноб. Во время сечения мы замечаем повышение температуры и гиперестезию кожи. После сечения больной чувствует жар. Он весь в поту.

На основании этой аналогии я советую учащимся перед уходом в училище принимать хинин. (2, 249)

В тексте реализуется следующий характер противопоставлений, выстраиваемых по принципу пропорции с одним неизвестным, которое как раз и составляет весь социально-политический смысл и направленность повествования:

новая болезнь		старое средство
лихорадка	—>	хинин
(симптомы)		(средство от лихорадки)
сечение	—>	?
(избиение учащихся в училищах)		

Подчеркиваемая в тексте аналогичность „симптомов“ лихорадки (болезни физической) и сечения (болезни общества) вызывает у Чехова ассоциацию с аналогичным лечением – хинином. Абсурдность, создаваемая таким соотношением, заранее предполагает неназываемое, но истинное средство лечения социальной болезни. Из текста следует ряд противопоставлений по центральному и связующему звену:

новый	–	старый = появившийся недавно // давно;
новый	–	старый = прогрессивный // консервативный;
«новый»	–	старый = старый = «новый» (всякое новое средство, болезнь – на деле старое средство, болезнь – в смысле социальном).

Как видно из примеров-противопоставлений, первое представляет собой реализацию общеязыкового и основного значения пары, второе – общеязыкового и переносного, третье – актуализируется в самом тексте и является результатом переосмысливания не собственно языковых значений, а „значений“ социально-политического характера. Особая совмещенность всех трех названных смыслов-противопоставлений, сам характер их одновременности следует рассматривать как индивидуально-контекстную особенность именно данного произведения.

Итак, внимание сосредоточено в данной чеховской зарисовке не на болезни как таковой, а на общественной проблеме, связанной с избиением учеников и их физическим и психическим состоянием. Читатель вполне осознает тот факт, что предполагаемый диагноз лечения совершенно нелепый.

Смысловая совмещенность ряда противопоставлений наблюдается и в рассказе «**Говорить или молчать (Сказка)**». Это политическая сатира, высмеивающая существующие в России общественные порядки, отсутствие свободы, шпионаж царской полиции.

Антонимическая пара из заглавия *говорить – молчать* получает у Чехова глубокий политический подтекст, так как со словом *говорить* ассоциируется понятие правды о социально-политической действительности, совре-

менной писателю, слово же *молчать* наделяется дополнительными смыслами, становится синонимом лжи, замалчивания, подчиненности, трусости, смирения с политическим гнетом.

Эта мысль Чехова раскрывается уже в характеристике героев. Крюгер красноречив, он может вести блестящие разговоры на всякие светские темы, но в то же время он говорит только дозволенное, ибо он обладает хорошим знанием реальности вещей и осознает опасность высказывать истинное мнение по поводу многих политических и общественных вопросов окружающей действительности. Своему товарищу советует: «— А ты не будь глуп, не болтай лишнего! [...] Держи язык за зубами — вот что!» (2, 374). Крюгер знает, когда ему выгодно молчать. Он молчит из-за трусости, нежелания что-либо менять и за что-либо бороться.

Друг Крюгера — Смирнов; он молчаливый, скромный, застенчивый и почти безвольный. После неудачи завоевать чувства девушки он решает изменить свой характер. Он набирается смелости и вступает в оживленную беседу со своим попутчиком «в синем костюме», который — как выяснилось в дальнейшем — является тайным шпионом царской полиции. Смирнов недостаточно знаком с действительностью, в которой живет, и откровенно излагает своему спутнику мнение об окружающем, что имеет для него негативные последствия.

Чехов последовательно приводит читателя к мысли о том, что окружающая писателя действительность — мир, где жестоко подавляется свобода, правда и всякая критика существующего порядка. Поэтому говорить правду — значит подвергаться политическим репрессиям. В то же время для писателя молчать — значит быть трусом, человеком безвольным, за кем нет будущего и кто никогда не сможет одержать победу. Не случайно анализируемый рассказ Чехова был снят цензором в 1884 году (впервые он дождался публикации в 1925 году).

Употребленные Чеховым слова *говорить*, как своеобразного синонима правды, смелости, борьбы за свободу, страдания во имя общественной справедливости, и слова *молчать*, как синонима лжи, трусости, покорности и подчиненности политическому гнету, слабохарактерности, значительно обогащает индивидуальную антонимию писателя, которая обычно строится на глубинном значении всего текста, и очень часто, на его идеологическом звучании.

Помещенный за антонимической парой *говорить — молчать* вопросительный знак свидетельствует о том, что для Чехова вопрос: бороться или смириться, правда и страдание или подавленность и мнимая свобода — есть важнейшая проблема современной писателю действительности.

Подразумеваемые контекстом антонимические связи для заглавных антонимов *говорить — молчать* можно представить следующим образом:

правда	–	ложь
борьба	–	смирение (подчиненность)
храбрость	–	трусость (слабохарактерность)
успех	–	неудача

Семантика антонимического заголовка обуславливается совокупностью приведенных пар.

Чехов является мастером краткого изложения. В структурном плане предельно кратким является вопросно-ответное построение, состоящее из четырех вопросов и четырех ответов. Данная конструкция озаглавлена «**Вопросы и ответы**». Текст интересен как формой, так и содержанием. Дело в том, что графическое оформление ответов, которые следуют за всеми вопросами, перевернутое. Вопросы и ответы находятся в своеобразной оппозиции. Наблюдаем на первый взгляд между ними определенную несовместимость. Отсутствие однозначности открывает различные интерпретационные возможности. Вопросы и ответы достаточно коварные и сильно нагружены возможными коннотациями. Сами ответы даются в основном в имплицитной форме. Осуществляется своеобразная словесная игра, переходящая в бессмысленность.

Ставится первый вопрос: «Как узнать *ее* мысли?» Следует ответ: «Сделайте у нее обыск» (2, 50). Данная рекомендация совершенно нелепая, она противоречит здравому смыслу. Ответ доведен до абсурда. Вполне понятно, что недостаточно произвести обыск, чтобы узнать мысли человека. Обыск производится для того, чтобы доказать чью-либо виновность, либо чтобы освободить кого-то от подозрений и обвинения.

На второй вопрос: «Где может читать неграмотный?» последовал ответ: «В сердцах» (там же). Это своеобразный парадокс. Ведь неграмотный не умеет ни писать, ни читать. Возможно, что читать в сердцах – это хорошо понимать другого человека. В *Примечаниях* к тексту (2, 492) отмечено, что этот ответ приобрел злободневный смысл, причем делается по поводу данного выражения (*читать в сердцах*) отсылка к двум очеркам М. Салтыкова-Щедрина («Убежище Монрепо», «За рубежом») о полномочиях станowych. Целесообразно, следовательно, провести параллели с очерками этого писателя.

Третий вопрос: «Любит ли меня жена?» Ответ: «Чья?» (там же). Ответ скорее иронический. Наблюдается при этом недосказанность. Данное построение создает определенный эмотивно-оценочный план. Здесь и шутка, и едкий юмор и некая загадка.

И последний, четвертый вопрос: «Где можно стоя сидеть?» И ответ: «В участке» (там же). Ситуация нелепая, поскольку невозможно стоять и сидеть одновременно. Это оксюморонное построение, в котором сочетаются несоотносительные и противоположные понятия. Писатель, по всей вероятности, каламбурит в данном случае. Наблюдаем игру слов, которая

связана с многозначностью глагола *сидеть*. В переносном смысле, на что и наталкивает ответ «В участке» (т.е. в отделении полиции), он обозначает 'быть, находиться в тюрьме'.

Построение и смысл отдельных произведений определяет в значительной мере также антонимический подзаголовок. Проследим семантическое наполнение чеховского рассказа «**Который из трех? (Старая, но вечно новая история)**».

В этом произведении затрагивается вечная и общечеловеческая тема любви и сознательного выбора партнера в жизни. Такой выбор может достаточно определенно характеризовать человека как личность. Поэтому неудивительно, что проблема жизненного партнера в данном рассказе Чехова приобретает социально-психологическое звучание. Слово *старая* функционирует здесь в значении 'давно существующая и общеизвестная', слово же *новая* употребляется в значении 'современная, относящаяся к новому времени'.

Необходимо отметить, что слова-антонимы из подзаголовка приобретает особое смысловое наполнение за счет того, что проблема выбора, как и тема любви, представлена в двух планах: с точки зрения типичности самой проблемы (она никогда не отживает, не перестает быть актуальной, относится ко всем временам) и с точки зрения индивидуальности того или иного конкретного ее разрешения.

Антонимический подзаголовок рассказа передает наиболее общий смысл его идейного содержания и разрешения основного конфликта. Героиня произведения пытается выйти замуж. У нее три поклонника: молодой человек, только что закончивший консерваторию; сын известного московского коммерсанта и последний – барон. Барон, как выяснилось, не хочет жениться, чтобы не портить себе карьеру, поскольку у героини «ни состояния, ни имени», а женитьба, по его представлениям, должна быть половиной карьеры. Решение героини стать женой купца исходит из сугубо корыстных намерений. О себе она говорит: «Я люблю больше всего на свете деньги, наряды, коляски... Я умираю, когда думаю, что у меня нет денег...» (1, 237).

Итак, вечная проблема любви, «старая» проблема выбора партнера в жизни разрешается по-прежнему. Казалось бы, что каждое новое поколение должно привносить нечто новое, более человечную и гуманную мораль, но, как следует из рассказа, его герои не способны, вследствие низменности своего внутреннего мира и узости ума, решить вечные и «старые» общечеловеческие проблемы по-новому. Поэтому старая история оказывается вечно новой лишь постольку, поскольку она происходит с новыми героями, а не потому, что она завершается иначе. Слово *новая* у Чехова несет, таким образом, вопросительный смысл. Оно заставляет читателя усомниться в новом повороте, прогрессивности происходящих перемен в обществе. Чехов стремится выразить тем самым мысль, что пока существует мещанская мораль и хищные законы социальной жизни, то нельзя

говорить об истинно гуманных отношениях, о новом человеке, о новой нравственности.

Заключение. Текстовый анализ и описание семантической структуры антонимических заглавий у Чехова дают возможность констатировать основные положения:

Первое. Хотя антонимические образования не являются самостоятельным и единственным компонентом структуры чеховских текстов, то в ряде его произведений как раз они составляют семантическое ядро. В них в наиболее обобщенном виде сконцентрирована семантическая организация всего текста и обнаруживается своеобразное сгущение (конденсация) смысла целого произведения.

Второе. Семантика антонимического заглавия раскрывается посредством анализа дискурса в целом. В таком заголовке первостепенное значение могут приобретать смыслы, отличающиеся от словарных формулировок и характеристик. В данном типе заголовка чаще всего синтезируются различные смыслы.

Третье. По мере развития текста антонимические заглавия приобретают дополнительные коннотации. В процессе анализа семантического развертывания текста обнаруживается смысловая множественность самого заголовка.

LINGUO-CULTURAL ANALYSIS OF SHORT FORMS IN THE LITERARY WORKS BY ANTON CHEKHOV

Summary

In the present paper it is discussed the semantic diversity of the Chekhov's literary texts with antonyms in titles. The antonyms describe the way in which numerous of Chekhov's short stories, humoresques and outlines were constructed, for instance: «Толстый и тонкий» ("Fat and Thin"); «Говорить или молчать? (Сказка)» ("To Speak or To Be Quiet? (fairy tale)"); «Который из трех? (Старая, но вечно новая история)» ("Which One Out of Three? (The Old But Eternally New Story)"); «Вопросы и ответы» ("Questions and Answers"); «Новая болезнь и старое средство» ("A New Illness and an Old Cure"). In their structure there were synthesized different dictionary as well as connotative senses, which are revealed as a result of the analysis. As it was observed, the antonyms in question are the significant characteristics of the writer's idiosyncrasy.

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МАЛЫХ ФОРМ В ТВОРЧЕСТВЕ А. П. ЧЕХОВА

Резюме

В статье представлено семантическое своеобразие произведений А. П. Чехова с антонимами в заглавиях на фоне новейших тенденций, которые обозначились в лингвистике, и поисков в области творческих аспектов языка. Особенностью чеховского слога является то, что антонимы становятся идейным стержнем всего произведения и писатель

нередко выносит их в заглавие. Антонимы определяют построение ряда его рассказов, юморесок и зарисовок, как, например: «Толстый и тонкий»; «Говорить или молчать? (Сказка)»; «Который из трех? (Старая, но вечно новая история)»; «Вопросы и ответы»; «Новая болезнь и старое средство». В их структуре синтезируются различные смыслы, как словарные, так и коннотативные, которые и выявляются в ходе анализа. Полагается, что такие антонимы являются существенной особенностью идиостиля писателя.

Литература

- Баскакова Л. В., 1990, *Языковое мастерство А. П. Чехова*, ред. Л. В. Баскакова, Ростов-на-Дону.
- Баскакова Л. В., 1996, *Языковое мастерство А. П. Чехова*, ред. Л. В. Баскакова, Ростов-на-Дону.
- Wasiewicz F., 2013, Прагматика асемантических реплик в пьесах А. Чехова. – *Slavia Orientalis*, 4, с. 543–556.
- Борботько В. Г., 2007, *Принципы формирования дискурса. От психолингвистики к лингвосинергетике*, Москва.
- Вежбиньски Я., 1987, Функционирование антонимов в художественной речи А. П. Чехова. – *Przegląd Rysucystyczny*, 3–4, с. 151–162.
- Вежбиньски Я., 1989, Своеобразие парадигмы с доминантой „хороший-плохой“ (на материале произведений А. П. Чехова и словарей русского языка). – *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica*, 21, с. 57–67.
- Вежбиньски Я., 2002, О художественной речи А. П. Чехова. Материалы к словарю антонимов писателя, „*Stylistyka*“, XI, с. 255–268.
- Wierziński J. (2005), Impresje o semantyce i stylistyce krótkich form narracyjnych w twórczości Antona Czechowa. – *Ogród nauk filologicznych. Księga Jubileuszowa poświęcona Profesorowi Stanisławowi Kochmanowi*, ред. М. Balowski, W. Chlebda, Opole, с. 683–691.
- Вежбиньски Я., 2013, *Семантика идиостиля А. П. Чехова (на материале антонимических образований и смежных явлений)*, Łódź.
- Гальперин И. Р., 1981, *Текст как объект лингвистического исследования*, Москва.
- Голякова Л. А., 1996, *Подтекст и его экспликация в художественном тексте*, Пермь.
- Гореликова М. И., Магомедова Д. М., 1983, *Лингвистический анализ художественного текста*, Москва.
- Громов Л. П., 1977, *Творчество А. П. Чехова. Сборник статей. Межвузовский сборник научных трудов*, вып. 2, ред. Л. П. Громов, Ростов-на-Дону.
- Громов Л. П., 1980, *Творчество А. П. Чехова. Особенности художественного метода. Межвузовский сборник научных трудов*, вып. 5, ред. Л. П. Громов, Ростов-на-Дону.
- Долинин К. А., 1985, *Интерпретация текста*, Москва.
- Дымарский М. Я., 2006, *Проблемы текстообразования и художественный текст. На материале русской прозы XIX–XX веков*, Москва.
- Дюбуа Ж., Эделин Ф., Клинкаенберг Ж.-М., Мэнге Ф., Пир Ф., Тринон А., 1986, *Общая риторика*, Москва.
- Исаева Л. А., 1999, *Лингвистический анализ художественного текста: проблемы интерпретации скрытых смыслов: Учебное пособие*, Краснодар.
- Катаев В. Б., 2011, А. П. Чехов. *Энциклопедия*, составитель и научный редактор В. Б. Катаев, Москва.
- Маслова В. А., 2007, *Лингвокультурология*, Москва.
- Милых М. К., 1981, *Язык прозы А. П. Чехова: сборник статей*, ред. М. К. Милых, Ростов-на-Дону.

- Милых М. К., 1983, *Проблемы языка и стиля А. П. Чехова*, ред. М.К. Милых, Ростов-на-Дону.
- Новиков Л. А., 1973, *Антонимия в русском языке (Семантический анализ противоположности в лексике)*, Москва.
- Новиков Л. А., 2007, *Художественный текст и его анализ*, Москва.
- Паперный З. С., 1982, *«Вопреки всем правилам...»: Пьесы и водевили Чехова*, Москва.
- Степанов А. Д., 2005, *Проблемы коммуникации у Чехова*, Москва.
- Чехов А. П., 1974–1982, *Полное собрание сочинений и писем в тридцати томах. Сочинения в восемнадцати томах*, Москва.
- Шабес В. Я., 1989, *Событие и текст*, Москва.

SYMBOLIZM W POEZJI TYTUSA CZYŻEWSKIEGO NA PRZYKŁADZIE WIERSZA »RÓŻE ANDALUZJI«

Maria Olędzka

Symbolism in poetry of Tytus Czyżewski based on example of the poem »Róże Andaluzji«

Abstract:

This work presents the interpretation of the poem titled »Róże Andaluzji« written by Tytus Czyżewski, which is a pretext for comparison between his poetic program and his poetic work.

Key words:

Tytus Czyżewski, »Róże Andaluzji«, symbolism, Polish poetry, Spain, Christianity

Contact:

Palacky University in Olomouc (Czech Republic); maria.oledzka01@upol.cz

Róże Andaluzji

W Andaluzji róże zakwitły
róże zakwitły w płomieniach
burze je nocą szarpały
deszcze je myły ze krwi
serca biły w kamieniach
na skałach orły jak sny
dzióbami wywszały swe pióra
by pisać z królestwem pakt
Aragonii dumnej królowej
Maurowie siedli na zamkach
i głaszczą piersi fontanny
rozmowa ze słońcem róży
zbudziła okręty ze snu
piraci pustoszą wybrzeża
róża – krew z rany cierniowej
pnie się po drzewie krzyża
Chrystus otworzył usta
spragnione rosy różanej

(Czyżewski 1992: 264–265).

Róże Andaluji to, należący do cyklu o tematyce hiszpańskiej, wiersz Tytusa Czyżewskiego, który ukazał się w 1936 roku w tomie *Lajkonik w chmurach. Poezje*. We wstępie autor zaznaczył, że utwory, które umieścił w tym zbiorze, napisał w latach 1928–1935 (Czyżewski 1992: 233).

Tytus Czyżewski był nie tylko poetą, ale przede wszystkim malarzem. Warto dodać, że jego dzieła plastyczne były, i nadal są, wyżej cenione od dzieł literackich. Zapewne z tego względu Joanna Pollakówna określiła poezję Czyżewskiego mianem „notatnika malarza” (Baluch 1992: XXII). Poza tym – termin ten obrazuje, że część jego dorobku poetyckiego wyraźnie wskazuje na konkretne wydarzenia z życia autora. Przykładem takiej biograficznej notatki są *Róże Andaluji*, które powstały w roku 1929 jako wynik podróży artystycznej do Hiszpanii (Baluch 1992: XXI).

Tytus Czyżewski urodził się w 1880, a w roku 1902 rozpoczął studia na Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. Z czego można wysnuć wniosek, że na kształtowanie się jego wrażliwości artystycznej miała wpływ estetyka młodopolska (Baluch 1992: XXXII). Jednak w roku 1921 w manifestie programowym futuryzmu *Pogrzeb romantyzmu – uwiąd starczy symbolizmu – śmierć programizmu* głosił:

Śmierć romantyzmowi, symbolizmowi i programizmowi! Niech żyje MECHANICZNY INSTYNKT! (Jarosiński, Zaworska 1978: 54)

Także w *Lajkoniku w chmurach* (1936) w szkicu *O odlogicznieniu poezji* powiełał hasło zerwania z symbolizmem (czy aby na pewno?¹):

Zupełne zerwanie z dotychczasową »logicznością« poezji, jakkolwiek się ona nazywała: romantyzmem czy symbolizmem, prowadzi do stworzenia poezji sugestywnej, poezji prawdziwego realizmu (Czyżewski 1992: 297).

Mimo tych wszystkich postulatów artysty, wiele wskazuje na to, że wiersze z omawianego zbioru odznaczają się cechami typowymi dla kreacjonizmu i związanego z nim symbolizmu. Wybrany przeze mnie przykładem, który ma to poświadczyć, są już wspomniane *Róże Andaluji*.

Zatem – czym jest kreacjonizm? Słowo to pochodzi od łacińskiego *creatio*, czyli tworzenie. Termin „kreacjonizm” często jest używany jako synonim twórczości artystycznej, a w poezji wiąże się go z nurtami, które przeciwstawiały się mimetyzmowi (takimi jak: parnasizm, symbolizm, dekadentyzm, „poezja czysta”). Takie ujęcie sztuki i roli artysty, jako kreatora nowych światów, pojawiło się po raz pierwszy w renesansie. Pisał o tym także M. K. Sarbiewski w traktacie *De perfecta poesi* (Gazda 1992: 479–480). Identyczne wnioski sformułował Tytus Czyżewski w *Wierszu o malarstwie*:

¹ Maria Podraza-Kwiatkowska podaje, że sugestia jest domeną symbolizmu (Podraza-Kwiatkowska 1992: 1057).

(...)
 A malarz dźwięki, tony i formę
 Wybiera
 Z bogatego ogrodu kwiatów
 I tworzy **świat nowy**²
 Na swym płótnie
 Świat wewnętrznej harmonii
 Którą odczuwa i która
 W nim żyje (Czyżewski 1992: 258).

Przy czym warto dodać, że nie tylko widzi w artyście kreatora, ale ponadto podkreśla synkretyzm sztuk („(...) A malarz dźwięki, tony i formę Wybiera (...)”); a jest to o tyle ważne, że znajduje odbicie w jego wierszach.

W węższym znaczeniu kracjonizm określa kierunek w poezji hispanoamerykańskiej. Jego twórcą był chilijski poeta związany z awangardystami Europy Zachodniej – Huidobro. Cechami nadrzędnymi jego programu były: antymimezyzm i antynaturalizm. Głosił nadrzędność poezji i poety wobec natury; „powrót do świata obiektywnego w formie stworzonej od nowa przez artystę” (Gazda 1992: 481). Hasła te rozwinął w manifestach: *Epoka kreacji* i *Kreacja czysta*. W latach 1917–1925 Huidobro przebywał we Francji i Hiszpanii. Być może Czyżewski zetknął się z jego poglądami (przebywał we Francji w latach 1922–1930), gdyż ich echa możemy odnaleźć w jego manifestie *Od koncepcji przyrody – do przyrody samej*:

Już od dawna mówią i piszą o tym, że sztuka to nie kopiowanie natury: Czy natura widziana poprzez temperament, czy subiektywizm artysty zastosowany do natury, czy wreszcie twórczość czysta. (Creation pure?)

(...) Artysta dotykając przedmiotów, wyrabia sobie swój własny świat przestrzenny, od której to »KONCEPCJI« (jego) zależy całe jego wejście w PRZESTRZEŃ przyrody. Ta przyroda działa na niego jak piorunowa burza na poganina. Chcąc stworzyć sobie (SWOJĄ) koncepcję burzy, musi zwrócić się do sztuki. (...)

Czy identyfikowanie się z przyrodą? – NIE!

Stworzyć z przyrody swój własny świat – nie świat abstrakcyjny, lecz WŁASNY (Czyżewski 1992: 259).

Od kracjonizmu blisko już do symbolizmu, który miał znaczący wpływ na literaturę Młodej Polski.

Czym zatem cechuje się symbolizm? Maria Podraza-Kwiatkowska podaje, że celem tego nurtu jest ujęcie jedności i nieprzemijalności prabytu (idealizm typu platońsko-plotyńskiego) oraz uchwycenie stanu duszy, nastroju (Podraza-Kwiatkowska 1992: 1055). W tym celu poezja zaczęła posługiwać się środkami wyrażania treści w sposób pośredni; tzn. za pomocą metafory, symbolu, synestezji.

Termin „symbol” wywodzi się z starogreckiego *sýmbolon*. W pierwotnym znaczeniu był to mały, rozłamany na pół przedmiot, którego połówki stanowiły

² Pogrubienie tekstu pochodzi od Autorki.

znak rozpoznawczy dla dwóch osób (Kopaliński 2001: 5). Obecnie zadaniem symbolu jest wyrażanie tego, co „niewyraźalne” (i to go odróżnia od alegorii). Maria Podraza-Kwiatkowska w artykule *Symbolizm w okresie Młodej Polski* określa jego cechy w sposób następujący:

Cechą symbolu jest wieloznaczność, nieuchwytność znaczeniowa polegająca na wywoływaniu, na sugerowaniu odpowiednich wzruszeń, a nie dokładnych sprecyzowanych idei. (...) Taki właśnie sposób rozumienia symbolu (i poezji w ogóle) przesuwają go z grupy znaków do grupy przedmiotów; symbol nie tyle przedstawia jakąś rzeczywistość, co stanowi rzeczywistość samą w sobie, nie tyle jest znakiem, co przedmiotem (Pierre Guiraud) (Szymański 1973: 354),

a także charakteryzuje język poetycki symbolizmu:

Język poetycki polegał (...) na unikaniu narracji i opisu, na daleko idącej ekwiwalentyzacji, na zagęszczeniu metaforycznym, na zautonomizowaniu warstwy znaku, na niezwykłości skojarzeń, wreszcie – na zastąpieniu praw logiki obowiązującej w świecie rzeczywistym – prawami własnymi: takimi prawami, które ustanawia artysta dla stworzonego przez siebie świata (Szymański 1973: 354).

Jednym słowem – symbolizm miałby polegać na „myśleniu obrazami” (Podraza-Kwiatkowska 1992: 1056).

Jak to odnosi się do omawianego tu utworu Tytusa Czyżewskiego? Co przemawia za tym, że jest to wiersz symboliczny?

Czyżewski jako malarz tworzył obrazy i rysunki wielopłaszczyznowe („myślał obrazami”). Były to kompozycje nawiązujące poniekąd do kubizmu, z tą różnicą, że nie dzieliły one przedmiotu jedynie na wielokrotne części. Technika Czyżewskiego polegała na „cięciu” przedmiotu i przedstawianiu jego płaszczyzn pod różnymi kątami, ale w taki sposób, by elementy przedmiotu były powiązane zarówno ze sobą, jak i z przylegającymi do nich płaszczyznami. Joanna Pollakówna określiła te obrazy jako „kapliczki nierozpoznanego kultu” (Baluch 1992: XVII–XVIII). Ta technika znalazła odzwierciedlenie także w poezji Czyżewskiego. Takim poetyckim obrazem wielopłaszczyznowym są *Róże Andaluzji*. Poeta łączy w nich w sposób spójny, a wręcz „organiczny”, kilka „płaszczyzn”. Pierwszą płaszczyzną są wydarzenia historyczne, a drugą – przesłanie religijne. Zaś tym, co je spaja, wartością nadrzędną, jest Hiszpania. Wiersz składa się z pociętych kawałków, scenek, które jednak zazębiają się i dają wrażenie jednolitości. O takim konstruowaniu obrazu poetyckiego pisał Carlos Marrocan Casas w artykule *Tadeusz Peiper a ultraizm hiszpański*:

Ultraizm za kubizmem wychodził od postulatu autonomii sztuk, i tak awangarda hiszpańska głosiła »redukcję liryki do jej pierwotnego elementu: metafory«, rezygnację z anegdoty. Z postulatem metafory wiązała się sprawa obrazu poetyckiego, który będąc złączeniem kilku obrazów, miał nie posiadać odpowiednika w rzeczywistości. Tak metafora, jak i obraz poetycki (imagen) miały pełnić w poezji taką rolę, jaką w malarstwie kubistów tzw. »ekwiwalenty plastyczne« (Szymański 1973: 364).

Wynika z tego, że kolejną (trzecią) płaszczyzną w *Różach Andaluzji* jest „hiszpańska” konstrukcja wiersza i próba oddania specyfiki tego kraju i jego kultury. Utwór nie tylko tematem nawiązuje do Hiszpanii, ale także formą.

Według Alicji Baluch Tytus Czyżewski, pod wpływem podróży do Francji, Włoch i Hiszpanii, stał się kolorystą; zarówno w malarstwie, jak i w poezji (Baluch 1992: XXI). W omawianym tu wierszu wskazuje na to wielokrotnie przywoływany motyw słońca oraz dominacja barwy czerwonej (Baluch 1992: XXV), choć występują też inne kolory: niebieski (obrazy wody) oraz żółty (słońce). Są to zatem trzy podstawowe barwy w malarstwie, z których można stworzyć wszystkie pozostałe.

Pierwsze możliwe odczytanie utworu to „płaszczyzna” historyczna. Treść wiersza nawiązuje do wydarzeń, które miały miejsce w średniowiecznej Hiszpanii. Wskazuje na to wiele elementów. Po pierwsze przywołane nazwy geograficzne: Andaluzja, Aragonia. Ponadto wzmianka o „Aragonii dumnej królowej” i o Maurach, którzy „siedli na zamkach”. Są to aluzje do trwających ponad siedem wieków walk chrześcijan z Maurami (Arabami, muzułmanami) o odzyskanie ziem dawnego państwa Wizygotów (Maurowie podbili je w VII wieku). Walki te określano mianem rekonkwisty (tzn. ponownego zdobycia). Andaluzja od VIII do XIII wieku była pod panowaniem arabskim. Z kolei Aragonia w wieku XI, na skutek rekonkwisty, stała się samodzielnym królestwem. W XV wieku panowała tam Izabela Kastylijska (Izabela I Katolicka). To o niej wspomina w wierszu Czyżewski. Do XIII wieku chrześcijańska Hiszpania zapewniała swoim mieszkańcom wolność wyznania. W wieku XIV sytuacja się zmieniła, doszło wtedy do konfliktu zbrojnego na tle religijnym. W wieku XV, za rządów Izabeli, zostali wyparci z Hiszpanii Maurowie. Ponadto doprowadziła ona, poprzez małżeństwo z księciem aragońskim Ferdynandem II, do zjednoczenia kraju (unia personalna królestw: Kastylii i Aragonii). Izabela i Ferdynand, aby rozwiązać konflikt między chrześcijanami, Maurami i Żydami, powołali do życia państwową Inkwizycję. Jej zadaniem było zaprowadzenie w kraju czystości wyznaniowej (czyli chrześcijaństwa); innymi słowy – usunięcie innowierców (Maurów, Żydów). Inkwizycja swoje zadanie spełniła (De Lara 2006).

Drugie odczytanie to „płaszczyzna” religijna. Świadczy o tym przywołanie w treści utworu postaci Chrystusa i motywu Ukrzyżowania. Ponadto – autor, konstruując świat, pejzaż *Róży Andaluzji*, posługuje się chrześcijańskimi symbolami, takimi jak: róża, orzeł, słońce, drzewo krzyża, deszcz, rosa.

Trzeba przy tym zaznaczyć, że i w tym przejawia się „hiszpańskość” wiersza; bowiem jest to kraj znany z głębokiej religijności.

Róża w krajach Europy południowej kwitnie już od kwietnia. Jest ona symbolem wiosny, doskonałości, śmierci i zmartwychwstania, Słońca i płomienia, zasady żeńskiej, a dzięki kolcom – niepokalaności. Dorotea Forstner podaje:

Według Księgi Mądrości Syracha *dzieci Boże* mają kwitnąć »jak róża« (39,13). (...)

Święty biskup męczennik Cyprian z Kartaginy porównuje także Kościół swych czasów z kwitnącym ogrodem: »Poprzednio był biały dzięki czynom braci. Teraz z powodu krwi męczeńskiej stał się purpurowy. Wśród jego kwiatów nie brak lilii ani róż«. (...)

Ciernie także mają symboliczne znaczenie (...). Wyobrażają grzechy i ich skutki, ból i cierpienie. Z różą stanowią jeden obraz: pośród cierni prześladowania wyrasta róża męczeństwa, ciernie oplatają skroń cierpiącego Zbawiciela, pośród cierni zepsucia jaśniej wolna od cierni dziewiczność (Forstner 1990: 192).

W tym kontekście wers: „róże zakwitły w płomieniach” mógłby oznaczać, że w ogniu walk „wyrośli” nowi męczennicy chrześcijaństwa, lub że chrześcijaństwo oczyściło się poprzez ogień, wojnę. Ponadto czerwień w chrześcijaństwie symbolizuje męczeństwo, a czerwona róża – męczeństwo Chrystusa.

Kolejne dwa wersy przywołują takie symbole jak: burza, deszcz, krew. Pierwszy z nich oznacza wojnę, rewolucję, wyzwolenie, gwałtowny rozwój. Drugi – oczyszczenie, wpływ nieba na ziemię, błogosławieństwo i łaskę Bożą, a także – Odkupiciela: „(Mesjasz) zstąpi jak deszcz na runo i jak krople na ziemię kapiące” (Kopaliński 2001: 62). Z kolei krew to symbol najcenniejszej dla bogów ofiary (Kopaliński 2001: 166), przymierza, a także – winy.

Wers: „serca były w kamieniach” wskazuje na to, że opisywane wydarzenia mogłyby wzruszyć nawet kamienie, które ze swej natury są niewzruszone. Mówi się przecież o ludziach bezdusznych, że mają „serce z kamienia”.

W następnym fragmencie („na skałach orły jak sny, dzióbami wywszały swe pióra by pisać z królestwem pakt”) kluczowym słowem do jego odczytania jest symbol orła, który uosabia siłę, wytrwałość i zwycięstwo, a także odrodzenie lub wysłannika niebios. Ogólnie – ptaki oznaczają „(...) uwolnienie się od spraw ziemskich i wzlot ku Bogu” (Forstner 1990: 226). Orły symbolizują też wiernych Kościoła (Lurker 1989: 161); czyli w tym przypadku można przyjąć, że mowa tu o wiernych, którzy przed wstąpieniem do królestwa Bożego (nieba) muszą się oczyścić.

Kolejne trzy wersy przywołują wydarzenia historyczne („Aragonii dumnej królowej Maurowie siedli na zamkach i głaszczą piersi fontanny”). Może to być aluzja do ostatniej fortecy islamu w Grenadzie (Soczyńska 2006: 134), która została zdobyta w 1492 roku. Jednak można je rozumieć także jako wołanie o pomoc i schronienie, bo to właśnie symbolizuje pierś (atrybut macierzyństwa). Przy czym – w opisaney tu sytuacji – „piers fontanny” tryska wodą, czyli jest w pewnym sensie bijącym źródłem, gasi pragnienie, orzeźwia. Sama woda symbolizuje zasadę żeńską, tak jak Księżyc (będący symbolem islamu). Warto przypomnieć, że w centrum arabskich meczetów budowano fontanny będące miejscem świętych ablucji (oczyszczenia z grzechów).

Wers: „rozmowa ze słońcem róży” obrazuje, że pod wpływem słońca róża wzrasta i dojrzewa; osiąga pełnię; rozkwita i uwalnia swój zapach. Słońce jest symbolem życia, męskości, Chrystusa.

Kolejne dwa wersy („zbudziła okręty ze snu piraci pustoszą wybrzeża”) ponownie nawiązują do wydarzeń historycznych; zapewne podboju Półwyspu Iberyjskiego przez muzułmanów.

Ostatni fragment przedstawia motyw ukrzyżowanego Chrystusa:

(...)
 róża – krew z rany cierniowej
 pnie się po drzewie krzyża
 Chrystus otworzył usta
 spragnione rosy różanej (Czyżewski 1992: 265).

Według Agaty Soczyńskiej poeta zapowiada w nim „(...) przyszłe zdarzenia w historii Hiszpanii – ekspansję chrześcijaństwa” (Soczyńska 2006: 134). Jednak można przyjąć też inną interpretację, bardziej uniwersalną. Można założyć, że róża została tu zdefiniowana jako „krew z rany cierniowej”, gdyż wyrasta „pośród” (lub – mimo) cierni, czyli cierpień, przeciwności, grzechów. Poza tym pięć płatków tego kwiatu symbolizuje w chrześcijaństwie pięć ran Chrystusa. Innymi słowy – poprzez cierpienie człowiek się doskonali, oczyszcza, a pod wpływem Słońca-Chrystusa wzrasta ku niebu i uwalnia przepiękny zapach, czyli duszę. Albo poprzez jego męczeńską krew zostaje odkupiony, oczyszczony z win i dopiero dzięki temu „pnie się po drzewie krzyża”, czyli może nawiązać łączność z Bogiem.

Dwa ostatnie wersy można odczytać następująco: Chrystus pragnie zbawienia, odrodzenia ludzi (bo to symbolizuje rosa). Inne spojrzenie na ten fragment daje Księga Izajasza (45,8):

Spuśćcie rosę niebiosa, z wierzchu, a obłoki niech zleją deszczem sprawiedliwego; niech się otworzy ziemia i zrodzi zbawiciela, a sprawiedliwość niech wszędzie zarazem (Kopaliński 2001: 358).

W tym kontekście rosa byłaby łaską Bożą, która daje ziemi Mesjasza.

Jest rzeczą interesującą, że opisywane wydarzenia historyczne rozgrywają się na płaszczyźnie poziomej (horyzontalnej), zaś „wydarzenia” religijne – pionowej (wertykalnej), tworząc tym samym krzyż. W ten sposób autor ponawia i potęguje motyw cierpienia oraz wskazuje na tło religijne rozgrywającej się historii; pokazuje, że wszystkie elementy utworu wzajemnie się przenikają, stanowią nierozzerwalną całość.

Świat przedstawiony w wierszu to świat jakby ze snu, wizji. Nic nie jest w nim wypowiedziane wprost. Poeta jedynie sugeruje, poddaje pewien kierunek myślom czytelnika (narracja pośrednia). Używa do tego licznych symboli i metafor. Służy mu to także do tego, by wywołać określone emocje; stworzyć atmosferę walki, zmagania, uobecnić motyw cierpienia. Czyni to zestawiając ze sobą żywioły wody (burze, deszcze) i ognia (płomienie, słońce), malując krajobraz w kolorze krwi i przywołując motyw ukrzyżowanego Chrystusa. Czyżewski zdaje się, w tym utworze, wcielać w życie ideę Mallarmégo, który powiedział, że:

Nazywać przedmiot to zatracać trzy czwarte rozkoszy, jakiej dostarcza utwór poetycki; rozkoszy, którą tworzy szczęście stopniowego domyślania się; sugerować – oto ideał (Podraza-Kwiatkowska 1992: 1057).

Wszystkie te zabiegi są typowe dla symbolizmu. Założeniem tego kierunku było także, by czytelnik poddawał się działaniu utworu tak samo, jak poddaje się działaniu hipnozy lub muzyki; czyli bez udziału świadomości, bez potrzeby racjonalnej analizy (Podraza-Kwiatkowska 1992: 1057). I z takim założeniem należałoby podejść do czytania *Róży Andaluźji*. Gdyż jak stwierdza Wiesław Szymański:

(...) rzeczywistość symbolizowana i rzeczywistość metaforyzowana są w gruncie rzeczy nie przekładalne na język jednoznaczny, dyskursywny. Możemy się do nich przybliżyć, wielokrotnie bardzo blisko, nigdy jednak nie da się w pełni obu otworzyć (Szymański 1973: 363).

SYMBOLISM IN POETRY OF TYTUS CZYŻEWSKI BASED ON EXAMPLE OF THE POEM »RÓŻE ANDALUZJI«

Summary

Tytus Czyżewski was writing in his poetic program that he is against symbolic poetry, that he wants to write differently. In his opinion poet should use during writing only his instinct; he should leave idea of following any program. This work proves, that his poem *Róże Andaluźji* is an example of symbolic poetry. In other words – program of this poet is not always consistent with his poetic work.

Literatura

- Antologia polskiego futuryzmu i Nowej Sztuki*, 1978, oprac. Z. Jarosiński, H. Zaworska, Wrocław.
- Czyżewski T., 1992, *Poezje i próby dramatyczne*, red. J. Błoński, M. Klimowicz, oprac. A. Baluch, Wrocław.
- De Lara T., 2006, *Historia Hiszpanii*, przeł. Sz. Jędrusiak, Kraków.
- Forstner D., 1990, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, przeł. i oprac. W. Zakrzewska i in., Warszawa.
- Kopaliński W., 2001, *Słownik symboli*, red. B. Chicińska i in., Warszawa.
- Lurker M., 1989, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, tłum. K. Romaniuk, red. A. Fabiś, Poznań.
- Podraza-Kwiatkowska M., 1992, *Symbolizm*, hasło w: *Słownik literatury polskiej XX wieku*, red. Janusz Sławiński, Wrocław.
- Soczyńska A., 2006, *Tytus Czyżewski. Malarz – poeta*, red. E. Michalak, Warszawa.
- Szymański W., 1973, *Neosymbolizm. O awangardowej poezji polskiej w latach trzydziestych*, red. J. Lewandowska, Kraków.

УКРАЇНСЬКИЙ МОДЕРНІСТСЬКИЙ РОМАН З ПОГЛЯДУ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ

Radana Merzová

Ukrainian Modernist prose from the perspective of intertextuality

Abstract:

The article focuses on the period of the „Executed Renaissance“ (20’s–30’s of the 20th century) and the novel, which is typical in its richness of genres and a wide range of semantic fields (socio-political, ideological, ontological, existential).

Key words:

Ukrainian modernist prose, “Executed Renaissance”, Ahatanhel Krymskyi, Mykola Khvylovyi, Victor Domontovych, Yuryi Yanovskyi

Contact:

Katedra slavistiky, sekce ukrajinistiky, Univerzita Palackého v Olomouci, Křížkovského 511/8, 771 47 Olomouc; radana.merzova@upol.cz

Період з 1917-го по 1933-ій роки, названий українським національно-культурним відродженням, був природним і логічним продовженням тенденцій, що почали формуватися з кінця 19-го століття. У коротку добу між 1917-им та 1921-им роками чітко окреслилися соціально-політичні та національні духовні цінності, орієнтири, що стали програмними у контексті українізації як національно-культурного відродження. Українська література у той час перебувала у стані бурхливого поступального розвитку: виникає кілька організацій на підтримку митців слова, видаються нові часописи, альманахи, студії та збірки («Мистецтво», «Літературно-критичний альманах», «Червоний вінок», «Жовтень» та ін.). Визначальними рисами нової поезики стає невдоволеність «старим світом» та його цінностями, палке бажання прискорити поступальні процеси літературного розвитку, пошук нових форм і засобів художнього вираження, звернення до гуманістичних традицій, започаткованих Тарасом Шевченком, Іваном Франком та Лесею Українкою. Провідними ознаками літературно-мистецького процесу цього періоду є відкритість змінам, самостійність і неординарність мислення, віра у власні ідеали та широке експериментування, стимульоване впливом європейського модернізму. Так, від початку лірико-орнаментальна проза Миколи Хвильового визначалася свідомо прихованим чи «розірваним» сюжетом, а з 1924-го року є підстави говорити й про тенденцію до розвитку сюжетного конфлікту та психологічно-трагічного зображення

життя. Сюжетна проза Миколи Хвильового, яка стане сьогодні предметом нашого аналізу, зосереджена на критичному ставленні до русифікаторської політики комуністичної партії і пов'язана із періодом найпалкішої «літературної дискусії»¹.

У центрі нашого аналізу – вибрані прозові твори з доби найактивнішого розвитку українського модернізму (передусім у 20-х–30-х роках 20-го століття) – у проекції на інтертекстуальне їх прочитання та інтерпретацію. Широта та глибина інтертекстуальних зв'язків цих творів свідчить про високий інтелектуальний рівень митців слова та неабиякий кругозір тогочасної української інтелігенції, про вимоги автора до читача й відповідні очікування від нього, про особливий рівень літературної взаємодії автора з читачем та попередніми текстами, про зародження діалогу як способу оновленої комунікації. Для українського роману 20-х років типовим є жанрове багатство та різноманітність. Він зазвичай синтезує у собі одночасно кілька тематичних аспектів, з-поміж яких проблематично визначити якийсь один як домінуючий. Він є складним переплетінням кількох семантичних полів, що завжди вписуються в актуальну суспільну та політичну полеміку, адже 20-і – 30-і роки 20 століття визначалися значними зрушеннями у політичній, ідеологічній, онтологічній та психологічній сферах. Отож особливу увагу звернемо на Миколу Хвильового та його незакінчений роман «Вальдшнепи», на Агатангела Кримського і його антиколоніальний роман «Андрій Лаговський», на романи «Доктор Серафікус» Віктора Домонтовича та «Майстер корабля» Юрія Яновського з огляду на проблематику інтертекстуальності та інтертекстової інтерпретації.

Домінуючою постаттю українського культурного й інтелектуального відродження став Микола Хвильовий. Він вбачав українські орієнтири та стимули для оновлення художньої творчості передусім у європейському, а не російському мистецтві. Його прозова творчість належить сьогодні до найкращих зразків українського національного відродження, які допомагають усвідомити й визначити культурну ідентичність України. Миколу Хвильового не випадково вважають засновником пореволюційної української прози, яка за своєю тематикою на загал зорієнтована на питання історичного буття України та її культури. Він відкрито й різко виступав проти русофільських поглядів своїх сучасників. Відтак об'єктами гострої критики з боку влади та комуністичної партії стали передусім його публіцистичні праці та незавершений роман «Вальдшнепи» (1927), що став зразком української інтелектуальної прози.

Глибока та об'єктивна інтерпретація цього роману неможлива без згадки про інтертекстуальний контекст, що відсилає нас до творчості Федора Дос-

¹ Літературознавчий термін *Літературна дискусія 1925–1928 років* означає й окреслює період бурхливих суспільних дискусій щодо шляхів розвитку, ідеологічної та естетичної орієнтації і завдань нової української літератури, щодо позиції та ролі письменника в суспільстві.

тоєвського. Передусім він визначає не лише вибір окремих постатей роману – Дмитра Карамазова («Брати Карамазови») та Аглаї Іванівни («Ідіот»), але й набір їх внутрішніх характеристик. Дмитро Хвильового переживає зміни, що нагадують зміни у свідомості й поведінці усіх братів Карамазових. На початку твору Дмитро найбільше нагадує найстаршого з братів Карамазових, він необачний, легковажний, нестриманий. Цікаво, що Дмитро у Хвильового, так само, як і Мітя у Достоевського, проходить значними змінами, від емоційної, ба навіть некерованої, часом неприродної поведінки, до осмисленого погляду на світ і своє життя, до покаяння у вірі (як і Іван Карамазов – спочатку атеїст, якому християнські цінності стають дедалі ближчими). Під кінець він наближається до Альоші у Достоевського, наймолодшого із братів Карамазових, своєю набутою покорюю і добросердечністю. Микола Хвильовий посунув постать Дмитра, на відміну від аналогічного героя у Достоевського, ще на рівень далі. Він представляє собою особистість, що унаслідок пережитої революції втратила Бога, він переосмислює свою життєву філософію і своє революційне геройство, усвідомлює кількість жертв, принесених у запалі боротьби за омріяну ціль.

Микола Хвильовий вводить до української літератури і «новий тип» героїні, яку ми можемо ототожнити з Аглаєю з «Ідіота» Достоевського. Йдеться про другу найвиразнішу інтертекстуальну паралель в романі. Обидві жінки мають кілька подібних рис: гордість, відвагу, рішучість. Аглая у Хвильового є до того ж впевнена у собі, холоднокровна, зарозуміла й нахабна. Натомість у Достоевського Аглая є вродливішою, проте й наївнішою. «Нові жінки» є сильними, надзвичайно емоційними і сексуально зухвалими. Ім'я героїні вочевидь нагадує міфологічну Аглаю, наймолодшу із трьох дочок бога Зевса й Евріноми, одну із трьох Харит, богиню грації та краси. Аглая означає «гарна» чи «сяюча». Неоднозначність образу героїні закладена у самому її імені. Кожен із авторів рефлектує семантику її імені по-своєму. Для правильної інтерпретації роману «Вальдшнепи» потрібно знати долю героїні Достоевського. Обидві героїні рухаються у одному напрямку, вони поставили себе «проти течії» і проти правил, сьогодні ми би назвали їх суспільними неформалками, що бездумно й вперто рухаються до своєї мети. І хоча кожна з них виросла зі свого середовища, з іншого історико-політичного контексту і є носієм іншої ментальності, способи вирішення своїх проблем у них спільні, як і цілеспрямованість та надміру «сучасне» бачення світу.

«Вальдшнепи» Миколи Хвильового мають ще одну рису, що зближує роман із прозовими творами Федора Достоевського. Це «дволикість» героїв, стосунки яких розвиваються за бінарним принципом. На думку Васків, саме такі найрізноманітніші опозиції в образній канві роману дозволяють авторові краще представити його сюжетні та психологічні колізії (Vaskiv 2009:133). Отож Хвильовий, так само, як і Достоевський, використовує протиставлення своїх героїв для експлікації їхньої взаємної подібності.

сті-відмінності, для більш вдалого ведення ними складних діалогів й оформлення зрозуміліших читачеві висловлювань окремих персонажів. І лише монологи головних героїв є реальним вираженням alter ego самого письменника.

Розглядаючи інтертекстуальність у часопросторі українського відродження 20-х–30-х років 20 століття, не можемо оминати увагою (анти)колоніальний роман модерніста Агатангела Юхимовича Кримського «Андрій Лаговський». Кримський безсумнівно збагатив українську літературу своїми знаннями, набутими під час вивчення мов народів Близького сходу, численними екзотизмами та орієнтальними елементами. Кримський був більше відомий як поет, проте його романістика стала не меншим яскравим уособленням модерністичних підходів до художньої творчості.

Інтертекстуальні зв'язки простежуються на рівні практично усіх постав у «Андрії Лаговському», проте найбільше їх виявляє образ головного героя Андрія, дещо менше – образ Володимира, учня з родини Шмідтів, до якого Лаговський відчуває велику прихильність. Найбільше безпосередніх інтертекстуальних паралелей знаходимо у формі цитат (поетичних, прозових), на другому місці опиняються елементи фольклорних текстів (прислів'я, приказки, уривки з народних пісень, крилаті слова). Незрідка натрапляємо в його творі на інтертекстові елементи термінологічного характеру зі сфери математики, ботаніки, історії чи права, на музичні терміни, які відтворюються як українською мовою, так і мовою оригіналу, а почасти супроводжуються й нотним записом музичного супроводу. Літературні цитати відсилають нас до імен лише п'ятох українських авторів, інші цитування пов'язані з іменами англійських, німецьких авторів (наприклад, Генріх Гейне), російських, зокрема Миколи Васильовича Гоголя, італійських (Данте Аліґ'єрі) та кількох представників літератур Близького Сходу. Власне цитата інколи перекладена автором українською мовою, інколи залишена мовою оригіналу із приміткою редактора. Особливе місце поміж інтертекстуальних елементів твору посідають непрямі цитати. І хоча Кримський називає їх автора, проте інтерпретує «текст у тексті» на власний кшталт. Частим є й поєднання російського та українського текстів. Особливим виявом інтертекстуальності є у Кримського й невеликі «екскурси» в історію. Приміром, Кримський «подорожує» в просторі й часі, повертається у 1840-й рік, у добу царювання Миколи I, а посилається на книгу «Спогади» генерала Філіпсона. Російські вояки тоді добровільно переходили на бік черкеського полку, аби врятувати себе від загибелі – смерті від кавказької малярії, на яку захворіла уся їхня армія.

Усі інтертекстуальні паралелі, елементи, вкраплення мають у романі своє чітко вмотивоване місце, свій сенс, що спирається на певний авторський задум і намір. Українське літературознавство пов'язує міру інтертекстуальності з так званим інтелектуальним романом, головною метою якого включення у текст інтертекстуальних елементів задля збагачення читача з куль-

турного і митецького погляду. На шляху до цієї мети автор використовує усі можливі виражально-художні, стилістичні засоби, залучаючи до свого діалогу з читачем мови і культури практично усього світу.

«Доктор Серафікус» Віктора Домонтовича став прикладом інтелектуальної прози, зосередженої на раціональному підході до вирішення проблем внутрішнього світу головного героя. Спосіб «змішування» текстів та інтертекстуальних вставок є у кожного автора специфічним. Домінантною ознакою роману «Доктор Серафікус» є й інтертекстуальна автобіографічність. У центрі нашої уваги – посилення автора на інші літературні тексти, які є у романі численними. Одним із джерел залучення «чужого» тексту була у Домонтовича «Серафіта» Оноре де Бальзака. Головний герой роману далі пригадує – у світовій літературі нетлінний – образ вільнодумця анти-Дона Жуана: через нього автор вибудовує зв'язок з іншими творами світової літератури. Ще однією паралеллю з класичними творами виступає фаустівський образ-символ. Комаха є таким самим типом «приватного» вченого, яким був до певного моменту герой Гете, до того ж він описаний як Гомункулус із іншої глави «Фауста», завдяки чому автор акцентує на його штучності й невмінні вести повноцінний діалог. Перегук у романі із іншими авторами знаходимо й у сфері культурних паралелей. Уже сама назва апелює до Біблії, адже Доктором Серафікусом (серафинським учителем) був відомий італійський філософ-францисканець та теолог Святий Бонавентура з Баньореджо (Джовані Феданца). Латинський прикметник *серафікус* (*серафинський*) пов'язаний із святим Франциском Ассізьким (святий Франциск Серафинський) – його високою любов'ю до Христа та освіченості. Словосполучення «Доктор Серафікус» має викликати уявлення про людину, яка поширює знання, вчить людей тому, що знає сама.

Аналізуючи інші інтертекстуальні алюзії в романі, не можемо не згадати про кілька ремінісценцій з новітньої німецької літератури, англійської літератури та класичної української літератури. У творі часто повторюються слова німецькою мовою, цитуються відомі німецькі наукові праці (зокрема, німецького класичного філософа Ульриха фон Віламовиц-Меллендорфа), фрагменти текстів з німецьких митецьких часописів, таких, як «Archiv für klassische Altertümer». Автор згадує й відомий твір Дж. Фрезера «Золота гілка» – книгу, яка постійно присутня на робочому столі Комахи і до якої герой постійно апелює. Інтертекстуальний зв'язок виявляємо й в алюзії на думки з приводу філософії буття Освальда Шпенглера з його книги «*Der Untergang des Abendlandes*» (1. díl 1918, 2. díl 1922, Занепад Заходу), у якій можна простежити зміни цивілізації під впливом творчих можливостей людини вирішувати свої проблеми. Подібні зміни чи контраст автор демонструє і на прикладі способу життя та способу мислення Доктора Серафікуса. «Сучасна людина – детальний робітник, робітник деталей, споруджувач

приміток. Сучасна людина виконує часткову функцію.»² Численні інтертекстуальні вкраплення з німецьких літературних та культурних текстів поза сумнівом пов'язані із кількарічним (1942–1949) перебуванням Віктора Домонтовича (Віктора Петрова) у Німеччині.

Інтертекстуальність у романі «Доктор Серафікус» стала домінуютьною рисою інтелектуальної прози Віктора Домонтовича: вона засвідчує його високу ерудицію, широкий кругозір, не лише глибокі енциклопедичні знання класичної літератури та культури, але й німецької філософії, української літератури та європейського мистецтва. Співзвучність його внутрішнього світу фрейдизму, теорії російського ідеалізму, кубізму та експресіонізму в образотворчому мистецтві, міфологічно-біблійній образності відкриває грані оригінального бачення автором світу у просторі та часі сучасної йому доби. Через мереживо прямих цитацій творів названих вище авторів чи фрагментів їхніх теоретичних постулатів ми знайомимося з естетичним кредо одного із непересічних митців української діаспори й засновника жанру українського інтелектуального роману.

Роман «Майстер корабля» Юрія Яновського – автобіографічний твір, який переносить читача в Одесу 20-х років 20 століття, де Яновський працював як редактор на кінематографічній студії. Роман розпочинають чотири епіграфи: Миколи Гоголя, Йоганна Гете, Томаса Колмана Дібдіна та Квінта Горація Флакка. Головно останній епіграф, що походить із «Пісень» Горація: «*O navis, referent in mare te novi Fluctus?*» («О корабель, чи віднесуть знову в море тебе хвилі?»), найглибше відтворює метонімічне сприйняття плавання на кораблі, яке символізує життєвий шлях не лише індивіда, але й усього українського народу. Через епіграфи Юрій Яновський перекидає містки, зв'язує свою творчість і творчий задум із творами своїх попередників, веде інтертекстуальний діалог із духовною елітою свого народу.

Домінуютьною інтертекстуальною рисою роману є його зв'язок із Біблією. Одна із центральних постатей роману має наймення Богдан. Це ім'я синтезує відразу три біблійні постави. Богдан – слов'янське ім'я, що означає «богом даний» Автор вказує на визначальні риси характеру Богдана: відкритість, відданість та вдячність. Уперше читач зустрічається з Богданом, коли йому, тонучому в морі, врятовано життя. Цей епізод пов'язує роман із

² Домонтович, В. Доктор Серафікус. Електронна версія: Доступна з: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1008180> (дата звернення 10.9.2017). Інтерпретація автора статті: йдеться про зміну врівноважених цінностей людської спільноти та позицій людини щодо їхнього аналізу. Раніше людина виробляла конкретний предмет, пристрій, відповідала за його якість, була майстром своєї справи у цій сфері, проте у сучасному житті та культурі вона стала маленькою частиною великого цілого, дрібною деталлю ширшого ланцюга. Людина виробляє не конкретний завершений продукт, але лише його частину. Безсумнівно, тут йдеться про серійне виробництво, індустріалізацію, автоматизацію, котрі справляють вплив на культуру: вона стає поза-індивідуальною, неособистісною, «серійною».

Біблією через постать апостола Петра, який, за прикладом Христа, хотів іти по воді, проте, усвідомивши, що вітер йому не сприятиме, злякався й почав тонути. Ісус протягнув руку і витяг його з води. Порівнюючи риси характеру Богдана та апостола Петра, виявляємо намір Яновського зробити акцент на витривалості свого героя – духовній та фізичній. Завдяки ретроспективним інтертекстовим вставкам ми глибше знайомимося з Богдановим життям, осмислюємо паралелі його життя із життям біблійного патріарха Йозефа, сина Якова. Біблійний Йозеф, як і Богдан, більшу частину життя провів на чужині та у подорожах. Кілька разів він був покинутий долею напризволяще, проданий чи вигнаний. Проте Богдана рятували не янголи, а звичайні люди. Автор наголошує: людська доля є в руках лише самих людей. На перегуки з біблійною історією Йозефа натрапляємо й у сфері стосунків Богдана з жінками. Біблійний образ дружини Потіфара (званої як Потіфарка), що намагалася спокусити Йозефа, втілений у романі в постаті румунки Ганки: «Вона хотіла до мене притулитися, але я пересів на іншу лаву» (Яновський 1960: 76). Коли ж настала хвиля помсти, Ганка зіштовхує Богдана у воду. Натомість Дружина Потіфара звинуватила Йозефа у згвалтуванні, за що його було кинуто до в'язниці.

Тайах, жіноча інша постать роману, допомагає накреслити обриси ще однієї художньої інтерпретації біблійного тексту. Дружина Потіфара, так само, як і Тайах, була жінкою, яка кохає, але одночасно і мститься. Тайах протягом свого життя у місті прожила немало хвилин кохання з різними чоловіками. Але в романі вона наче відроджується до нового життя. «Прийде час, коли ця жінка буде відчувати себе дівчиною, звичність і знання любовних утіх залишаться в ній, як згадка про давно читану, недозволену книгу. Вона відродиться для нового життя» (Яновський 1960: 58) Сев, котрий глибоко її кохає, пропонує Тайах у дар тварин – коня, голуба, орла, лева. Вона ж поступово відмовляється від усіх. Голуб передусім відсилає до біблійного міфу про потоп: „Коли вас оточить вода і зникнуть береги, він перший принесе віту маслини від твердої землі і дасть вам бадьорість, що вода спадає“ (Яновський 1960: 149). І лише об'єднання Тайах і Богдана після того, як Тайах знову знайшла свою невинність, нагадує Йозефа та його дружину Асенату.

Аналіз чотирьох українських романів доби раннього українського модернізму підтверджує, що українська романістика перших тридцяти років 20 століття опиралася на ідеї та естетичні зразки європейської літератури, у якій знаходила орієнтири та черпала інспірацію до художнього пошуку. Тогочасний поступальний природний розвиток української літератури та діалог з Європою поставив під сумнів штучно нав'язаний соціалістичний реалізм, постульований комуністичною ідеологією Радянського Союзу. Незважаючи на ідеологічні перепони та обмеження художньої творчості, в українській літературі початку 20 століття виник і «встиг» розвинутися інтелектуальний роман з усіма його характерними рисами, якими були ава-

нгардизм, наявність ігрового начала, різнобарв'я тем, персонажів, сюжетів, інтертекстуальність, інтелектуальний шифр (загадка), експериментування у пошуку нових форм художнього вираження. Романістика дослідженого періоду є дуже індивідуальною, інтимною, вона спрямована на відродження, на світовий контекст, на широкий творчий простір, проте, на жаль, змушена продиратися на світ божий через жорсткі перепони цензури. У деяких романах автори обирають символ як таємний знак зображуваної реальності: Хвильовий – бекаса, Яновський – море. Таким таємним знаком у Хвильового та Яновського стає і сленговий вираз. У інших випадках автори шифрують свої думки за допомогою інших лексичних чи синтаксичних засобів, зокрема екзотизмів (Кримський, Яновський), цитат англійською, німецькою чи російською мовами (Кримський, Яновський), інтертекстуальних перегуків з Біблією (Домонтович, Яновський) чи іншими творами європейської класичної літератури, фрагменти яких стають для авторів і читачів пре-текстами (Кримський, Домонтович).

Особливу роль у творчості усіх аналізованих письменників відіграють автоінтертекстуальні паралелі (як автоінтертекстуальні факти визначаємо посилення на тексти власне українських джерел чи відомих особистостей). Такі зв'язки безумовно підтримують і посилюють державницькі на національні тенденції періоду українізації 20-х–30-х років 20 століття. Важливим є й те, що ми знаходимо паралелі та подібність постатей героїв українських творів з посталями європейських та російських класиків. Усі виявлені нами зв'язки, перегуки, посилення, алюзії, ремінісценції, натяки тощо вказують на невіддільність української літератури від європейської та російської літератур та культур, засвідчують високий рівень освіченості, енциклопедизм та знання всесвітньої історії тодішніми інтелектуальними верствами українського суспільства.

UKRAINIAN MODERNIST PROSE FROM THE PERSPECTIVE OF INTERTEXTUALITY

Summary

The article deals with Ukrainian modernist prose from the perspective of intertextuality. It focuses on the period of the so-called „Executed Renaissance“ of the 20's and 30's centuries of the 20th century and the novel which is known for the richness of genres and a wide range of semantic fields (socio-political, ideological, ontological, and existential). The period of the peak of Ukrainian modernism is characterized by a variety of intertextual dimensions and interpretations. Deeper attention is given to Mykola Khvylovy and his unfinished novel *Valdshnepy* with regard to the problems of interpretation and intertextuality, Ahatanhel Krymsky and his anti-colonial intertextual novel *Andrii Lahovsky*, the novel *Doctor Seraficus* by Victor Domontovych and the mythological layers as a form of intertextuality in *The Horsemen* by Yurii Yanovsky. Intertextuality is in the center of attention, it is analysed as the paradigm of Ukrainian modernism. Intertextual parallels appear in mythological and ancient themes, they refer to protagonists of Russian and world literatures, the authors cite Russian and European writers and scientists. The most common intertextual poetic means are allusions, analogies, quotations and auto-intertextual references.

Literatura

Primární:

Janovsky J., 1960, *Strážce lodi*, Praha.

Домонтович В., 1947, *Доктор Серафікус*, kniha on-line: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1008180>.

Кримський А., 2011, *Андрій Лаговський*, Київ.

Хвильовий М., 1927, *Вальдшнепи*, kniha online: <http://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=666>.

Sekundární:

Bachtin M. M., 1980, *Román jako dialog*, (přel. Daniela Hodrová), Praha.

Eco U., 2014, *Il nome della rosa – Poznámky ke Jménu růže (Il nome della rosa – Postille a „Il nome della rosa“)*, Praha.

Gadamer H.-G., 2010, *Pravda i metoda I. Návys filosofické hermeneutiky*, Praha.

Kristeva J., 2008, *Slovo, dialog a román. – Polyfonie. Významy, pohlaví, světy*, přel. Josef Fulka, Břeclav.

Laslo-Kucjuk M., 1983, *Zasady poetyky*, Bukurešť.

Nietzsche F., 2001, *Radostná věda*, Praha.

Агеєва В., 2006, *Поетика парадокса. Інтелектуальна проза В. Домонтовича*, Київ.

Безхутрий Ю., *Художній світ Миколи Хвильового*, Харків, e-book http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/e_books/Bezkhoutry.pdf.

Васьків М., 2009, *Романні форми в українській літературі 1920–1930-х років*, Кам'янець-Подільський.

Випапняк Г., 2013, *Між святістю та гріховністю: дилема Андрія Лаговського в одному романі Агатангела Кримського*, Житомир.

Годунок З., 2010, *Інтертекстуальні мотиви в творчості Миколи Хвильового*, Луцьк.

Горбик Р., 2001, *Знімання масок, або Лист у вічність: Віктор Домонтович і світовий контекст*. Бердянськ.

- Грабович Г., 2005, Символична автобіографія у прозі Миколи Хвильового. – *Критика*, Київ, 68, s. 63–64. Dostupné také z: <https://krytyka.com/ua/articles/symvolichna-avtobiohrafija-u-prozi-mykoly-khvylovoho>.
- Гундорова Т., 2013, *Післячорнобильська бібліотека. Український літературний пост-модерн*, Київ.
- Гундорова Т., 2013, *Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есеї*, Київ.
- Ковалів Ю. І., 2007, *Літературознавча енциклопедія. Том 1.*, Київ.
- Коробкова Н., 2006, Міфологічна алюзія як форма інтертекстуальності роману «МАЙСТЕР КОРАБЛЯ» Ю. Яновського. – *Докса, Збірник наукових праць з філософії та філології*, Одеса, s. 287–291.
- Костюк Г. М., 1981, *Хвильовий: Життя, доба, творчість*, New York-Baltimore-Toronto.
- Нечаєва Н. В., 2007, *Інтетекстуальність як стиліова домінанта інтелектуальної прози В Домонтовича*, Харків.
- Павличко С., 2000, *Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського*, Київ.
- Павличко С., 2002, *Роман як інтелектуальна провокація. Теорія літератури*, Київ.
- Ткаченко Т. І., 2010, Роль біблійного інтертексту в романі Ю. Яновського «Майстер Корабля». – *Актуальні проблеми слов'янської філології*, Київ, 23, s. 395–400.

Jazykověda
Linguistics

К ВОПРОСУ О ХАРАКТЕРЕ НЕКОТОРЫХ РУССКИХ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИХ НАИМЕНОВАНИЙ ЯЗЫКА ТОРГОВЛИ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Blažena Rudincová

To the Question of the Character of some Russian Terminological Names in the Language of Commerce and Entrepreneurship

Abstract:

In this paper the author tries to define and characterize the one-word terminological naming typical in the contemporary Russian language of commerce and entrepreneurship. She describes especially their structure. She analyzes these units in comparison with their Czech equivalents.

Key words:

Term, terminology, language of commerce and entrepreneurship, functional variety, derivation, composition, abbreviation

Contact:

Katedra slavistiky, Filozofická fakulta Ostravské univerzity; blazena.rudincova@osu.cz

1 Определение понятия «язык торговли и предпринимательской деятельности»

Начало исследования языка сферы торговли в чешской лингвистике относится к 20-м и 30-ым годам прошлого столетия и оно тесно связано с учением Пражского лингвистического кружка о теории функциональных языков. В связи с этим была в 1934 году в Праге издана книга Зденека Ванчуры под названием «*Hospodářská lingvistik, pokus o její teorii s doklady z anglického účetního názvosloví*». В ней ее автор сделал попытку сформулировать методологию исследования т. наз. языка экономической сферы.

Язык экономической сферы относит З. Ванчура к специальным и особым языкам и выделяет его три специфические языковые средства: **термины, штампы (шаблоны) и отступления от нормы литературного языка**. Данные средства он считает постоянными, неизменяемыми. Одновременно выражает мнение, что специальный язык должен отличаться особым отбором средств нетерминологического и нефразеологического характера, кото-

рые он считает возможными элементами языка экономической сферы. Эти средства перемещаются в специальный язык из литературного языка.

Дискуссия по поводу определения и места профессиональных языков в системе функциональных стилей становится снова актуальной к концу прошлого столетия. С 90-х годов XX века в связи с переходом стран бывшего т. наз. восточного блока (включая Чешскую республику и Российскую Федерацию) к рыночной экономике, а также с формированием в этих странах благоприятных условий для предпринимательской деятельности, лингвисты обратили внимание на определение и характеристику языка, употребляемого в данной сфере человеческой деятельности.

В отношении к новому функциональному варианту языка, употребляемому в процессе коммуникации в сфере торговли и предпринимательской деятельности, встречается целый ряд наименований, например в чешском языке *jazyk komerce, komerční jazyk, jazyk ve sféře obchodu a podnikání, jazyk buznysi* и т. д., в русском языке *язык коммерции, деловой язык, язык в сфере бизнеса, язык бизнеса, бизнес-язык, язык бизнес-коммуникации* и др. Однако, как подчеркивает Л. Мрвецова, в большинстве случаев не учитывается тот факт, что необходимо различать более широкое обозначение **язык сферы торговли и предпринимательства** и более узкое **язык коммерции**. (Mrověcová 2009: 42)

В настоящей статье мы опираемся на мнение Л. Мрвецовой (2009), которая считает язык сферы торговли и предпринимательской деятельности языком функциональным, практически специальным, но не профессиональным языком. Дело в том, что сфера предпринимательской деятельности включает в себя множество разнообразных специальностей (профессий), которые стремятся к единственной общей цели – **получению прибыли**. В связи с этим она подчеркивает, что словарный состав языка сферы торговли и предпринимательской деятельности образуют три пласта: 1) **основная экономическая терминология** (интернационализмы латинского и греческого происхождения); 2) **термины-неологизмы** (англицизмы и американизмы); 3) **термины, специфические** для отдельных областей предпринимательской деятельности.

Язык коммерции Л. Мрвецова считает функциональным вариантом, относящимся к категории языков практически специальных и одновременно профессиональных. По ее мнению язык коммерции или торговли не представляет собой **новый** функциональный вариант, а такой функциональный вариант, в рамках которого произошли изменения в первую очередь на лексико-семантическом и словообразовательном уровнях языка, что находится в соответствии с динамикой развития общества. (Mrověcová 2009: 42)

2 Термин и терминология

С первыми размышлениями о характере языка экономической сферы, к которым мы относим и книгу З. Ванчуры, посвященную экономической

терминологии, связаны и первые размышления по поводу терминологии в чешской лингвистике. Первым среди чешских лингвистов приводит определение термина Леонтий Копецкий в своей статье «*O lexikálním plánu hospodářského jazyka*», где указывает следующее:

«Термин представляет для меня такое слово, которое имеет в специальном языке точное значение, является однозначным, и которое *в разговорном языке воспринимается как слово, принадлежащее к некоторой специальной области*, напр. слово *volt, turbína, devísa, faktúra, objednávka*. Требуется, чтобы подходящий термин отличался точностью своего значения, нетерпимостью омонимии, т. е., чтобы одно слово не было знаком двух или более содержаний.» (Корескíj 1935: 120; перевод Б. Рудинцова – дальше Б. Р.)

Дальнейшее развитие чешской терминологии связано с Пражским лингвистическим кружком и его теорией функциональной лингвистики. Исходя из этого учения, была основана **пражская терминологическая школа**, к выдающимся представителям которой принадлежат М. Роудны, А. Тейнор, Р. Коцоурек и др. Учение пражской школы основывается на функциональном структурализме, термины понимаются как особые единицы письменной или устной формы национального языка, употребляемые в отдельных отраслях (Bozděchová 2014: 16).

Основоположником терминологической школы в России считают Д. С. Лотте, который вместе с С. А. Чаплыгиным основали в 1933 году **московскую школу**, к видным представителям которой принадлежат В. М. Лейчик, Г. О. Винокур и А. А. Реформатский, а из современных ученых, например, С. В. Гринев-Гриневиц. Хорошо известна и **петербургская школа** (Р. Г. Пиотровский, Е. Д. Коновалова, Н. З. Котелова) или **нижегородская школа**, которую представляют Б. Н. Головин и В. Н. Немченко.

Авторы монографии «*O české terminologii*» (Poštolková, Roudný, Tejnor: 1983) указывают, что «... термин (специальное наименование) является наименованием понятия в системе понятий определенной научной или технической дисциплины. [...] Термины бывают, как правило, однозначны, независимы от контекста, их можно употреблять даже изолированно.» (Poštolková, Roudný, Tejnor 1983: 24; перевод Б. Р.)

К основным характеристикам термина принадлежат: 1) устойчивость, обеспечивающая благополучный процесс коммуникации; 2) системность; 3) точность и однозначность (по крайней мере в рамках терминологии соответствующей области); 4) способность быть производящей основой для образования новых терминов; 5) органичность – структура термина должна быть в соответствии с законами и правилами языковой системы. (Encyklopedický slovník 2002: 488; перевод Б. Р.)

3 Структурные типы терминологических наименований сферы торговли и предпринимательской деятельности

Словарный состав русского и чешского языков упоминаемой выше сферы их употребления обогатился на рубеже XX и XXI веков благодаря многим заимствованиям, прежде всего из английского языка и его американского варианта. Высокая активизация этого процесса вызвана влиянием экстралингвистических факторов, к которым относится всеобщая трансформация общества, переход от плановой к рыночной экономике, большое значение придается также процессам глобализации. Немалое влияние имеет и стремление к модному способу выражения мысли, так как заимствованное слово воспринимается как более престижное. Например, французское слово *бутик* или слово *презентация (фирмы)*, которое по своему происхождению восходит к латинскому языку, а в русский язык вошло через французский. Важную роль играют и интралингвистические факторы, например структура заимствований (они часто бывают короче по сравнению с многословными русскими наименованиями: *ремейк* – от англ. *remake*/ новая версия, новая обработка – и его русский эквивалент *новая версия ранее снятого фильма*). Необходимо также иметь в виду, что во многих западноевропейских языках в период общественно-экономических изменений в восточной и средней Европе терминология рыночной экономики уже сформировалась, и в наших языках трудно было подобрать соответствующие эквиваленты (ср. Китайгородская 1996: 197).

Определенное напряжение между заимствованным и исконно русским наименованием подтверждает наличие многих вариантов, которые находятся во взаимной конкуренции (русское наименование или более раннее заимствование : новое заимствованное наименование), например *меценат* : *спонсор*, *магазин* : *шоп*, *электронно-вычислительная машина (ЭВМ)* : *компьютер*. Однако, не всегда идет речь о полных вариантах, как это можно наблюдать у слов *спонсор* и *меценат* (Rudincová 2004: 197).

С другой стороны, многие заимствования в русской терминологии уже подверглись адаптации и в настоящее время они образуют богатые ряды дериватов. На их основе возникают целые словообразовательные ряды, которые являются открытыми и постоянно пополняются, например: **бренд** (фирменный знак) – *брендировать* – *ребрендировать* – *брендированный* – *брендирование* – *брендовый*; **офшор** – *офшорный* – *офшорник* – *офшорка* – *офшорить*; **тюнинг** – *тюнинговый* – *тюнинговать*.

М. В. Китайгородская в коллективной монографии «Русский язык конца XX столетия» отмечает, что язык экономической сферы не использует особые способы образования терминов, а способы уже существующие в языке. (Китайгородская 1996: 188)

Терминологические наименования образуются одинаково, как и общелитературные слова при использовании следующих способов.

а) Морфологический способ (деривация, т. е. образование новых слов при участии аффиксов; композиция, т. е. словосложение; аббревиация, т. е. сокращение многословных наименований).

б) Синтаксический способ, т. е. образование словосочетаний.

в) Семантический способ, т. е. уточнение или расширение существующего значения слова или переносом значений при помощи метафоры или метонимии.

г) Заимствование слов из других языков.

Указанные способы отличаются друг от друга по степени продуктивности. В настоящей статье обратим внимание лишь на те термины, которые возникли морфологическим способом и отличаются высокой частотностью своего употребления.

3.1 Аффиксальный способ образования терминов

Образование терминов посредством аффиксальной деривации представляет богатый материал. В нашей статье будем уделять внимание лишь наиболее частотным приемам.

3.1.1 В рамках суффиксальной деривации проявляют в современном русском языке высокую продуктивность субстантивные терминологические наименования *nomina agentis*, образованные от префиксальных глаголов совершенного вида с помощью суффиксов **-щик/-чик**: *поставить* → *поставщик* (*dodavatel*), *перебрать* → *переборщик* (*kvalitář*), *закупить* → *закупщик* (*nákupčí*), *растратить* → *растратчик* (*defraudant*), *перевозить* → *перевозчик* (*dopravce / přepravce*) и др.

В некоторых случаях такие терминологические наименования образуются от беспрефиксальных глаголов, часто с суффиксом **-ова-** или **-урова-**, например: *страховать* → *страховщик* (*pojišťovatel*), *нормировать* → *нормировщик* (*normovač*) (тоже **-щик**). Часто от наименований *nomina agentis*, называющих лиц мужского пола можно образовать наименования лиц женского пола (*браковщик* – *браковщица*, *отборщик* – *отборщица*, *растратчик* – *растратчица*).

Чешские эквиваленты в большинстве случаев имеют в своём составе суффикс **-č** – *nakládač*, *normovač*, *nosič* и др., суффикс **-c(e)** – *dopravce*, *plátce*, *přepravce* и т. п.; суффикс **-tel** – *dodavatel*, *objednavatel*, *pojišťovatel* или суффикс **-ník** – *podvodník*, *překupník*, *zákazník* и др. В эквивалентных чешских терминологических наименованиях с суффиксом **-щик** (-чик) встречаются и суффиксы иноязычного происхождения. Наиболее частым является суффикс **-or** (*investor*, *kontrolor*, *registrátor*) и суффикс **-ant** (*defraudant*, *kalkulant*, *projektant*).

3.1.2 К продуктивным относятся и термины, образованные с помощью суффикса **-тель**, а также суффикса **-ик** и его варианта **-ник**. Первые образованы от глаголов совершенного и несовершенного вида, инфинитивная основа которых закончена на **-а**: *предпринимать* → *предприниматель* (*pod-*

nikatel), *приобрета-ть* → *приобрета-тель* (nabyvatel), *страхова-ть* → *страхова-тель* (pojistník) и мн. др.; мотивирующей основой может быть и основа на *-и*: *изготови-ть* → *изготови-тель* (výrobce), *отправи-ть* → *отправи-тель* (odesílatel), *учреди-ть* → *учреди-тель* (zakladatel, zřizovatel) и др.

Их чешские эквиваленты чаще всего тоже образованы при помощи суффикса *-tel*: *doručitel*, *majitel*, *podnikatel*, *spotřebitel*, *vymahatel*, *žadatel* и т. п. Не так часто встречаются эквиваленты с суффиксами *-ce* (*nájemce*, *příjemce*, *výrobce*), *-č* (*rozkrádač*) nebo *-ník* (*zákazník*) и др.

Сравнительно высокой продуктивностью выделяются русские термины, в составе которых имеются суффиксы *-ик/-ник*, типа *защитить* → *защитник* (obhájce), *советовать* → *советник* (poradce) и др.

3.1.3 Дериваты с суффиксом *-ик* могут быть и результатом универбизации. В таком случае они мотивированы адъективным компонентом комплексного наименования, например: *сторонник рыночной экономики* → *рыночник* (*zastávce tržní ekonomiky*), *делец теневой экономики* → *теневик* (*účastník stínové ekonomiky*), *частный предприниматель* → *частник* (*soukromý podnikatel – soukromník*) и т. п.

Одни дериваты данного типа являются неологизмами (например, *бутылочник – человек, собирающий пустые бутылки с целью продать их*), другие переместились из периферии лексического состава в его центр, т. е. они перешли из области пассивного в область активного состава лексики сферы торговли и предпринимательской деятельности (*биржевик – специалист, занимающийся биржевыми операциями*, *оптовик – физическое или юридическое лицо, ведущее оптовую торговлю*).

В рамках названий предметов продуктивными считаются универбаты, образованные суффиксом *-к(а)*: кредитная карточка → *кредитка*, (без)наличные деньги → (без)наличка (или также нал и безнал), визитная карточка → *визитка*, зеленая зона – *зеленка*, персональный компьютер – *персоналка*. С одной стороны количество таких образований увеличивается, с другой стороны они и довольно быстро выходят из употребления. Данные дериваты стилистически окрашены, они относятся к разговорному стилю и лишь в редких случаях подвергаются нейтрализации

В чешском языке дериваты данного типа возникают чаще, они тоже стилистически окрашены (*úřad práce* → *pracák*, *úřad sociálního zabezpečení* → *sociálka*, *textilní továrna* → *textilka*), однако могут быть и стилистически нейтральны (*večerka*).

3.1.4 Очень продуктивными считаются субстантивные терминологические наименования, образованные при помощи суффикса латинского происхождения *-ци(я)*. Они произведены от глаголов с заимствованными основами и суффиксами *-ирова-* или *-ова-*: *приватизировать* – *приватизация*, *трансформировать* – *трансформация*, *реконструировать* – *реконструкция*, *сертифицировать* – *сертификация* и мн. др.

Некоторые имена существительные данного словообразовательного типа не имеют соответствующий мотивирующий глагол, они возникли по уже существующей в русском языке модели, например: *бонификация, валоризация, махинация, рестрикция, рефляция*. Такое же явление мы можем наблюдать и в чешском языке, где существует целый ряд терминологических наименований, законченных на *-ce*, не имеющих соответствующих мотивирующих глаголов, например: *inflace, komerce, machinace* aj. (Rudincová 2000: 111)

Данный словообразовательный тип к концу XX столетия сильно активизировался (см. Zemská 1996). Такие существительные обозначают трансформационные процессы, которые в России проходили во время т. наз. перестройки и в постпересрочный период: *информатизация, фермеризация, акционеризация, приватизация и реприватизация, маркетингизация* aj.

3.1.5 К выразительным явлениям в современном русском словообразовании относится нарастание значения **именной префиксации** (Костомаров 1994: 185; Земская 1997: 173п). Эти процессы находят свое место и в рамках терминообразования. Речь идёт о префиксах иноязычного происхождения *анти-, де-/дез-, ре-, суб-, контр-, супер-, вице-*, которые проявляли высокую активность в течение целого XX века (РЯСО 1968а: 164). Несмотря на то, что субстантивные наименования с указанными префиксами часто переходят в русский язык как целое, можно в них легко выделить тот или другой префикс.

Имена существительные с латинским префиксом *де-* обозначают действие как противоположное явление в отношении к значению производящей основы: *дебюрократизация, демонополизация, децентрализация*. Этот префикс встречается и в чешских эквивалентах (*decentralizace, demonopolizace, destabilizace* aj.). Он присоединяется прежде всего к существительным с суффиксом *-ация(a)*, т. е. к словам тоже иноязычного происхождения. Некоторые такие субстантивные наименования имеют и параллельные глаголы: *девальвировать, дестабилизировать, децентрализовать*.

Уже в первой половине XX века наблюдается повышенная продуктивность префикса *анти-*, который встречается в первую очередь в наименованиях, употребляемых в общественно-политической сфере. В настоящее время имеет этот префикс повышенную частотность употребления в рамках адъективной префиксации, например: *антидемпинговая пошлина, антиинфляционный эффект, антикоррупционная программа, антикризисная реформа* и мн. др. В чешских эквивалентах данному префиксу греческого происхождения конкурирует префикс чешского происхождения *proti-*, например: *antidumpingový/protidumpingový, antiinflační/protiinflační, antimonopolní/protimonopolní* и др.

3.2 Сложение

3.2.1 В целях образования новых наименований использует русский язык также сложение как один из видов морфологического способа словообразования. По мнению К. Хлупачовой (1976) сложные слова встречаются в русской терминологической системе чаще чем в чешской терминологической системе. Она отмечает, что сложные слова «... дают возможность образовать целые серии стандартных единиц одинакового типа и они отвечают и всем другим требованиям, предъявляемым к терминам: они имеют точно ограниченное и прочно установленное содержание, независимое от контекста, и значение целого в большой мере вытекает из значения отдельных компонентов» (Chlupáčová 1976: 121; перевод Б. Р.).

Очень продуктивными являются сложные слова с суффиксоидами **-вод**, **-воз**, **-провод**, **-роб**, **-ход** и др. Эти компоненты представляют собой в словообразовании связанные производящие основы, которые в языке не употребляются самостоятельно: *экскурсовод* (průvodce), *мусоровоз* (popelářský vůz), *счетовод* (účetní), *товаровед* (zbožiznalec), *газопровод* (plynovod) и т. п.

Довольно часто встречаются в современном русском языке сферы торговли и предпринимательской деятельности такие сложные наименования, задний член которых имеет в своём составе суффикс **-тель**: *арендодатель* (pronajímatel), *грузополучатель* (příjemce zboží/nákladu), *векселепредъявитель* (předkladatel směnky) и др. Сложные слова данного типа могут образовывать целые ряды с одинаковым задним членом. Частыми являются nomina agentis со вторым компонентом **-датель**, **-держатель** или **-владелец**, например: *авансодатель* (poskytovatel zálohy), *арендодатель* (pronajímatel), *взяткодатель* (úplatkář), *работодатель* (zaměstnavatel), *рекламодатель* (poskytovatel reklamy), *чекодержатель* (majitel šeku), *домовладелец* (majitel domu) и др.

О продуктивности такого словообразовательного типа свидетельствует и тот факт, что на месте первого компонента сложного слова встречаются и основы заимствованных слов (*лизингодатель* – poskytovatel leasingu).

С целью выражения данных значений в чешском языке часто употребляются субстантивные комплексные наименования, в которых уточняющий компонент стоит в родительном падеже, а его опорный член соответствует второму компоненту русского сложного наименования, например: *векселедержатель* – majitel (vlastník) směnky, *товарополучатель* – příjemce zboží, *налогоплательщик* – plátce daně и т. п. Другими чешскими эквивалентами являются дериваты, образованные разными суффиксами: *взяткодатель* – úplatkář, *полисодержатель* – rojištěnec, *квартиросъёмщик* – nájemník и т. п.

В русском языке сферы торговли и предпринимательской деятельности частыми оказываются и такие сложные слова, в которых на месте их второго члена встречаются отглагольные имена существительные: *налогообло-*

жение (zdanění), *товародвижение* (pohyb zboží), *ценообразование* (tvorba cen) и т. п. Такие сложные слова обозначают не только действие как субстанцию, но они вторично называют также учреждение, например: *домоуправление* (správa budov), *заводоуправление* (vedení závodu). Они обозначают и место действия или события, на что эксплицитно указывает и сама субстантивная основа слова *мест(о)* в позиции переднего члена: *местонахождение* (sídlo, ale také naleziště), *местообитание* (místo výskytu), *местопребывание* (místo pobytu), *местопроживание* (bydliště), *месторождение* (rodiště, naleziště, ložisko). Чешскими эквивалентами являются кроме комплексных наименований также дериваты, образованные при помощи суффикса *-iště* (*naleziště, bydliště, rodiště*), который выражает значение «*обозначение места*».

Высокую частотность употребления в описываемой сфере имеют т. наз. **гибридные сложные слова**, в которых основа иноязычного происхождения присоединяется в своей устойчивой форме к русскому слову в виде префиксоида. В лингвистической литературе употребляется для них также название **квазикомпозиты** или **интернациональные композиты**, интернациональные сложные слова (Horecký – Buzássyová – Bosák 1989: 231). Сложные слова данного типа возникли и постоянно возникают по интернациональной модели, больше того, часто оба компонента бывают иноязычного происхождения. Речь идёт о наименованиях типа *автоответчик* (záznamník), *видеотехника* (videotechnika), *энергоснабжение* (zásobování elektrickou energií) apod.

Продуктивность модели «**препозитивный интернациональный компонент корневого типа (префиксоид) + имя существительное**» проявляется в нарастании количества таких образований. По аналогии с универсальными интернациональными моделями сложных слов появились похожие наименования с новыми префиксоидами. Примером могут служить сложные слова с префиксоидом **евро**: *евровалюта* (euroměna), *евровексель* (euroměnka), *еврорынок* (evropský trh, trh zemí EU), *еврокомиссар* (eurokomisař), *евроинтеграция* (evropská integrace), *евродепутат* (europoslanec), *Еврокомиссия* (Evropská komise), *еврорегион* (euroregion), *еврорынок* (evropský trh), *евроскептики* (euroskeptici), *еврофонды* (eurofondy) и мн. др. (Rudincová 2009: 21)

Интернациональные компоненты в рамках гибридных сложных наименований представляют собой в определенной степени аналогию с несклоняемыми существительными типа *депо, метро, бюро* и др. В связи с этим некоторые лингвисты их считают т. наз. аналитическими прилагательными. В русском языке по сравнению с чешским они находят более широкое применение, о чём свидетельствуют их чешские эквиваленты в вышеприведённых примерах. В ряде случаев указанным русским интернациональным сложным наименованиям соответствуют в чешском языке терминологические комплексные наименования, например: *автострахование* (pojištění mo-

torových vozidel), *энергоснабжение* (zásobování elektrickou energií), *жиро-приказ* (žirový příkaz) и т. п.

Интернациональные или т. наз. гибридные сложные наименования возникли по модели слов в германских языках, прежде всего в английском языке. По мнению А. Едлички образование таких наименований расширяет словообразовательные возможности языка и оно находится в соответствии с тенденцией к универбизации (Jedlička 1974: 175).

3.2.2 В современном русском языке сферы торговли и предпринимательской деятельности довольно часто встречаются наименования типа *выставка-продажа* (prodejní výstava), *страна-участница* (účastnická země), *бизнес-план* (podnikatelský záměr), *web-браузер* (prohlížeč webových stránek) и многие другие. В последние десятилетия их продуктивность сильно повысилась, особенно под влиянием заимствований из западноевропейских языков.

Сложные наименования аппозитивного типа представляют собой в русском языке сочетания двух с формальной точки зрения самостоятельных имён существительных, одно из которых выполняет функцию определяемого члена, а второе – определяющего члена целого наименования. Графически они отличаются тем, что их отдельные компоненты соединены дефисом.

Определяемый член обозначает общее понятие и обычно он занимает позицию первого компонента. Определяющий член данного типа наименований специфицирует и уточняет значение определяемого компонента и тем самым и значение данного типа наименования как целого. Он обычно занимает позицию второго компонента, например: *фирма-поставщик* (dodavatelská firma), *предприятие-производитель* (výrobní podnik), *клиент-иностранец* (zahraniční klient), *выставка-продажа* (prodejní výstava) и др. В соответствующих чешских наименованиях специфицирующий компонент выражен, как правило, именем прилагательным.

Особую группу образуют такие наименования, **первый компонент** которых является **неизменяемым компонентом**. Речь идёт о наименованиях, которые были заимствованы как целое, или такие, второй член которых является калькой, например: *франко-вагон* (vuplaceně vagon), *штаб-квартира фирмы* (sídlo firmy), *топ-менеджер* (špičkový manažer), *сервис-центр* (servisní středisko), *секонд-хэнд/сэконд-хэнд* (second hand), *прайс-лист* (ceník) и др.

Обычно в наименованиях данного типа первый, неизменяемый компонент принадлежит к иноязычным элементам, которые выполняют функцию т. наз. аналитического прилагательного (ср. РЯСО 1968б: 105–134). Он обозначает признак качества, качество определяемого компонента. Между обоими компонентами существует атрибутивное отношение. Наиболее часто среди таких наименований аппозитивного типа встречаются такие названия, в которых в позиции первого компонента выступает заимствованная

лексема *бизнес*, например: *бизнес-бумаги* (obchodní listiny), *бизнес-идея* (podnikatelský záměr), *бизнес-иммиграция* (podnikatelská imigrace), *бизнес-класс* (business class), *бизнес-клуб* (business club), *бизнес-партнёр* (podnikatelský partner / partner v podnikání), *бизнес-план* (podnikatelský záměr), *бизнес-проект* (podnikatelský projekt), *бизнес-счёт* (podnikatelský účet), *бизнес-центр* (podnikatelské středisko), *бизнес-школа* (škola pro podnikatele) и многие другие.

Наименования типа *ноу-хау* (know-how), *прайм-тайм* (hlavní reklamní čas), *бай-бэк* (zprětná koupě), *секонд-хенд/секонд-хэнд/сэконд-хэнд* (second hand) и т. п. были заимствованы из английского языка как целое. Заимствование таких наименований является живым, динамическим процессом. Например, одновременно с «классическим» сложным наименованием аппозитивного типа *женщина-бизнесмен* (podnikatelka), образованного по существующей в русском языке модели названий лиц женского пола по профессии, встречается и название *бизнес-вумен/бизнесвумен*, заимствованное из английского языка (angl. business woman). А по образцу последнего стали в русском языке употреблять наименование *бизнес-леди/бизнеследи*. О том, что они постепенно входят в лексическую и грамматическую систему современного русского языка свидетельствует не только их графическое оформление, но и тот факт, что в разговорном стиле употребляются дериваты, образованные с помощью суффикса *-к(а)* – *бизнесменка*, или суффикса *-ш(а)* – *бизнесменша*. Такие образования относятся к существительным женского рода, II склонения (ср. ТСРЯ 2007: 124–125).

4 Аббревиация

Аббревиатуры, прежде всего как средства письменной формы языка, характерны только для некоторых функциональных стилей, в первую очередь для административного стиля. Они часто употребляются в экономической и технической сферах, а также в публицистике.

В русском языке торговли и предпринимательской деятельности аббревиатуры относятся к часто употребляемым единицам. В текстах данной сферы можно встретить их разные структурные типы. Прежде всего речь идёт о **буквенных аббревиатурах**, которые образованы из начальных букв полного названия, например: *СП* ← *совместное предприятие* (společný podnik), *МВФ* ← *Международный валютный фонд* (MMF – Mezinárodní měnový fond), *АО* ← *акционерное общество* (a. s. – akciová společnost) и многие другие. Не менее часто находим в данных текстах **разнообразные типы частичносокращённых слов**: а) **слоговые** (*главбух* ← *главный бухгалтер*, *торгпред* ← *торговый представитель*, *минфин* ← *министерство финансов*); б) **смешанные** – они образованы одновременно из слоговых элементов и букв полного наименования, которые могут сочетаться по-разному, например: *ЕлАЗ* ← *Елабужский автомобильный завод*, *КамАЗ* ← *Камский автомобильный завод*, *КрАЗ* ← *Красноярский алюминиевый завод*); в) **собственно частичносокращённые слова** (*бухучёт* ← *бухгалтер-*

ский, госбюджет, госинвестиции ← *государственный / -ые, инофирма, иномарка* ← *иностранная*). Многие из их начальных элементов в значительной мере подверглись лексикализации, и в силу возможности их свободного сочетания с любым именем существительным некоторые лингвисты их относят к так называемым аналитическим прилагательным (см. РЯСО 1968б: 117п.). Последним подтипом являются д) **эллиптические** или **неполные сокращенные слова**, например *Минприроды* ← *Министерство [охраны окружающей среды и] природных [ресурсов]*, *Внешторг* ← *[Министерство] внешней торговли*, *Роскомдрагмет* ← *[Комитет] Российской [Федерации по] драгоценным металлам [и драгоценным камням]* и др. Аббревиатуры данного типа обозначают прежде всего названия министерств, государственных учреждений и комитетов.

Переходным типом являются **звуковые аббревиатуры** (акронимы): *ЗАО* ← *закрытое акционерное общество (akciová společnost uzavřeného typu)*, *ТЭК* ← *топливно-энергетический комплекс*, *ЧИФ* ← *чековый инвестиционный фонд* и т. п. Они произносятся как слово и проявляют тенденцию к лексикализации. Те из них, которые закончены на согласный, могут склоняться как имена существительные мужского рода. Пример: *Основные проблемы развития ТЭКа* – в заголовке статьи в Интернете употреблена аббревиатура *ТЭК* в форме родит. пад. ед. ч., окончание обозначено в ней строчной буквой жирным шрифтом (<http://nasep.ru/novosti-energetiki/tek/osnovnye-problemy-razvitiya-teka.html>).

Некоторые аббревиатуры употребляются в текстах как в форме буквенной или звуковой аббревиатуры, так и в форме частичносокращённого слова, например: *ГКИ* – *Госкомимущество*, *АПК* – *агропром*, *КБ* – *комбанк*, *Мининдел* – *МИД*, *Промстройбанк* – *ПСБ* и др. Между вышеприведёнными типами аббревиатур существуют синонимичные отношения, в текстах они выступают как равноценные единицы.

Наряду с аббревиатурами, которые возникли на базе русских наименований, находят в современном русском языке торговли и предпринимательской деятельности широкое употребление заимствованные аббревиатуры, например: *CD-ROM* или *CD-Rom*, *SMS/СМС*, *ВИП/VIP* и др. Их пишут или латиницей, или азбукой, или оба кода смешиваются. От этих аббревиатур возникают производные наименования, прежде всего прилагательные (*CD-ROMный*, *ВИПовский/виповский* или *VIPовский*, *пиарный* или *пиаровский*), а также существительные (*сидюк* – жарг., *SMSка* – разг., *пиар*, *пиаровец*, *пиарщик*, *PRщик/PR-щик*) или даже глаголы (*пиарить* и *пиариться* – разг.). Эти аббревиатуры употребляются часто в рамках составных наименований аппозитивного типа, например: *SMS-сообщение*, *SMS-голосование*, *VIP-персона*, *VIP-гость*, *VIP-зал*, *PR-агентство*, *PR-менеджер*, *PR-фирма* и многие другие.

Приведенные выше заимствованные аббревиатуры постепенно включаются в систему современного русского языка как славянского языка флек-

тивного типа, они подвергаются в большей или меньшей степени лексикализации и проявляют тенденцию стать словом.

Аббревиатурные наименования встречаются и в чешском языке, например: буквенные аббревиатуры *KB*, *ČSOB*, *BVV* (*Brněnské veletrhy a výstavy*), *HDP*, *DPH* и др., звуковые аббревиатуры *ČEZ*, *ČOI*, *PIN*, *IČO*, *SME* и т. п., частичносокращенные слова различного типа *Sepap* (*Severočeské papírny*), *Setuza* (*Severočeské tukové závody*), *Čedok*, *LIAZ* (*Liberecké automobilové závody*), *STEM* (*Středisko empirických výzkumů*), *Živnobanka*, *Spofo* (*Spojené farmaceutické závody*) и др. Аббревиатуры типа русского *управделами* в чешском языке не встречаются.

Чешские аббревиатуры образованы обычно из открытых слогов и, таким образом, сокращенные слова являются непроезными наименованиями. В русском языке проявляется тенденция к мотивированности аббревиатур, которая вытекает из того, что отдельные компоненты сложносокращенных слов образуют закрытые слоги.

5 В заключение

Термиры и терминология всех областей человеческой деятельности являются отражением динамического развития общества. В настоящее время и эта сфера лексической системы языков находится под сильным влиянием процессов глобализации.

Анализ нашего материала подтверждает тезис, что термины, употребляемые в области торговли и предпринимательской деятельности, возникают в следствие одинаковых словообразовательных приемов и средств, как и слова общелитературного языка. Набор формантов в обоих сравниваемых языках оказывается очень пестрым, среди них находим как форманты исконно русские и чешские, так и заимствованные из других языков, прежде всего их латинского и греческого языков, а в последние десятилетия из западноевропейских языков, в первую очередь из английского.

В русском языке все чаще встречается модель терминологических составных наименований аппозитивного типа, например *еврорынок*, *бизнес-план*. С другой стороны, довольно высокую частотность проявляют и в рамках терминологии сферы торговли и делового общения наименования как результат универбизации (*частник*, *кредитка*), а также аббревиатуры всех типов, например *АО*, *СП*, *ЕЛАЗ*, *минфин*, *иномарка* и др.

**TO THE QUESTION OF THE CHARACTER OF SOME RUSSIAN
TERMINOLOGICAL NAMES IN THE LANGUAGE
OF COMMERCE AND ENTREPRENEURSHIP**

Summary

The author of this article deals with problems of terms in the language of commerce and entrepreneurship. In the introduction to the article she describes the language of the sphere, which she understands as a functional variety that is a part of the professional languages. It is not a new formation of language, but the one in which language changes took place at the lexical-semantic and word-forming level. Furthermore, the author defines the term and terminology. Her point of view is based on the views of the representatives of the Prague Terminology School. The central part of the paper is devoted to the characterization of structural types of terminological naming of language of commerce and entrepreneurship.

Литература

- Земская Е. А., 1992, *Словообразование как деятельность*, Москва.
- Земская Е. А., 1996, Активные процессы современного словопроизводства. – *Русский язык конца XX столетия (1985–1995)*, ред. Е. А. Земская, Москва, с. 90–132.
- Земская Е. А., 1997, Активные тенденции словопроизводства. – *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русский язык*, ред. Е. Н. Ширяев, Ополе, с. 167–201.
- Китайгородская М. В., 1996, Современная экономическая терминология (Состав: Устройство. Функционирование). – *Русский язык конца XX столетия (1985–1995)*, ред. Е. А. Земская, Москва, с. 162–236.
- Костомаров В. Г., 1994, *Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа*, Москва.
- Русский язык и советское общество. Социолого-лингвистические исследования. Словообразование современного русского литературного языка (РЯСО)*, 1968а, под ред. М. В. Панова, Москва.
- Русский язык и советское общество. Социолого-лингвистические исследования. Морфология и синтаксис современного русского литературного языка (РЯСО)*, 1968б, под ред. М. В. Панова, Москва.
- Толковый словарь современного русского языка. Языковые изменения конца XX столетия*, 1998, под ред. Г. Н. Скляревской, Москва.
- Толковый словарь современного русского языка начала XXI века. Актуальная лексика*, 2007, под ред. Г. Н. Скляревской, Москва.
- Bozděchová I., 2009, *Současná terminologie (se zaměřením na kolokační termíny z lékařství)*, Praha.
- Bozděchová I., 2014, Terminologický svět je plný překvapení... – *Radost z jazyků. Sborník příspěvků k 75. Narozeninám prof. Františka Čermáka*, ред. V. Petkevič, A. Adamovičová, V. Cvrček, Praha, s. 14–19.
- Encyklopedický slovník češtiny*, 2002, eds. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová, Praha.
- Horecký J., Buzássyová K., Bosák J. a kol., 1989, *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*, Bratislava.
- Chlupáčová K., 1976, Příspěvek k charakteristice slovní zásoby současné spisovné ruštiny v porovnání s češtinou. – *Bulletin ruského jazyka a literatury XX*, Praha, s. 117–134.
- Jedlička A., 1974, *Spisovný jazyk v současné komunikaci*, Praha.

- Kopeckij L., 1935, Vančurova hospodářská lingvistika, „*Slovo a slovesnost*“, 1/1, s. 55–57.
- Kopeckij L., 1935, O lexikálním plánu hospodářského jazyka, „*Slovo a slovesnost*“, 1/2, s. 120–122.
- Mrověcová L., 2009, *Způsoby obohacování slovní zásoby ruštiny podnikatelské sféry v synchronně-diachronním aspektu (v porovnání s češtinou)*, Karviná.
- Poštolková B., Roudný M., Tejnor A., 1983, *O české terminologii*, Praha.
- Rudincová B., 2000, *Typy pojmenování v současné ruštině (zejména v podnikatelské oblasti)*, Ostrava.
- Rudincová B., 2004, Problematika neologizmů v ruštině v porovnání s češtinou. – *Studia Slavica VIII*, Opole, s. 189–198.
- Rudincová B., 2009, Prefixoid evro- jako komponent ruských hybridních kompozit. – *Příspěvky k aktuálním otázkám jazykovědné rusistiky (3)*, ed. J. Gazda, Brno, s. 20–24.
- Vančura Z., 1934, *Hospodářská lingvistika, pokus o její teorii a doklady s anglického účetního názvosloví*, Praha.

K OTÁZCE TERMINOLOGICKÉ NOMINACE ANALYTICKÝCH ADJEKTIV V SOUČASNÉ RUŠTINĚ, ČEŠTINĚ A POLŠTINĚ¹

Lukáš Plesník

On the terminological nomination of analytical adjectives in the contemporary Russian, Czech and Polish languages

Abstract:

The essay focuses on the issue of terminological nomination of analytical adjectives in contemporary Russian, Czech and Polish. With the term analytical adjective is meant a lexical unit which has an attributive function in relation to the head noun and, at the same time, has a zero morphological paradigm. Because of various definitions of analytical adjectives (analytical adjectives of so-called narrow and broad concept), their terminology varies significantly. Some terminological unity can be traced in Russian national linguistics, where the name analytical adjective has its origin. In Czech and Polish national linguistic, the terminology of analytical adjectives is much disunited.

Key words:

Analytical adjective, analytical adjective of so-called narrow concept, analytical adjective of so-called broad concept, analytism, affixoid, prefixoid, Russian language, Czech language, Polish language

Contact:

Katedra slavistiky, Filozofická fakulta Ostravské univerzity; lukas.plesnik@osu.cz

Projevy aglutinace a tendence k analytickému vyjadřování v morfologické a slo-
votvorné rovině nacházejí mezi slovanskými jazyky svůj odraz nejen v extrovert-
ní ruštině, která vykazuje výrazné sklony k analytizmu a aglutinaci, ale i v intro-
vertnějších jazycích jakými jsou současná čeština a polština. Čeština patří spolu
s polštinou k slovanským jazykům, v nichž je dominantna flexe velmi výrazná,
naopak ruština je v porovnání s nimi považována za méně flektivní jazyk, proto
se v morfologickém i lexikálním systému ruštiny projevuje tendence k analyti-
zmu a aglutinaci mnohem výrazněji.

¹ Предлагаемая статья возникла в Остравском университете в рамках проекта «Корпусы русской и чешской терминологии (подготовительный этап для издания переводных словарей)» SGS08/FF/2017-2018, осуществленного с помощью ресурсов целевой поддержки специфических исследований в высшем образовании, предоставляемых Министерством образования Чешской Республики в 2018-ом году.

Na všechny současné slovanské jazyky již několik desetiletí poměrně výrazně působí angličtina, která zcela jistě napomáhá sílící tendenci k analytickému vyjadřování. Je však nutné rovněž poznamenat, že analytické jazykové útvary mají, a to zejména v ruštině, mnohem delší tradici a lze je pozorovat již na příkladu četných pojmenování z oblasti ruského folkloru a lidové slovesnosti. Jak zmiňuje K. Chlupáčová, jedná se o expresivní výrazivo z folklorního prostředí a lidové ruštiny, popř. o lexikální jednotky z nízkých stylů, např. *царь-девица*, *царь-птица*, *царь-колокол*, *бой-баба*, *бой-девка* aj. Ve všech případech tohoto typu vystupuje v prepozici neohebný, tj. nesklonný komponent, který vyjadřuje příznak či kvalitu určovaného substantiva (Chlupáčová 1981: 148–150). Obdobnou atributivní vlastnost lze pozorovat i v případě specifických útvarů, které obsahují v první části nesklonné výrazy *горе* nebo *чудо*, např. *горе-хозяева*, *горе-рыбак*, *горе-охотник*, *чудо-богатырь*, *чудо-машина*, *чудо-печка* aj. Nesklonné lexikální jednotky *горе* a *чудо* plní v rámci prvního komponentu daných konstrukcí atributivní funkci, plní tedy funkci adjektiva, avšak stále ještě zachovávají sémantickou i genetickou souvislost s původními substantivy *горе* a *чудо*². Již v těchto konstrukcích lze tedy pozorovat případy analytizmu.

Výše zmíněné výrazy, které vůči řídicímu substantivu zaujímají prepozitivní postavení a disponují nulovým morfologickým paradigmatickým, lze z pohledu současné lingvistiky vnímat jako jedny z prvních příkladů nesklonných analytických jednotek. Tyto lexikální jednotky byly později ve 20. století podrobeny důslednějšímu lingvistickému výzkumu a staly se tak předobrazem pro vznik nové kategorie nesklonných výrazů s atributivní funkcí.

Termín **analytické adjektivum** vychází z poznatků ruských lingvistů A. A. Reformatského a M. V. Panova, kteří se k definici těchto jednotek vyjádřili v řadě svých prací. Autorem pojmu analytické adjektivum je A. A. Reformatský, jenž v roce 1937 představil novou kategorii nezformovaných výrazů, které pojmenoval jako analytická adjektiva. Na počátku 70. let 20. století tuto problematiku významně rozpracoval M. V. Panov, který představil rozsáhlou diachronní klasifikaci 19 druhů analytických adjektiv, jež detailně prozkoumal jak v teoretické, tak praktické rovině. M. V. Panov uvádí, že pro tzv. anality (аналиты), tj. analytická adjektiva, je typická volná spojitelnost s řadou jednotek, resp. substantiv (Панов 1971: 251). Z hlediska terminologické nominace zde nebylo sporu, lingvista označuje lexikální jednotky své klasifikace jedním unifikovaným termínem, tj. analytické adjektivum. Jeho přelomová stať *Об аналитических прилагательных* (1971) tak posloužila jako východisko pro řadu lingvistů, kteří dané téma ve svých výzkumech a pracích dále rozvíjeli a dodnes rozvíjejí. Zvý-

² Komponent *горе* je připojován především k činitelským jménům a nabývá záporně hodnotícího až pejorativního významu, např. *горе-стрелок*, *горе-спортсмен*, *горе-работник*. Komponent *чудо* disponuje vysoce kladným hodnocením, ukazuje na mimořádnou kvalitu a nejčastěji je připojován k názvům předmětů, např. *чудо-трава*, *чудо-хлебница*, *чудо-кастрюля*. V ruské lidové poezii se vyskytují i konstrukce s životnými substantivy, jako např. *чудо-птица*, *чудо-богатырь* (Chlupáčová 1981: 149).

šený zájem o problematiku analytických adjektiv sekundárně vyvolal rovněž řadu rozporuplných reakcí, což mělo za důsledek značnou diferenciaci terminologického uchopení těchto nesklonných výrazů.

V průběhu druhé poloviny 20. století se v ruské lingvistice zformovaly dva protichůdné přístupy k problematice nesklonných adjektiv. První skupina lingvistů (A. I. Molotkov, L. V. Knorinová aj.) neuznává existenci nesklonných adjektiv v současné ruštině a řadí je buď k adverbiiám, anebo k nesklonným substantivům. Druhá skupina lingvistů (M. V. Panov, Je. A. Zemská aj.) zaujímá protikladné stanovisko, tj. uznává existenci nesklonných adjektiv.

Podle slov L. A. Kimové se v současné rusistice ustálil názor akceptující existenci nesklonných adjektiv, ten je však doprovázen **dvěma přístupy ve smyslu jejich pojetí**. Proto popisujeme analytická adjektiva ze dvou různých úhlů pohledu a hovoříme o tzv. širokém a úzkém pojetí analytických adjektiv. **Analytická adjektiva tzv. širokého pojetí** jsou zpravidla reprezentována prefixoidy, tj. prepozitivními morfémy přechodného typu, a řecko-latinskými prepozitivními formanty, např. *agro...* (*agrokultura*), *cyklo...* (*cyklostezka*), *eko...* (*ekoturistika*), *euro...* (*eurodotace*), *foto...* (*fotokopie*), *helio...* (*helioenergetika*), *info...* (*infocentrum*), *mikro...* (*mikrobaterie*), *mono...* (*monočlánek*), *retro...* (*retroseriál*) *ultra...* (*ultrazvuk*) aj. **Analytická adjektiva tzv. úzkého pojetí** představují nesklonná adjektiva, popř. nesklonné atributivní formanty, které mají charakter graficky samostatného výrazu, např. *alfa* (úhel *alfa*), *brutto* (váha *brutto*), *cargo* (*cargo* sukně), *CD* (*CD* nosič), *demo* (*demo* nahrávka), *hobby* (*hobby* magazín), *jungle* (*jungle* výběr), *sci-fi* (*sci-fi* literatura), *tabu* (téma *tabu*), *wellness* (*wellness* studio) aj. Oba přístupy mají pevnou souvislost s výše zmíněnou tendencí k analytizmu a aglutinaci. Tuto myšlenku potvrzuje i L. A. Kimová, která tvrdí, že „nehledě na tvrzení, která vyjadřují pochybnosti o progresivitě analytizmu v ruštině, stále častěji je v pracích lingvistů potvrzován názor o existenci analytických slovních druhů v současné ruštině, a to včetně analytických adjektiv, která se zformovala ve spisovném jazyce během posledního půlstoletí jako specifický slovní druh“ (Kim 2009: 47, překlad autora). Podle M. V. Panova je důvodem pro vymezení lexikálních jednotek typu *бордо, мокко, авто..., пресс..., фото...* aj. jako analytických, tj. nesklonných adjektiv (jak v tzv. širokém, tak úzkém pojetí), jejich neschopnost kongruence se substantivy, ke kterým se přimykají (Panov 1971: 251). A. Brandner upřesňuje, že tyto jednotky jsou tedy nesklonné ve vztahu ke gramatické kategorii pádu a rovněž se neohýbají v rámci gramatických kategorií čísla a rodu (Бранднер 2001: 108).

Podle slov současné ruské lingvistiky Je. V. Marinovové je formování analytických, tj. nesklonných adjektiv jedním z hlavních důsledků tendence analytických a aglutinačních tendencí v současném jazyce, autorka popisuje tyto jednotky jako specifickou morfologickou skupinu, která je přímým důkazem tendence k analytizmu v současné ruštině. Jak již bylo zmíněno, analytická adjektiva představují výrazy, které při substantivu plní funkci jakostního determinantu, avšak nemají obvyklou vnější morfologickou podobu adjektiv. Tuto tezi potvr-

zuje i Je. V. Marinovová: „za analytické adjektivum je považována nesklonná jazyková jednotka, která nevyjadřuje procesuální příznak a ve vztahu k substantivu v prepozici či postpozici (za libovolné grafické podoby) plní atributivní funkci“ (Маринова 2010: 628, překlad autora).

Problematika vlastních analytických adjektiv je velmi obsáhlá, a to nejen v kontextu dvou pohledů ve smyslu jejich chápání (analytická adjektiva tzv. úzkého a širokého pojetí). Obdobně nepřehlednou situaci lze shledávat také v značně nesourodé terminologické nominaci, která je hlavním výzkumným předmětem tohoto článku. Jistou terminologickou jednotu lze pozorovat v ruské národní lingvistice, z níž pojem analytické adjektivum vychází. V české a polské národní lingvistice je pojmosloví problematiky analytických adjektiv velmi nejednotné.

V **ruské národní lingvistice** se v průběhu minulého století objevila v rámci terminologické nominace analytických adjektiv početná skupina termínů, která reflektuje tyto lexikální jednotky jak v tzv. úzkém pojetí, tak tzv. širokém pojetí. Za stěžejní termín lze označit spojení **аналитическое прилагательное** (А. А. Реформатский, М. В. Панов), které je možné užít pro označení nesklonných lexikálních jednotek tzv. úzkého i širokého pojetí. Následující termíny je již nutné specifikovat. Pojem **несклоняемое прилагательное** (А. А. Шахматов) koresponduje s analytickými adjektivy tzv. úzkého pojetí, naopak termíny **примыкающее прилагательное** (О. С. Ахманова) nebo **связанный корневой элемент** (В. П. Дьяченко) pak odpovídají analytickým adjektivům tzv. širokého pojetí. V rámci posledně jmenovaných termínů hovoříme zpravidla o konstrukci analytické adjektivum + substantivum. А. А. Реформатский pak pojmenovává taková kompozita, tj. kompozita obsahující komponenty analytických adjektiv, termínem **мнимые сложные слова**. Tento pojem je prezentován v české rusistice termínem **kvazikompozita (nepravá kompozita)**, v polské rusistice se užívá termínu **quasi-złożenia (złożeniozestawienia, złożeniowce)**.

Termín analytické adjektivum se tedy v ruské odborné literatuře uchytil, řadou lingvistů je přijímán a užíván. Avšak jak zmiňuje např. L. Mrověcová, v současné rusistice se vedle jmenovaných označení nově objevují také pojmenování jako **атрибутивные аброморфемы, префиксоиды / префиксоиды корневого типа, препозитивные элементы / компоненты** nebo obecněji **корневые компоненты** aj. (Mrověcová 2009: 95). Všechny tyto terminologické nominace plně korespondují s analytickými adjektivy tzv. širokého pojetí.

Na značně rozrůzněnou terminologii morfémově nevyhraněných internacionálních sublexikálních komponentů, tj. v našem pojetí analytických adjektiv tzv. širokého pojetí, upozorňuje také J. Gazda (srov. Gazda 2010: 91). Autor vychází ze statě O. Martinové a N. Savického (1987: 130) a uvádí pojmy typu **аналиты, унификсы, унирадиксоиды, радикасоиды, связанные компоненты, адъективные морфемы, препозитивные / постпозитивные блоки**³. Rov-

³ V české terminologii jsou jim blízké termíny jako **afixoidy (prefixoidy, suffixoidy), poloprefixy, kvaziprefixy, přechodné morfémy** aj., v polské terminologii pojmy jako **afiksoi-**

něž v kontextu tzv. širokého pojetí je možné tuto pestrou škálu pojmů označit jedním unifikovaným termínem, a sice analytické adjektivum.

Pokud se zaměříme na terminologickou nominaci analytických adjektiv ve smyslu složených výrazů obsahujících komponenty analytických adjektiv jako čistá kompozita, pak se setkáváme rovněž s termíny **сложносоставные слова с неизменяемым первым компонентом** (Н. А. Николина), **сложносоставные слова с нулевым интерфиксом** (Е. И. Голованова) nebo **компози́ты без соединительной гласной** (Е. И. Голованова). V kompozitech tohoto typu jsou morfémově nevyhraněné formanty, resp. nesklonné determinanty typu *авиа...*, *кино...*, *фото...*, *проф...*, *радио...* aj. řazeny k afixoidům, tj. prefixoidům či suffixoidům, popř. k poloafixům. K definici těchto komponentů Je. V. Marinovová dodává, že „takové označení tedy určuje, čím je tato část slova – je samostatným výrazem (nesklonným adjektivem), popř. morfémem toho či jiného typu“⁴ (Маринова 2010: 628, překlad autora). Terminologická nominace těchto morfémově nevyhraněných formantů je sporná, je však možné je chápat jako analytická adjektiva tzv. širokého pojetí.

V **české národní lingvistice** je terminologická nominace analytických adjektiv prezentována za pomoci řady termínů. Analytickým adjektivům tzv. úzkého pojetí plně odpovídá termín **nesklonné adjektivum**, který je používán rovněž v normativních mluvnicích češtiny.

Z hlediska prepozitivních nesklonných determinantů, tj. z úhlu pohledu analytických adjektiv tzv. širokého pojetí, je v odborné literatuře češtiny užíváno značně nesourodé terminologie. Analytická adjektiva tohoto typu jsou v lexikografických zdrojích češtiny nejčastěji definována terminologickým spojením **první část složených slov**. Tímto pojmenováním je většina prepozitivních nesklonných jednotek označována jak ve výkladových slovnících češtiny, tak polštiny i ruštiny⁵.

S. Žaža z hlediska konfrontačního pohledu ruštiny a češtiny uvádí příklady typu *autoškola*, *elektrospotřebič* či *videozáznam* a popisuje je jako **tzv. hybridní složeniny**. Dle jeho slov „se jedná o výrazy, které sice v slovní zásobě češtiny už zakotvily, ale přesto tendence důsledněji vyjadřovat formální mluvnickou závislost působí, že řadě ruských složenin odpovídají v češtině terminologická sou-sloví“ (Žaža 1999: 23). První neohebná část těchto hybridních složenin (*autoškola*, *elektrospotřebič*, *videozáznam*) plně koresponduje s pojmem analytické

dy (prefiksoidy, sufiksoidy), poloprefiksy (półmorfemy), semiafixy, premorfemy aj. (Martincová, Savický 1987: 130, Gazda 2010: 91, Waszakowa 2005: 48–58).

⁴ Je. V. Marinovová však doplňuje, že sama otázka definice takového prepozitivního komponentu je otevřená. Jak zmiňuje řada lingvistů, odpověď na tuto otázku je velmi složitá, a to zejména díky absenci jednotného grafického uspořádání prepozitivních komponentů (srov. *бизнес-план* x *бизнес центр* x *бизнесспециализация*).

⁵ *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (2015) – „v slož. 1. část s význ.“; *Słownik języka polskiego* (2009) – „pierwszy człon wyrazów złożonych“; *Толковый словарь русского языка* (2003) – «первая часть сложных слов со знач.».

adjektivum tzv. širokého pojetí. Velmi blízko k pojmu hybridní složenina mají také termíny **přístavková spřežka** nebo **apoziční spřežka**, avšak v těchto případech se již nejedná o analytická adjektiva⁶.

Česká lingvistka O. Martinová, jež věnuje problematice morfologicky nezformovaných výrazů soustavnou pozornost (srov. Martinová 1972: 283–293, Martinová, Savický 1987: 124–139), uvádí ve svém článku *Nová víceslovná pojmenování* (2005) šest typů pojmenovacích útvarů, které definuje výrazně opisnými terminologickými spojeními. Nejedná se o přímou terminologickou nominaci analytických adjektiv, jde však o nominaci konstrukcí obsahujících analytické adjektivum tzv. úzkého pojetí. Autorka uvádí tato spojení: 1. pojmenovací útvary lišící se ze strukturního hlediska od typických víceslovných pojmenování (*blue chip(s)*, *body piercing*, *direct banking*), 2. pojmenovací útvary, které jsou tvořeny výrazem cizího původu bez adjektivní formy a domácím nebo zdomácnělým substantivem (*go-go tanec*, *piercing salon*, *string kalhotky*), 3. pojmenovací útvary se „zkráceným adjektivem“, tj. s výrazem, který se po formální stránce jeví jako zkrácené souvztažné adjektivum (*aku vrtačka*, *nealko nápoje*, *profí armáda*), 4. pojmenovací útvary s morfologicky nevyhraněnými výrazy cizího původu (*dia kompot*, *etno hudba*, *promo akce*), 5. pojmenovací útvary, u nichž je v platnosti determinujícího výrazu zkratka přecházející v zkratkové slovo, (*DVD přehrávač*, *PET láhev*, *SIM karta*), 6. pojmenovací útvary, u nichž je determinující výraz tvořen písmenem (hláskou) s různou významovou platností (*e-banka*, *parkoviště P+R*, *U-rampa*) (Martinová 2005: 218–219).

K terminologické nominaci prepozitivních komponentů s atributivní funkcí se vyjadřuje také B. Niševa, která ve svém výzkumu věnuje zvláštní pozornost dynamice tvoření neologizmů s prvním afixoidním členem, tj. s nevyhraněným morfémem, jenž má rysy kořenu i afixu. Opírá se o tezi O. Martinové a N. Savického (srov. Martinová, Savický 1987: 125), kteří tvrdí, že afixoidní tvoření je v protikladu jak k čisté hybridní derivaci, tak k čisté hybridní kompozici. Z daného názoru jsou následně dedukovány dvě myšlenky, a sice: 1. „repertoár afixoidních slov lze chápat jako pásmo s mezním postavením mezi útvary vzniklými na základě derivace a na základě kompozice, jehož existence by mohla podmínit ustálení dalších lexikálních skupin s obdobnými »přechodovými« charakteristikami; 2. značný nárůst afixoidních souborů v slovní zásobě by mohl též ovlivnit projevy typologických tendencí v jednotlivých slovanských jazykových systémech“ (Niševa 2014: 81). Podle autorky se tedy v dnešní češtině ustaluje soubor neologizmů s prepozitivními nevyhraněnými morfémy, které se od afixoi-

⁶ Termín **přístavková spřežka** pojmenovává v ruštině časté konstrukce typu *вагон-холодильник*, *кресло-кровать*, *инженер-риэлтор*. Těmto konstrukcím odpovídají v češtině spojení substantiva s adjektivem ve funkci přívlastku: *chladírenský vagón*, *rozkládací křeslo*, *realitní inženýr* (srov. Žaža 1999: 24). Obdobná substantivní spojení mají své místo i v polštině, jsou označována zpravidla jako **apoziční spřežky**, např. *lekarz-chirurg*, *kobieta-oficer*, *koncert-niespodzianka* a dokládají tak vliv analytických a aglutinačních prvků, které do ruštiny i polštiny pronikly z francouzštiny (srov. Damborský 1999: 20).

dů liší tím, že zachovávají svou věcnou sémantiku. Pro takto slovtvorně aktivní komponenty vystupující jako nevyhraněné morfémy autorka užívá termín **radixoid**. Pojem radixoid plně koresponduje s termínem analytické adjektivum tzv. širokého pojetí, což potvrzuje i B. Niševa: „Výrazy s radixoidy se funkčně a sémanticky blíží k vlastním kompozitům. Jsou vykládány též jako shodné se soustovými s analytickým neboli nesklonným/neohebným přívlastkovým členem“ (Niševa 2014: 82).

Lingvistka zmiňuje proces vyčlenění a osamostatňování radixoidů a podotýká, že „ve slovanských jazycích se rozšiřuje spojovatelnost radixoidů v rámci domácích slovtvorných modelů a typů. Dynamika v této oblasti je viděna i jako předpoklad vzniku kompozit se zkráceným prvním (nejčastěji adjektivním) členem slovních spojení“ (Niševa 2014: 82). Jako příklad značně frekventovaných radixoidů v současné češtině lze uvést slovtvorné prostředky typu *audio...* (*audionahrávka*), *auto...* (*autoreferát*), *etno...* (*etnohudba*), *info...* (*infokancelář*), *krimi...* (*krimidrama*), *para...* (*paralympiáda/paraolympiáda*), *porno...* (*porno-producent*), *profi...* (*profilyžování*), *radio...* (*radiobudík*), *video...* (*videosestava*), *web...* (*webdesign / web design*) aj. (srov. Niševa 2014: 82–94).

V **polské národní lingvistice**, obdobně jako v české národní lingvistice, reprezentuje analytická adjektiva poměrně bohaté pojmosloví. Jak již bylo uvedeno, je třeba rozlišovat tzv. úzké a široké pojetí analytických jednotek.

Z hlediska tzv. úzkého pojetí analytických adjektiv je v polské lingvistice užíván termín **przymiotnik nieomienny**, který plně koresponduje jak s ruským pojmem несклоняемое прилагательное, tak s českým termínem nesklonné adjektivum.

V kontextu analytických adjektiv tzv. širokého pojetí je však terminologická nominace v polštině značně rozrůzněná, což potvrzují i slova K. Waszakové. „Různé způsoby myšlení lingvistů na téma morfologicky nevyhraněných slovtvorných komponentů se v odborné literatuře odrážejí v pestrosti terminologického pojmenování“ (Waszakowa 2005: 48, překlad autora). Jsou tedy užívány pojmy jako **afixoid**, **prefiksoid**, **semiafix**, **poloprefiks (pólprefiks)**, **polomorfem (pólmorfem)** aj., které odkazují na jejich spojení s derivací.

Pokud jde o terminologická pojmenování analytických konstrukcí, které ve své struktuře obsahují nesklonný prepozitivní formant, užívá polská lingvistika široké spektrum pojmů, např. **złożenia bezafiksalne**, **struktury złożeniowe** (tzv. **złożeniowce**), **quasi-złożenia**, **złożeniozestawienia**, **zrosty**, **złożenia jednostronnie motywowane** aj. Již výše zmíněnému českému termínu první část složených slov, v ruštině первая часть сложных слов, odpovídají v polštině terminologické nominace **pierwszy człon wyrazów złożonych**, **pierwszy człon ucięty** nebo **pierwszy człon związany** (Waszakowa 2005: 48). Tato terminologická pojmenování odkazují na fakt, že se jedná o kompozita nepravého typu, což plně koresponduje s terminologickým uchopením zkoumané problematiky A. A. Reformatským (srov. v ruštině мнимые сложные слова, v češtině kvazi-kompozita, tj. nepravá kompozita).

Na základě představeného exkurzu do problematiky terminologického pojmenování morfologicky nezformovaných lexikálních jednotek se potvrzuje výchozí předpoklad tohoto příspěvku, a sice značně nesourodá terminologie v oblasti nesklonných adjektiv, které v souladu s poznatky ruských lingvistů A. A. Reformatského a M. V. Panova označujeme jako tzv. analytická adjektiva. Různorodá terminologická pojmenování převažují zejména v oblasti českých a polských lexikálních jednotek tohoto typu, nejednotnost je však patrná i v pojmosloví ruské národní lingvistiky. Za unifikovaný termín, který má dle našeho názoru potenciál být termínem nadřazeným všem zmíněným terminologickým nominacím, by bylo možné považovat termín **analytické adjektivum**.

ON THE TERMINOLOGICAL NOMINATION OF ANALYTICAL ADJECTIVES IN THE CONTEMPORARY RUSSIAN, CZECH AND POLISH LANGUAGES

Summary

Terminological nomination of analytical adjectives in the contemporary Russian, Czech and Polish languages is very heterogeneous. Its unified terminology is difficult due to the differentiation of the issue of analytical, i.e. indeclinable lexical units. The leading concept in Russian national linguistics – аналитическое прилагательное (analytical adjective (En), analytické adjektivum (Cz), przymiotnik analityczny (Pl)) – was used for the first time in 1937 by Russian linguist A. A. Reformatskij and used very often by other linguists later on. Significant variety of terminological nominations has its base especially in the broad concept of analytical adjectives – a number of terminological units is used, among which terms connected with affixation prevail (аффиксоид (Ru), affixoid (En), afixoid (Cz), afiksoid (Pl); префиксоид (Ru), prefixoid (En), prefixoid (Cz), prefiksoid (Pl), etc.). Similar situation can be seen in terminological definition of constructions that, from the structural point of view, contain prepositional indeclinable formant. For the Czech expression kompozitum s první neohlebnuou částí (compound with indeclinable first part), the following expressions are used in Russian and Polish respectively – сложносоставные слова с неизменяемым первым компонентом or сложносоставные слова с нулевым интерфиксом, złożenia z pierwszym członem uściętym or złożenia z pierwszym członem związanym.

К ВОПРОСУ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ НОМИНАЦИИ АНАЛИТИЧЕСКИХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ, ЧЕШСКОМ И ПОЛЬСКОМ ЯЗЫКАХ

Резюме

Терминологическая номинация аналитических прилагательных в современном русском, чешском и польском языках очень разнообразна. Терминология данных неизменяемых лексических единиц сложна в связи с неоднородностью их проблематики. В русской народной лингвистике преобладает термин аналитическое прилагательное (чеш. analytické adjektivum, поль. przymiotnik analityczny), упомянутый в первый раз в 1937 г. русским лингвистом А. А. Реформатским, используемый впоследствии и другими лингвистами. Значительная разнообразность терминологических номинаций наблюдается прежде всего среди аналитических прилагательных так наз. широкого понимания. Сре-

ди них встречается ряд терминов, связанных главным образом с аффиксацией, например, русс. аффиксоид, чеш. afixoid, поль. afiksoid, русс. префиксоид, чеш. prefixoid, поль. prefiksoid и др. Разнообразность терминологических наименований наблюдается также в связи с определением конструкций, составной частью которых является препозитивный неизменяемый компонент. Чешскому составному термину kompozitum s první neohobnou částí соответствуют в русском языке термины сложносоставные слова с неизменяемым первым компонентом или сложносоставные слова с нулевым интерфейсом, в польском языке – złożenia z pierwszym członem uciętym или złożenia z pierwszym członem związanym.

Literatura

- Damborský J., 1999, *Polština a franština ve vzájemném vztahu*, Ostrava.
- Filipec J., Daneš F., Machač J. et al., 2015, *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, Praha.
- Gazda J., 2010, Integrační tendence v oblasti tvoření slov v současných slovanských jazycích (se zvláštním zřetelem k situaci v ruštině a češtině). – *Integrace v jazycích – jazyky v integraci*, eds. M. Krčmová et al., Praha, s. 83–97.
- Chlupáčová K., 1981, Pojmenování apozičního typu v současné ruštině, „*Bulletin ruského jazyka a literatury*“, 23, s. 147–156.
- Martincová O., 1972, K problematice lexikálních neologizmů, „*Slovo a slovesnost*“, 33/4, s. 283–293.
- Martincová O., 2005, Nová víceslovná pojmenování. – *Neologizmy v dnešní češtině*, eds. O. Martincová et al., Praha, s. 212–231.
- Martincová O., Savický N., 1987, Hybridní slova a některé obecné otázky neologie, „*Slovo a slovesnost*“, 48/2, s. 124–139.
- Mrověcová L., 2009, *Způsoby obohacování slovní zásoby ruštiny podnikatelské sféry v synchronně-diachronním aspektu (v porovnání s češtinou)*, Karviná.
- Niševa B., 2014, *Inovační procesy v české a bulharské jazykové situaci (na materiálu jazyka médií)*, Praha.
- Sobol E. (red.), 2009, *Słownik języka polskiego*, Warszawa.
- Waszakowa K., 2003, Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie polszczyzny (zarys problematyki). – *Internacionalizmy v nové slovní zásobě*, eds. Z. Tichá, A. Rangelova, Praha, s. 74–83.
- Waszakowa K., 2005, *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*, Warszawa.
- Žaža S., 1999, *Ruština a čeština v porovnávacím pohledu*, Brno.
- Бранднер А., 2001, Неизменяемые прилагательные иноязычного происхождения в современном русском языке, „*Sborník prací Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Řada jazykovědná*“, A 49, с. 107–118.
- Ким Л. А., 2009, Вопрос об аналитических прилагательных в современной русистике, „*Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство*“, 15/3, с. 47–54. Режим доступа: <http://www.staionline.org.ua/filologiya/52/7111-vopros-ob-analiticheskix-prilagatelnyx-v-sovremennoj-rusistike.html> (цит. 2018-01-15).
- Маринова Е. В., 2010, Вопрос об аналитических прилагательных в отечественной и зарубежной лингвистике, „*Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*“, 4/2, с. 628–630.
- Ожегов С. И., Шведова Н. Ю., 2003, *Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений*, Москва.

Панов М. В., 1971, Об аналитических прилагательных. – *Фонетика. Фонология. Грамматика*, Москва, с. 240–253.

Реформатский А. А., 1937, Упорядочение русского правописания (статья вторая), „*Русский язык в школе*“, 6, с. 83–84.

ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНЫЕ ЭПОНИМЫ В ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ РУССКОГО ЯЗЫКА¹

Лукаш Маршик

International eponyms in the linguistic terminology of Russian language

Abstract:

Eponyms represent a specific part of language vocabulary and they can be also found while dealing with technical terminology. In the given article, the attention is focused on international eponyms in Russian linguistic terminology. Proper names (anthroponyms, toponyms) from which were eponyms derived are studied and so is the structure and method of derivation of eponyms (semantic, morphological, syntactic). Special attention is given to cultural and historical aspects of items under study, because in the linguistic terminology, eponyms also refer to names of important geographical objects and to names and surnames of outstanding personalities in a given scientific field.

Key words:

Linguistic terminology, proper name, eponym, anthroponym, toponym

Contact:

*Katedra slavistiky, Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Reální 5, 701 03 Ostrava;
marsikluke@seznam.cz*

Ономастика является одним из важных источников пополнения словарного состава любого языка. Имена собственные могут превращаться либо в имена нарицательные (процесс *деонимизации* или *апеллятивации*), либо от них образуются другие имена собственные, обозначающие названия единичных предметов² (процесс *трансонимизации*). Когда имя собственное переходит в разряд имен нарицательных, оно утрачивает свое онимическое

¹ Предлагаемая работа возникла в Остравском университете в рамках проекта *Корпусы русской и чешской терминологии* (подготовительный этап для издания переводных словарей) SGS08/FF/2017-2018, осуществленного с помощью ресурсов целевой поддержки специфических исследований в высшее образование, предоставляемых Министерством образования Чешской Республики в 2018-ом году.

² Владимир М. Лейчик для названий имен собственных, образованных от других имен собственных, употребляет термин *онимы-эпонимы* (Лейчик 2011: 138). Этот особый тип эпонимов очень часто встречается в рамках наименований городов и других географических объектов (например, область *Пенсильвания*, города *Афины*, *Волгоград*, *Екатеринбург*, *Калининград*, *Ярославль* и т. п.).

написание и приобретает качества, характерные для имен нарицательных (Новинская 2004: 284–285). Имена собственные являются также потенциальным источником формирования производных и непроизводных терминов какой-либо отрасли науки, в рамках полилексемных терминов они сочетаются с апеллятивной терминологической лексикой (Новинская 2013: 35). Свидетельством тому являются и слова Валерии П. Даниленко, которая уже во второй половине XX века отмечала, что «... использование имен собственных в качестве производящих основ характерно целому ряду терминологических словообразовательных моделей существительных и прилагательных» (Даниленко 1977: 38). В связи с этим Александра В. Суперанская подчеркивает, что «... собственные имена оказываются неисчерпаемым резервом для терминов и номенклатурных слов, так как с их помощью достигается конкретизация и уточнение более общих понятий и положений» (Суперанская 2012: 114). Термины, составной частью которых является имя собственное или его дериват, называются в специальной лингвистической литературе эпонимами или эпонимическими наименованиями и они представляют собой особую группу в рамках терминологии любой научной дисциплины, в том числе и лингвистики.

Следует обратить внимание на то, что в русской лингвистической терминологии имеет термин *эпоним* два основных значения. Во многих словарях лингвистической терминологии данный термин определяется как «лицо, от имени которого произведено название народа, местности и т. п.» (Ахманова 2016: 528; Тихонов, Хашимов 2008: 229). Однако, как упоминает Владимир М. Лейчик, такое значение в настоящее время постепенно устаревает (Лейчик 2011: 135). В связи с термином *эпоним* следует обратить внимание также на место его ударения в русском языке. Владимир М. Лейчик по этой теме отмечает, что с самого начала ударение в слове *эпоним* падало на третий слог (*эпо́ним*), причем с таким ударением данное выражение выступало в выше приведенном значении. Однако, во второй половине XX века наблюдается в рамках этого слова перенос ударения на второй слог (*эпо́ним*), что связывается с изменением семантики данного выражения. В то же время эпоним начинает фигурировать в качестве лингвистического термина и им обозначается, по сути дела, не лицо, которое дало название объекту или процессу, а именно название объекта или процесса, на который имя собственное перешло (Лейчик 2011: 134–135).

Таким образом, в специальной литературе термином *эпоним* в настоящее время принято обозначать «моноксемные и полилексемные выражения, либо образованные от имени собственного, либо в составе которых встречается имя собственное или его дериват» (Маршик 2017: 51). Также Евгения М. Какзанова, один из признанных авторитетов в области изучения эпонимов в русской лингвистике, отмечает, что термином *эпоним* называется выражение, образованное от имени собственного или безаффиксным способом, или разными аффиксальными способами. Кроме того она под-

черкивает, что наибольшее количество эпонимов представляют собой терминологические словосочетания, компонентами которых являются имя собственное и имя нарицательное (Какзанова 2015: 7).³

В связи с эпонимами необходимо напомнить о том, что они отличаются значительным культурно-историческим наследием и они сохраняют ономастическую информацию⁴. Эпоним – «это памятник именам собственным, которые увековечили себя в нарицательных понятиях» (Какзанова 2015: 22). Многим терминам, которыми обозначаются разные законы, предметы, явления, единицы измерения физических величин или названия химических элементов, даются названия по имени или фамилии великих ученых или специалистов, которые их открыли или ввели в научный обиход (Лейчик 2009: 40–41). «Сознательно проводимое в специальной лексике включение имен собственных в состав номенов, терминов или названий процессов и единиц измерения не требует всеобщей известности имени и производится по праву первооткрывателя» (Суперанская, Подольская, Васильева 2014: 32). Таким образом, во всех областях науки имена собственные в структуре терминов-эпонимов выполняют мемориальную функцию, причем она может реализоваться лишь в узком круге специалистов (Сложеникина 2016: 35).

В начале настоящей статьи упоминается, что источником любого эпонима является имя собственное, причем проблематика теории, классификации и значения имен собственных остается одной из наиболее дискуссионных и сложных проблем до сегодняшних дней.⁵ Кроме того, необходимо учитывать тот факт, что в ономастической терминологии очень сильно про-

³ В связи с определением термина *эпоним* Евгения М. Какзанова задумывается над тем, что существительное *эпоним* состоит из древнегреческих корней *эпо* (значит *слово*) и *оним* (значит *имя собственное*). Таким образом, дешифрованное название термина *эпоним* – *имя собственное в слове*. Однако, как она отмечает, под данное толкование подпадают лишь однословные термины, образованные при участии имени собственного. Это не соответствует в терминологии очень распространенным терминологическим словосочетаниям, в составе которых встречается имя собственное или его дериват. В связи с этим Евгения М. Какзанова предлагает заменить термин *эпоним* термином *дазайн-оним* (Какзанова 2015: 43–44), хотя она учитывает, что такое предложение повлечет за собой несогласие многих лингвистов и оппонентов. На этом месте следует уточнить, что компонент *дазайн* в данном авторском термине Евгении М. Какзановой относится к философскому термину *Dasein*, автором которого является немецкий философ Мартин Хайдеггер (подробнее см. Какзанова 2015: 42–43).

⁴ Под ономастической информацией разумеется комплекс знаний о конкретном имени собственном. Наталия В. Васильева отмечает, что составной частью данного комплекса знаний являются информация об имени собственном как языковой единице, информация о носителе данного имени собственного и ассоциации и коннотации, которые данное имя собственное вызывает (Васильева 2005: 158).

⁵ В русской лингвистике теорией имени собственного подробно занимается, например, Александра В. Суперанская в монографии *Общая теория имени собственного* (Суперанская 2012).

являются расхождения в понятиях и терминологических наименованиях различных лингвистических школ.⁶ Бесспорным является тот факт, что в ономастической лексике выделяются две главные части – антропонимы⁷ и топонимы⁸ (Касаткин 2005). От приведенного разделения в настоящее время вытекают основные различия в понимании эпонимов. Наталья В. Новинская упоминает о том, что некоторые лингвисты относят к эпонимам только образования, созданные лишь на основе антропонимов, другие ученые к ним относят также выражения, образованные при участии топонимов (Новинская 2013: 34). В связи с этим можно отметить, что в современной лингвистике наблюдается узкое и широкое понимание эпонимов, причем несколько спорным является включение в группу эпонимов лексических единиц, созданных на основе топонимов. Данный вопрос является постоянным предметом дискуссии ученых.⁹

Эпонимические термины представлены практически во всех терминологиях разных отраслей науки (например, физики, химии, медицины, экономики, ботаники, математики), причем самую значительную долю таких терминов представляют терминологические словосочетания, компонентами которых становятся имена собственные вместе с именами нарицательными. Данный факт находится в соответствии с наиболее распространенным и актуальным способом образования новых терминов, которым является синтаксический способ. В связи с этим Юлия В. Сложеникина отмечает, что: «... по подсчетам лексикологов, до 60–80 % всех терминов составляют словосочетания» (Сложеникина 2016: 39). Наталья В. Новинская обращает внимание на структурно-грамматическую характеристику полилексемных терминов-эпонимов и отмечает, что в их состав входят как имена собственные в своем изначальном виде, так и образованные от них имена прилагательные, существительные и причастия, которые сочетаются с апеллятивной лексикой, значит с неэпонимическими существительными и прилагательными (Новинская 2004: 285–286). С другой стороны, следует отметить, что в соответствии с актуально проявляющейся в языке тенденцией к детерминологизации многие эпонимы становятся также составной

⁶ Расхождения в ономастической терминологии детально описывает, например, Милан Гарвалик в статье *К вопросу о современной ономастической терминологии* (Гарвалик 2007).

⁷ Антропонимами являются собственные имена, которые можно отнести к человеку, т. е. имена и фамилии людей, их прозвища, псевдонимы и в русскоязычной культуре также отчества (Какзанова 2015: 47). В более широком понимании антропонимов во всем их многообразии к ним можно отнести также мифонимы, литературные онимы и т. п.

⁸ Топонимами считаются имена собственные, которые обозначают названия любых географических объектов, например, городов, областей, рек, озер, горных хребтов, гор и т. п.

⁹ В более широком понимании эпонимов можно их особой группой считать также выражения, имеющие в своем составе названия фирм или компаний (Шуйцева, Кербер 2017: 174).

частью общелитературной лексики любого языка, в том числе и русского (например, *дрезина, июль, кардиган, мавзолей, никотин, папарацци, саксофон, фазан, шарлатан, шарлотка*).

В настоящей статье уделяется внимание интернациональным эпонимическим терминам, которые встречаются в международной лингвистической терминологии, в том числе и в русской.¹⁰ Необходимо подчеркнуть, что эта проблематика пока не получила достаточного освещения в исследованиях ученых. Хотя число эпонимов в лингвистической терминосистеме невелико и эпонимы в ней по сравнению с другими научными терминосистемами представлены слабее¹¹, они отличаются рядом специфических черт, что делает их интересными для детального изучения. В соответствии с более широким пониманием эпонимов, на которое мы опираемся, можно отметить, что составной частью метаязыка лингвистики являются как лингвистические термины-эпонимы, образованные от антропонимов, так эпонимические термины, созданные на основе топонимов.

Евгения М. Какзанова называет эпоним, образованный либо от антропонима, либо в составе которого встречается антропоним или его дериват, *эпонимом антропонимического содержания* (Какзанова 2015: 45). Самую значительную и наиболее распространенную группу международных эпонимов антропонимического содержания в русской лингвистической терминологии представляют собой термины-эпонимы, в составе которых встречается фамилия мужчины или дериват от этой фамилии (например, *азбука Морзе, Бартоломе закон, Виноградовская школа, код Грея, парадокс Мура, Педерсена закон, правило Гавлика, Сепира-Уорфа закон, Сетяля теория, Шахматова закон, шрифт Брайля*). К лингвистическим терминам-эпонимам антропонимического содержания относятся также термины, образованные от личных имен (например, *кириллица*) и псевдонимов (например, *эсперанто*). В связи с более широким пониманием антропонимов во всем их многообразии к данной группе эпонимов можно отнести также эпонимы,

¹⁰ Основную базу для нашего исследования представляют следующие русские словари лингвистических терминов: Ахманова О. С., 2016, *Словарь лингвистических терминов*, Москва; Жеребило Т. В., 2016, *Словарь лингвистических терминов и понятий*, Назрань; Тихонов А. Н., Хашимов Р. И. (общ. ред.), 2008, *Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий. Русский язык: в 2 т.*, Москва; Ярцева В. Н. (гл. ред.), 1990, *Лингвистический энциклопедический словарь*, Москва. В результате сплошного просмотра приведенных лингвистических словарей была составлена и исследована выборка эпонимических терминов общим объемом 114 терминологических единиц.

¹¹ В отличие от этого, значительная доля эпонимических терминов встречается именно в медицинской и анатомической терминосистемах. Термины-эпонимы в медицинской терминологии принадлежат к наиболее изученным терминам среди эпонимов (подробнее см., например, Сложеникина 2016: 33–38).

созданные на основе мифонимов¹² (например, бог Океан в древнегреческой мифологии → *океанонимы*, бог Огм в кельтской мифологии → *огамическое письмо*¹³, титан Атлас в древнегреческой мифологии → *диалектологический атлас, лингвистический атлас*) и литературных онимов (например, библейский персонаж Яфет → *яфетическая теория*, Веллер¹⁴ → *веллеризм* или его графический вариант *уэллеризм*). С точки зрения гендерного аспекта интересно то, что в проверяемых русских словарях лингвистических терминов не встречается ни один эпоним, составной частью которого были бы имя и фамилия женщины.

Для обозначения эпонимов, компонентом которых становится топоним или его дериват, Евгения М. Какзанова употребляет термин *эпоним топонимического содержания* (Какзанова 2015: 64). Такие лингвистические термины-эпонимы в большинстве случаев созданы на основе наименований городов (например, *Женевская лингвистическая школа, Казанская лингвистическая школа, Копенгагенский лингвистический кружок, Московская фонологическая школа, Пражский лингвистический кружок, Парижское лингвистическое общество, солицизм, Харьковская лингвистическая школа*). Однако, составной частью международной лингвистической терминологии являются также термины-эпонимы, образованные от названий других географических объектов, главным образом, от названий материков, стран, областей, морей или горных хребтов (например, *Балканский языковой союз, балтистика, индоевропеистика, кавказоведение, литуанистика, румынский ротацизм, синология, скандинавистика*).

В лингвистической терминологии встречается также эпонимический термин, образованный от названия священного собрания текстов (Библия → *библеизм*) или от названия объекта, создателем которого является человек (монастырь Пор-Рояль во Франции → *Пор-Рояля грамматика*).

Классификация эпонимических терминов с точки зрения словообразовательной характеристики достаточно разветвлена. В связи с этим Юлия В. Сложеникина отмечает следующее: «В сфере терминообразования действуют те же способы, что и в литературном языке: семантический, морфологический и синтаксический» (Сложеникина 2016: 39). В рамках семантической деривации не изменяется форма выражения, но приобретает новое значение. Данный способ образования является типичным именно для названий величин и единиц измерения (Какзанова 2015: 129). К непро-

¹² Мифоним – «слово или краткое словосочетание, используемое как собственное или нарицательное имя божеств или вымышленных персонажей» (Тихонов, Хашимов 2008: 106).

¹³ Огамическое письмо – «буквенное письмо древнеирландского и пиктского языков, употреблявшееся на Британских островах в эпоху раннего Средневековья» (Жеребило 2016: 287). Его создание приписывается богу Огму.

¹⁴ Персонаж слуги в романе *Посмертные записки Пиквикского клуба*, автором которого является Ч. Диккенс (Karlík, Nekula, Pleskalová 2016: 2093).

изводным эпонимическим терминам относится в лингвистической терминологии лишь небольшое количество терминологических единиц (например, *эсперанто*). В образовании моноксемных лингвистических терминов-эпонимов активнее используется морфологический способ образования. Имена собственные используются в качестве производящей основы, к ней присоединяются, главным образом, суффиксы и суффиксоиды (например, интернациональный суффикс *-изм*: *американизм*, *балканизм*, *библейзм*, *марризм*, *солецизм*; интернациональный суффиксоид *-оним*: *океаноним*; интернациональный суффиксоид *-логия*: *синология*). Небольшое количество лингвистических терминов-эпонимов появляется в результате префиксально-суффиксального способа образования (например, *неогумбольдтианство*). В нашем корпусе материала встречается лишь несколько лингвистических терминов-эпонимов, образованных сложением (например, *алгоритм*, *кавказоведение*).

Самое значительное место в рамках создания эпонимических терминов в русской лингвистической терминосистеме занимает терминологическое словосочетание. Таким образом, синтаксический способ является также в лингвистике наиболее типичным способом образования эпонимических терминов. В зависимости от количества компонентов полилексемных терминов выделяются термины двухкомпонентные, трехкомпонентные, четырехкомпонентные и т. д. Самое высокое количество полилексемных лингвистических терминов-эпонимов состоит из двух компонентов (например, *Бругмана закон*, *Даля закон*, *индоевропейский аблаут*, *квадрат Гринберга*, *Майнфора правило*, *огамическое письмо*). В них сочетаются как имена существительные с прилагательными, так существительные с другими существительными. В упомянутых субстантивно-адъективных терминологических словосочетаниях имена собственные встречаются как в качестве основы производного имени прилагательного (например, *московское произношение*, *Фортуатовская школа*, *Эзопов язык*), так в качестве имени существительного (например, *диалектологический атлас*). В субстантивно-субстантивных терминологических словосочетаниях очень часто стоит имя собственное в родительном падеже (например, *Ваккернагеля закон*, *гипотеза Бернштейна*, *Гримма закон*, *Дармстетера закон*, *Забса закон*, *парадокс Мура*, *шрифт Брайля*, *Ципфа закон*). Вариантами приведенных структур являются лингвистические термины, в которых встречается двойное имя (например, *Иллич-Свитыча закон*). Для лингвистической терминологии характерны также сложные терминологические наименования, состоящие из трех компонентов (например, *Балканский языковой союз*, *индоевропейская семья языков*, *Казанская лингвистическая школа*).

С точки зрения анализа неэпонимической апеллятивной лексики, которая является составной частью лингвистических терминов-эпонимов, наиболее распространенными являются терминологические словосочетания с апеллятивными компонентами *закон* и *школа*, причем компонент *закон* характе-

рен для лингвистических терминов-эпонимов антропонимического содержания, компонент *школа* в лингвистике чаще встречается в рамках эпонимических терминов топонимического содержания.

В лингвистической терминологии русского языка можно встретиться также с формальными вариантами терминов-эпонимов. «Варианты слова – это такие его разновидности, модификации, которые не нарушают тождества лексического значения» (Маринова 2008: 80). Формальные варианты появляются в результате приспособления иноязычного термина к фонетической, графической и грамматической системам русского языка и они связаны с вариантным произношением, акцентуацией, написанием или грамматическим оформлением (Маринова 2008: 80). «Русский язык не пассивно воспринимает новый термин, а старается адаптировать его к своей графической, фонетической и грамматической системе» (Иванова 2006: 120). Итак, в русском языке встречаются также графические варианты заимствованных лингвистических терминов-эпонимов (например, *веллеризм* и его графический вариант *уэллеризм*, *Анн-арборская школа* и графический вариант термина *Энн-арборская школа*). Заимствованные интернациональные лингвистические термины-эпонимы также приобретают грамматические категории рода и числа и включаются в падежную систему русского языка. Несмотря на это, в русской лингвистической терминосистеме, как и в других терминосистемах русского языка, можно найти заимствованные эпонимы, которые не склоняются (например, *эсперанто*).

В русской лингвистической терминологии широко представлена также синонимия, когда один термин можно заменить другим. Данное явление наблюдается также у терминов-эпонимов. В качестве синонима некоторых терминов-эпонимов могут выступать другие эпонимические термины (например, *яфетическая теория – марризм*). Иногда в терминологических словосочетаниях доходит до замены одного апеллятивного компонента другим (например, *закон Гавлика – правило Гавлика*, *схема Кэли – таблица Кэли*, *Пражская лингвистическая школа – Пражский лингвистический кружок*, *кириллица – кириллическое письмо*), в некоторых случаях эпонимы заменяются терминологическими единицами других типов (например, *гипотеза Бернштейна – гипотеза языкового дефицита*, *гипотеза Сепира-Уорфа – гипотеза лингвистической относительности*).

В заключение настоящей статьи можно сделать вывод о том, что в мета-языке лингвистики беспрестанно появляются новые термины, включая эпонимы. Они успешно осваиваются и становятся неотъемлемой частью лингвистической терминологии. Кроме того, эпонимические термины отличаются богатым культурно-историческим наследием и рядом других специфических черт, благодаря чему они по праву заслуживают особого внимания ученых.

INTERNATIONAL EPONYMS IN THE LINGUISTIC TERMINOLOGY OF RUSSIAN LANGUAGE

Summary

In contemporary linguistics, eponyms are understood as expressions derived from proper names. In the international linguistic terminology, there can be found both expressions derived from anthroponyms (for example, Russian *алгоритм* – *algorithm*, Russian *кириллица* – *Cyrillic*, Russian *эсперанто* – *Esperanto*, Russian *азбука Морзе* – *Morse code*), and expressions referring to toponyms (for example, Russian *Балканский языковой союз* – *Balkan Language Union*, Russian *Пражский лингвистический кружок* – *Prague linguistic circle*, Russian *скандинавистика* – *Scandinavian studies*). Eponyms derived from anthroponyms are more common in Russian linguistic terminology where expressions referring to surnames of scientists are occurring much more frequently (for example, Russian *правило Гавлика* – *Havlik's rule*). Syntactic method is the most current method of creating eponymous expressions in the linguistic terminology. Multiword terminological items consisting of proper names are noticeably predominant in the linguistic terminology. In Russian, these items consist of both phrases combining a noun with an adjective (for example, Russian *яфетическая теория* – *Japhetic theory*), and two nouns (Russian *парадокс Мура* – *Moore's paradox*). Terminological phrases with appellatives *школа* (*school*) and *закон* (*law*) are the most frequent in the mentioned terminological items. One-word eponymous expressions are derived from proper nouns mostly by derivation (for example, Russian *Библия* → *библеизм* – *Bible* → *Biblistm*). In Russian, some international linguistic expressions occur with graphic variations (for example, Russian *веллеризм* and its graphic variation *уэллеризм* – *Wellerism*) and some eponymous expressions can be replaced by synonyms (for example, Russian *яфетическая теория* – *Japhetic theory* and Russian *марризм* – *Marrism*).

Литература

- Ахманова О. С., 2016, *Словарь лингвистических терминов*, Москва.
- Васильева Н. В., 2005, *Собственное имя в мире текста*, Москва.
- Гарвалик М., 2007, К вопросу о современной ономастической терминологии, «*Вопросы ономастики*», № 4/2007, с. 5–13.
- Даниленко В. П., 1977, *Русская терминология. Опыт лингвистического описания*, Москва.
- Жеребило Т. В., 2016, *Словарь лингвистических терминов и понятий*, Назрань.
- Иванова Г. А., 2006, Русская лингвистическая терминология: проблема заимствования. – *Studia Rossica Posnaniensia*. Том 33, Poznań, s. 115–122.
- Какзанова Е. М., 2015, *Имя собственное в термине*, Москва.
- Касаткин Л. Л., 2005, *Русский язык*, Москва.
- Лейчик В. М., 2009, *Люди и слова: Как рождаются и живут слова в русском языке*, Москва.
- Лейчик В. М., 2011, Обсуждение проблем эпонимии в современной науке. – *Язык и право: актуальные проблемы взаимодействия. Материалы Международной научно-практической Интернет-конференции*, ред. В. Ю. Меликян, Ростов-на-Дону, с. 134–142 [по ссылке: <http://www.ling-expert.ru/conference/langlaw1, 04.01.2018>].
- Маринова Е. В., 2008, *Иноязычные слова в русской речи конца XX – начала XXI в.: проблемы освоения и функционирования*, Москва.

- Маршик Л., 2017, Интернациональные эпонимы в русском, польском и чешском языках. — *Slavica iuvenum XVIII. Mezinárodní setkání mladých slavistů*, red. S. Mizerová, L. Plesník, Ostrava, s. 50–60.
- Новинская Н. В., 2004, Структурно-грамматическая характеристика терминов-эпонимов, «*Вестник Астраханского государственного технического университета*», № 3/2004, с. 284–290 [по ссылке: <https://cyberleninka.ru/article/n/strukturno-grammaticeskaya-harakteristika-terminov-eponimov>, 12.01.2018].
- Новинская Н. В., 2013, Термины-эпонимы в языке науки, «*Вестник РУДН. Серия: Русский и иностранные языки и методика их преподавания*», № 4/2013, с. 34–38 [по ссылке: <https://elibrary.ru/contents.asp?issueid=1149381>, 24.01.2018].
- Сложеникина Ю. В., 2016, *Основы терминологии: лингвистические аспекты теории термина*, Москва.
- Суперанская А. В., 2012, *Общая теория имени собственного*, Москва.
- Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В., 2014, *Общая терминология: терминологическая деятельность*, Москва.
- Тихонов А. Н., Хашимов Р. И. (общ. ред.), 2008, *Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий. Русский язык: в 2 т.*, Москва.
- Шуйцева И. А., Кербер Е. В., 2017, Английские термины-эпонимы в терминологии транспорта и хранения нефти и газа, «*Филологические науки. Вопросы теории и практики*», № 8 (74)/2017: в 2-х ч., ч. 2., с. 172–174 [по ссылке: <http://www.gramota.net/materials/2/2017/8-2/49.html>, 24.01.2018].
- Ярцева В. Н. (гл. ред.), 1990, *Лингвистический энциклопедический словарь*, Москва.
- Karlík P., Nekula M., Pleskalová J. (eds.), 2016, *Nový encyklopedický slovník češtiny*, Praha.

**MAJAKOVSKIJ A „БЫТ“:
ANALÝZA VYBRANÝCH ADJEKTIVNÍCH NEOLOGISMŮ
A JEJICH UŽITÍ V SOUČASNÉ RUŠTINĚ**

Jana Kitzlerová

Mayakovsky and “быт”: An Analysis of Selected Adjective Neologisms and Their Use in Contemporary Russian

Abstract:

This study focuses on selected neologisms of V. V. Mayakovsky from the 20s of the 20th century that are connected with social and political changes caused by the Russian revolution. The selected neologisms comprise those that are anti-religious; those directed against internal enemies; against the West; covering the everyday “быт”; and the “professional” neologisms mainly linked to the sphere of art. These neologisms are analysed with regard to the principle of their composition, and their later vitality in contemporary Russian is assessed, especially with the emphasis on their stable or changing semantical-stylistical function.

Key words:

Mayakovsky; neologisms; contemporary Russian

Contact:

Ústav východoevropských studií, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1; jana.kitzlerova@ff.cuni.cz

Nervní městský život si žádá slova rychlá, krátká, úsečná,¹ říká Vladimir Majakovskij, a díky vynalézavé neologizaci, kterou ve své tvorbě uplatňuje, jako by ještě dodával – a slova nová. Majakovskij je považován za autora mnoha novotvarů, některé z nich, jak dokládá ruský národní korpus, jsou mu však připisovány neprávem. Navzdory tomu mu nelze upřít jazykové novátorství, k němuž lze přiřadit i tvorbu neologismů,² z nichž se mnohé zrodily v bezprostřední reakci na nově se formující ruskou realitu počátku 20. století, především s ohledem na dobu revoluční a porevoluční, která s sebou přinesla řadu společenských změn. Právě na Majakovského novotvary vzniklé v souvislosti s množstvím společen-

¹ «Нервная жизнь городов требует слов быстрых, экономных, отрывистых.» Výrok Majakovského zaznamenán u (Марков 2000: 157).

² Obecně se za neologismus považuje slovo nově vytvořené či slovo existující s novým sémantickým naplněním; viz např. (Grepl 2003: 95): „...relativně nová slova, která dosud pevně nezakotvila v povědomí všech mluvčích, nebo jsou alespoň jako nová pocíťována.“

sko-politických zvrátů, které toto období přináší, se zaměříme v následujícím textu.

Assya Humesky ve své práci *Majakovskij and His Neologisms*³ třídí Majakovského neologismy dle různých kritérií (gramatických, versologických, sémantických), přičemž jedním z nich je řazení tematické, kterého jsme se pro účel tohoto sledování přidrželi i my.⁴ V následujícím textu prozkoumáme novotvary, které se vztahují (často s negativním vymezením) ke společenské situaci v Rusku a Sovětském svazu v prvních třech desetiletích 20. století, a pokusíme se zhodnotit především jejich další životaschopnost v současné ruštině. V návaznosti na výše zmíněné společensko-politické změny doprovázející příchod nové, sovětské doby jsme do našeho zkoumání zahrnuli následující skupiny: tzv. anti-religiózní neologismy; novotvary, významově zacílené proti vnitřním nepřátelům; neologismy protizápadní; neologismy postihující novou sovětskou každodennost („byt“) a tzv. novotvary profesionální, pokrývající především oblast slovesného umění.⁵ Náš výběr byl motivován faktem, že právě nová doba si často vynucuje i nové lexikální jednotky, které by byly dříve neznámá fakta, jevy i realie schopny pojmenovat. Klademe si především otázku, zda tato nově vznikající sovětská realita, kterou Majakovský často uchopuje neotřelými jazykovými prostředky, našla své lexikální zakotvení i v současné ruštině či se jednalo o časově podmíněný jazykový jev, který zanikl stejně náhle, jako se zrodil.

Z vybrané skupiny jsme prozkoumali všechny lexikální jednotky, jež vyhověly předem stanoveným kritériím,⁶ přičemž se jednalo zhruba o dvě stě padesát neologismů. Rešerše zahrnovaly jak jejich výskyt a použití na internetu (s výjimkou odkazů bezprostředně spjatých s Majakovského osobou a tvorbou), tak v ruském národním korpusu,⁷ kde jsme se kromě jiného zaměřili na to, zda není novotvar Majakovskému přisuzován neprávem. Nakonec bylo vybráno celkem dvacet devět lexémů, jejichž životaschopnost průkazně doložil jak internet, tak korpus;⁸ některé z nich byly postupem času dokonce kodifikovány a jsou uvedeny v nejnovější rusko-české slovníkové databázi.⁹ Z této množiny tvoří nejpo-

³ (Humesky 1964).

⁴ Tematické dělení jsme vybrali proto, že rozhodujícím kritériem pro účel této studie nejsou gramatické příznaky (například, o jaký slovní druh se jedná), ale příznaky sémantické.

⁵ Poslední kategorii jsme se rozhodli zařadit především proto, že se tyto neologismy často váží k novým proudům v umění (futurismus) či se vymezují proti předešlým uměleckým proudům.

⁶ Byly vyloučeny lexikální jednotky, které jsou psány přes spojovník, a jedná se tedy o prosté grafické sjednocení dvou často již existujících lexémů. V tomto případě lze totiž jistě namítnout, že tento slovtvorný postup může být použit takřka u všech (minimálně plnovýznamových) slov, často bez jasně vysledovatelného neologického záměru. Motivací jejich vzniku se mohla stát například rytmická či sémantická nezbytnost.

⁷ <http://ruscorpora.ru/>

⁸ Celou řadu jednotek není možné doložit nejen v korpusu, ale ani je nalézt na internetu.

⁹ <http://slovník.slu.cas.cz/slovník/main/Main.html>

četnější skupinu substantiva (celkem 16), následují je adjektiva (8) a nejméně se vyskytují slovesa (5).

Substantivní neologismy

Nejpočetnější skupinu, ve které došlo rovněž ke kodifikaci jednoho lexému, tvoří substantiva. V rámci této třídy lze následně provést další dělení, jež nám dovoluje poodhalit Majakovského motivaci a osvětlit výstavbové principy, které volí.

Nejobsáhlejší kategorií jsou snad překvapivě substantiva formálně vykazující znaky deminutiv. Pokud se ovšem zaměříme na jejich kontextové zapojení, je jasně patrné, že jich Majakovskij užívá převážně ve funkci ironické, snad s výjimkou substantiva *ложница* («Готово! / На блюде! / Хлебайте сладкое с чайной ложницы!»).¹⁰ Funkce pěti zbylých neologismů (*культуришка*, *бытик*, *чашико*,¹¹ *рифмишка*, *мненьице*) je jednoznačně ironizující, jak dokládá jejich kontextové zapojení («футуристы / прошлое разгромили, / пустив по ветру культуришки конфетти»¹² // «Уселись / вдвоем / под стеклянный шар, / и первый / второму / заметил: / – Мишка, / оченно хороша – / эта / последняя / была рифмишка.»¹³ // «Слушайте, / литературная братия! / Сидите, / глазенки в чашико канув. / Вытерся от строчения локоть плюшевый. / Подымите глаза от недопитых стаканов. / От косм освободите уши вы.»¹⁴ // «Бытик / фривольный / спортом выгладан, / крымских / романов / закончили серию,»¹⁵ // «А я / остаюсь / при моем, / особом мненьице.»¹⁶). V některých případech je expresivita umocněna užitou příponou *-шик(о)*, *-шик(а)*, pomocí níž se v ruštině vytvářejí i jména hanlivá.¹⁷

Druhou nejpočetnější skupinou jsou substantiva nazývající osoby podle jejich činnosti, často s odkazem k jejich společenské příslušnosti. Majakovskij tvoří tato substantiva obvyklými produktivními slovo tvornými postupy, tedy příponami *-ат*, *-ак* a *-ец*. Pomocí přípony *-ак* bylo vytvořeno podstatné jméno zveličelé: *читак*. Přípona *-ец* posloužila ke vzniku substantiv *пивец* či *колхозец*. Podobně i abreviatura substantivní povahy *языкотворец* či *совюрократ*: v prvním případě vidíme kompozitum vzniklé spojením dvou substantiv *язык* a *творец*, v případě druhém se jedná o kompozitum, vzniklé spojením části adjektiva *советский* a části substantiva *бырократ*. Jak je patrné, k jejich zrodu vedla

¹⁰ (Маяковский 1968: 253).

¹¹ Toto substantivum dokládá korpus mnohem dříve, než bylo použito Majakovským, domníváme se však, že jej jako novotvar můžeme Majakovskému připsat s ohledem na jeho aktualizované užití v poezii.

¹² (Маяковский 1968 II: 84).

¹³ (Маяковский 1968 III: 329).

¹⁴ (Маяковский 1968 I: 218).

¹⁵ (Маяковский 1968 V: 232).

¹⁶ (Маяковский 1968 VIII: 135).

¹⁷ Srov.: «суффиксы субъективной оценки: *-шик*» (Barnetová, Běličová-Křížková, Leška, Skoumalová, Straková 1979: 616).

ve všech případech činnost, kterou se osoby zabývají. Odlišné myšlenkové východisko autora vidíme u substantiva *уютца*, které Majakovskij užil dvakrát: toto substantivum vzniklo pomocí sufixu *-ец* od již existujícího substantiva *уют*, ovšem oproti předešlým novotvarům nebyl jeho vznik podmíněn činností subjektu, ale jeho preferencemi. Na základě kontextového zapojení je jasně patrná ironická funkce neologismu,¹⁸ a jak dokládá korpus, i později je tohoto slova užíváno s nezměněnou sémantikou a především ve shodném dehonestujícím významu.¹⁹

Jako neologismy lze rovněž označit dvě hromadná substantiva – kolektiva, *мещанье*, *громадье*, která jsou vytvořena zcela v souladu s obvyklými slovo-tvornými postupy ruštiny, tj. příponou *-ье*. Motivací vzniku prvního mohla být faktická nezbytnost pojmenovat společenskou vrstvu, vůči které se Majakovskij vymezuje, jak ostatně dokládá i kontextové zapojení tohoto substantiva v poezii našeho autora.²⁰

Tři substantiva vznikla dále přechýlením maskulinní podoby podstatného jména (*ангелица*, *пилсудчина*, *королиха*), z nichž pouze poslední nese silné expresivní, dehonestující zabarvení, což potvrzuje i příslušné kontextové zapojení («*Королевы / и королихи, / становитесь в очередь*»²¹).

Poněkud stranou stojí substantiva *препохабие* a *юление*. První vzniká od již existujícího adjektiva *похабный*, ze kterého Majakovskij tvoří substantivum a prefiguje je předponou *пре-*, čímž dosahuje intenzifikace jeho expresivity. Ta je patrná nejen v Majakovského verších, ale projevuje se i v následujícím užívání tohoto slova, kdy je, soudě z jeho kontextového zapojení, tento expresivní intenzifikační záměr vždy patrný.²² Podstatné jméno *юление* vzniklo od již existujícího slovesa *юлить*. Korpus i internet dokládají užití substantiva *юление* vždy v silně expresivních kontextech, jeho stylistická i sémantická specifika pak zůstávají v průběhu času neměnná, a to navzdory tomu, že je Majakovskij poprvé užil v poemě «*Мистерия буфф*» v roce 1920, zatímco v korpusu je jeho použití doloženo až v roce 2011.

Jak jsme se již zmínili, jedno substantivum bylo postupně i kodifikováno a je zařazeno do slovníků. Jedná se o substantivum *бескультурье*, které slovník z hlediska stylistického definuje jako hovorové s významem *zaostalost*, *primitivnost*, *nekulturnost*.²³ Tento novotvar lze navíc jednoznačně připsat Majakovskému, jak

¹⁸ Srov. u Majakovského: «*Не разделишь / с ним / уютца – / скажет / после краха шашен: / – Ишь, / к трудящимся суются / там... / какие-то... / пиимаши. // Я – / обыватель / и жажду уютца. – / А белые прут. / Чего им лениться?!*» (Маяковский 1968 V: 300).

¹⁹ Srov. na <http://ruscorpora.ru/>, s. v. *уютца* (poslední přístup dne 3.4.2017)

²⁰ Srov. u Majakovského: «*Долг наш – / реветь / медногорлой сиреной / в тумане мещанья, / у бурь в кипеньи.*» (Маяковский 1968V: 33).

²¹ (Маяковский 1968VIII: 104).

²² Srov. na <http://ruscorpora.ru/>, s. v. *препохабие* (poslední přístup dne 30.3.2017)

²³ Srov. na <http://slovník.slu.cas.cz/slovník/main/Main.html>, s. v. *бескультурье* (poslední přístup dne 27.3.2017)

Ize dovodit z korpusu.²⁴ Majakovskij jej ve své poezii používá dokonce opakovaně, poprvé ve verších z roku 1926 «Тун» a «Хулиган»²⁵ a dále v roce 1928 v básni «Всесоюзный поход».²⁶ Korpus též podává svědectví o tom, že toto podstatné jméno neztratilo prakticky nic na své oblibě až do dnešních dnů, a navíc se po celou dobu jeho frekvence nesnížila pod sto tisíc výskytů ročně. Je zajímavé, že se dnes častěji uplatňuje v publicistickém stylu než v umělecké literatuře, i když jeho stylistická úroveň i sémantika jsou neměnné.

Adjektivní neologismy

Další skupinou jsou neologická adjektiva, z nichž většina byla vytvořena od substantivních tvarů, pouze jedno vzniká od jiného slovního druhu: jde o novotvar *разударный*, který vznikl jako opozitum k existujícímu adjektivu *ударный*. Pozoruhodné je, že jak internet, tak korpus dosvědčují tento lexém vždy právě ve zmíněné opozici *ударный – разударный*. Zároveň je tohoto adjektiva velmi často užíváno v přeneseném významu, tedy stejným způsobem, jak je ve své poezii užívá Majakovskij.²⁷ Zbývá přídavná jména vznikla od substantiv. V jednom případě vidíme kompozitum *совмещанский*, kterému je strukturně blízký jiný Majakovského adjektivní novotvar *эсэсэсэрский*, jehož první část vznikla na základě fonetické realizace zkráceniny (СССР) s připojením adjektivní koncovky.

Nejprve se zaměříme na dva novotvary, které byly postupně rovněž kodifikovány a dnes jsou fixovány i ve slovníku: *люлечный*, *носастый*. První, *люлечный*, vzniklo od substantiva *люлька*, které, jak uvádí slovník, má dva významy: v prvním případě jde o nenormativní označení *kolébky*, ve druhém o technický výraz z oblasti stavebnictví. Vzhledem ke kontextovému zapojení v Majakovského verších je patrné, že ke vzniku tohoto adjektiva Majakovskému posloužil právě hovorový název dětské kolébky.²⁸ Nové adjektivum pak korpus nezachycuje mezi léty 1923, kdy bylo užito Majakovským, a rokem 1997, kdy se vyskytuje již s novým sémantickým obsazením technického rázu (*lavičkový*, *policový*, *kolébkový*).²⁹ Vzhledem k značně posunuté sémantice i oblasti použití se domníváme, že ačkoliv Majakovského můžeme považovat za autora tohoto novotvaru, jeho další užívání již nemá s tvorbou našeho autora žádnou spojitost.

²⁴ Srov. na <http://ruscorpora.ru/>, s. v. *бескультуре* (poslední přístup dne 27.3.2017)

²⁵ (Маяковский 1968 V: 130).

²⁶ (Маяковский 1968 V: 90).

²⁷ Srov. u Majakovského: «*Всё / в порядке разударном*», (Маяковский 1968 VI: 354). («*В чем дело?*»). a v Abramcově románu «*Дом*»: «*Хоть самый ударный-разударный месяцник (а им, этим месячникам, числа не было в войну и после войны), хоть пожар кругом, хоть светопрествление.*» (Абрамов 1978), dostupné na <https://briefly.ru/abramov/dom/> (poslední přístup 28.3.2017)

²⁸ Srov. u Majakovského: «*Довольно / влюлечных рифмах нянчить – нас, / пятилетних сынов зари.*» (III: 197).

²⁹ Srov. na <http://slovník.slu.cas.cz/slovník/main/Main.html>, s. v. *люлечный* (poslední přístup dne 30.3.2017)

Druhé přídavné jméno, *носастый*, je rovněž uvedeno ve slovníku a je charakterizováno jako nespisovné s významem *nosatý*. Ačkoliv korpus dokládá užití tohoto adjektiva již před Majakovským, domníváme se, že bychom tento novotvar mohli Majakovskému přesto přičíst, a to především proto, že jej Majakovskij použil v přeneseném významu, zatímco dříve se toto adjektivum pojilo výhradně s osobami či (častěji) se zvířaty, tedy nikoliv předměty. V druhém případě je použito v komparativní formě, kdežto dříve se vyskytovalo výhradně v pozitivu.³⁰

Ostatní adjektiva dokládá jak internet, tak korpus, ovšem převážně s velmi nízkou frekvencí. Častější výskyt, a to i v posledním období, vykazuje přídavné jméno *хламовый* a *подшкафный*. První je v korpusu doloženo v 60. letech 20. století a pak na počátku 21. století, druhé v 80. letech minulého století; ve všech případech nedochází k posunu sémantiky, ani jejich stylistického zabarvení.³¹

Za zmínku stojí též abreviatura adjektivní povahy *совмещанский*, které je užitto Majakovským a Něznamovem ve stejném roce (1927), a to ve stejné sémantické i stylistické funkci. Zajímavé je, že jak Majakovskij, tak Něznamov užívají nejen adjektivní formu, ale rovněž substantivní tvar – *совмещанин*.³²

Slovesné neologismy

Nejméně početnou skupinou neologismů jsou slovesa, kam řadíme pouze pět slov: *писнуть*, *открестить*, *самокритиковаться*, *колхозить* a *раздоказать*. Pozornost budí sloveso *писнуть*, jednak pro svou poměrně vysokou korpusovou i internetovou frekvenci a dále také proto, že je tři roky před Majakovským použil ve své poezii Sergej Jesenin.³³ Vzhledem k tomu, že byl náš autor s Jeseninovou poezií jistě dobře obeznámen, lze předpokládat, že se v tomto případě nejedná o Majakovského novotvar, ale o autorovu výpůjčku z Jeseninovy poezie. Tato výpůjčka je navíc Majakovským užitá ve stejně dehonestujícím významu: sloveso s absolutně neiterativním významem evokuje krátký a nevýznamný děj, stejně jako dříve u Jesenina.

³⁰ Srov. u Majakovského: «Тифлисцев / узнаешь и метров за сто: гуляют часами жаркими, в моднейших шляпах, / в ботинках носастых, этакими парижскими.» а «Короче: / я – / от Вячеслава Полонского. Носастей грека он. / Он в вас души не чаёт.» (Маяковский 1968V: 171).

³¹ Srov. na <http://ruscorpora.ru/>, s. v. *хламовый* a *подшкафный* (poslední přístup dne 30.3.2017).

³² Srov. u Majakovského: «Три / разных капли / в себе совмещав, беруя / право вот это – покрыть / всесоюзных совмещан.» а u Něznamova: «Когда ж и кто / придет смещать И чем скорее, / тем желанней, Твоих дремучих совмещан /совмещанские герани?» Obojí na <http://ruscorpora.ru/> (poslední přístup dne 30.3.2017)

³³ Srov. u Jesenina: «Тишок писнуть, / Пожалуй, всякий может О девушке, о звездах, о луне...», dostupné na <http://ruscorpora.ru/> (poslední přístup dne 30.3.2017).

Pozornost zasluhuje též sloveso *открестить*, a to především proto, že ačkoliv jej mnohokrát dokládá internetová báze, v ruském korpusu ani v rusko-českém slovníku jej nenajdeme.³⁴

Zbývá tři slovesa bychom mohli rozdělit na dvě skupiny. Za motivaci pro vznik prvních dvou, *самокритиковаться* a *колхозить*, lze považovat aktuálnost i aktualizaci reálií a reality dvacátých a třicátých let 20. století. Sloveso *раздоказать* vzniká na základě přidání předpony *раз-* k již existující slovesné formě. Přidáním tohoto prefixu se Majakovskému podařilo vytvořit novotvar se sémantickou opozicí v jedné lexikální jednotce (*dokázat* / *vyvrátit*), na což ukazuje jeho sémantika v příslušném kontextovém zapojení.³⁵

Majakovského neologismy v současné ruštině

Nyní se zaměříme na další život výše uvedených Majakovského neologismů, a to především těch, které vykazují nejvyšší frekvenci užívání. Jak již bylo uvedeno výše, jedním z nejaktivnějších novotvarů je kodifikované substantivum *бескультурье*, jehož stylistická i sémantická role zůstala po celou dobu jeho existence nezměněna. Domníváme se, že k jeho vysoké frekvenci a potenciálu usadit se v jazyce přispělo mimo jiné to, že vystihuje jev, pro který se jen obtížně hledá plné substantivní synonymum. Online slovník synonym nabízí jako ekvivalenty následující slova: *отсталость, несознательность, некультурность, малосознательность, дикарство, варварство, азиантина*.³⁶ Oproti tomu se v tištěných slovnících, a to jak v nejnovějším překladovém,³⁷ tak ve starším, nejobsáhlejší slovníku výkladovém,³⁸ setkáváme jen s několika málo substantivními synonymy: uvedena jsou pouze *отсталость* a *несознательность*, ostatní se vyskytují jako adjektivní tvary. Substantivum *азиантина* z online slovníku synonym pak výkladový slovník v této variantě vůbec nezná. Substantivní lexikální jednotky, které slovníky uvádějí, lze do češtiny přeložit jako *zaostalost* (*отсталость*), velmi často se pojící s technickou oblastí, a *neuvědomělost* (*несознательность*), obě tedy za plná synonyma k slovu *бескультурье* jistě považovat nelze. Neologismu *бескультурье* se tak podařilo obsadit jednu ze stylisticko-sémantických pozic synonymické skupiny postihující „nízkou kulturní úroveň“.

Druhým nejaktivnějším substantivem je kolektivum *громадье*, pro které nalézáme četné příklady jak na internetu, tak v korpusu. Toto podstatné jméno v průběhu času nejenže nezměnilo svou sémantiku ani stylistickou vrstvu užití, ale navíc se velmi často vyskytuje ve spojení se substantivem *плán*, tedy tak, jak by-

³⁴ Srov. na <http://ruscorpora.ru/> s. v. *открестить* (poslední přístup dne 30.3.2017) a na <http://slovník.slu.cas.cz/slovník/main/Main.html>, s. v. *открестить* (poslední přístup dne 30.3.2017)

³⁵ Srov. u Majakovského: «Уж погоди, Чека-змея! Раздокажу я! Или не адвокат я?»; (Маяковский 1968 III: 50).

³⁶ Srov. na <http://словарь-синонимов.рф/> (poslední přístup dne 4.4.2017)

³⁷ Srov. na <http://slovník.slu.cas.cz/slovník/main/Main.html> (poslední přístup dne 6.4.2017)

³⁸ (Шахматов1958).

lo poprvé užito Majakovským.³⁹ Jak dále dokládá korpus, široké užití mimo uměleckou literaturu (v publicistickém stylu) potvrzuje jeho plné začlenění do běžného slovníku rodilých mluvčích. Jeho aktivita je navíc vzrůstající, takže se v korpusu vyskytuje nejčastěji právě na počátku 21. století, kdy frekvence dosahuje v roce 2012 více než sta třiceti tisíc výskytů.

Jako velmi aktivní se jeví rovněž substantivum *носастый*, u něhož jsme konstatovali, že jej Majakovskij nově používá v komparativní formě a v přeneseném významu. Právě díky užitému tvaru i kontextovému zapojení se pak jeví pravděpodobné, že autorem tohoto neologismu je skutečně sám Majakovskij. V pozdějším vývoji, jak dokládá korpus, si toto přídatné jméno nepodrželo svou obraznou charakteristiku, s níž ho Majakovskij užívá, a naopak se častěji vyskytuje opět ve spojení se zvířaty či lidmi.

Substantivum *ангелица* se vyskytuje rovněž hojně, jeho frekvence na počátku 21. století opět vzrůstá a je zachována i oblast jeho užití (umělecká literatura; výrazně méně se uplatňuje v publicistickém stylu). Za vzrůstající popularitou tohoto lexému bychom jistě mohli hledat genderový aspekt: je však třeba konstatovat, že pokud bychom se snažili jeho užívání spojit právě s genderovou problematikou (například na základě pohlaví uživatelů tohoto substantiva, které je v korpusu rovněž zaznamenáno), korpus o ničem podobném nesvědčí, a to ani v kategorii autorů, kteří slovo užívají (převažují mužští autoři), ani v oblasti žánrového zařazení textů, ve kterých se dané substantivum vyskytuje.⁴⁰

Posledním hojně frekventovaným substantivem je deminutivum *чайишко*, které Majakovskij užívá s ironickou funkcí. Toto substantivum se vyskytuje v korpusu hojně do konce 60. let minulého století a pak jeho aktivita upadá. Zajímavý je korpusem doložený poznatek, že se toto podstatné jméno vyskytuje jak ve funkci ironické, tak deminutivní, tedy i bez uštěpačného odstínu, se kterým ho užívá Majakovskij.⁴¹

Ostatní novotvary jsou v korpusu doloženy s nízkou četností, většina si však podržela svou původní sémantiku i stylistickou funkci.

Výstavbové principy Majakovského neologismů

Pokud jde o výstavbové principy, které Majakovskij při tvorbě výše analyzovaných neologismů užívá, je jasně patrné, že se přidrží obvyklých slovotvorných postupů, zejména odvozování, a to jak pomocí prefixů, tak sufixů, dále skládání a přechylování. Podívejme se na ně nyní podrobněji.

Odvozování pomocí předpon užívá Majakovskij u substantiv (*препыхабие*, *бескультурье*), adjektiv (*разударный*, *подишкафный*) i v kategorii sloves (*раздоказать*, *самокритиковаться*). Majakovskij často volí prefixy, kterými intenzifikuje význam lexikální jednotky (*препыхабие*), případně jí přidává opačný, často negativní, avšak neméně intenzivní sémantický obsah (*бескультурье*).

³⁹ Srov. u Majakovského: «Я планов наших люблю громадь»,; (Маяковский 1968 V: 443).

⁴⁰ Srov. na <http://ruscorpora.ru/>, s. v. *ангелица* (poslední přístup dne 24.4.2017)

⁴¹ Srov. na <http://ruscorpora.ru/>, s. v. *чайишко* (poslední přístup dne 6.4.2017)

U některých lexikálních jednotek, jako v případě slovesa *раздоказать*, se Majakovskému podařilo právě díky prefixu *раз-* spojit v jednom lexému dva ve své podstatě protichůdné významy (*dokázat* a *vyvrátit*).⁴² Rovněž je zajímavé, jak se při výstavbě adjektiv projevuje rovněž metonymický princip, jako například v případě přídavného jména *подшкафный*, u kterého bychom mohli konstatovat zřejmou jazykovou kompresi vznikající jako následek autorovy fixace na nejcharakterističtější rys při popisu – všednost probíhající v skrytu («их подкроватный подшкафный быт»⁴³).

Pokud jde o kompozici, Majakovskij užívá tento slovtvorný postup plně ve shodě s obvyklými možnostmi ruštiny, a to především nejen v případě jmen, ale i abreviatur jmenné povahy *совбюрократ* a *совмещанский*. Jak je patrné, první část kompozit je v obou případech odvozena od adjektiva *советский*, jako druhá část posloužila již existující substantivum *бюрократ* či adjektivum *мещанский*. Vzhledem ke struktuře lexémů bychom také zde mohli předpokládat prvek jazykové komprese. V těchto případech však nemůžeme potvrdit metonymický princip, jako tomu bylo u předcházejícího adjektiva.⁴⁴ Tento druh tvoření, především v souvislosti se slabičnými abreviaturami, je naopak v ruštině zcela běžný. Zdá se, že v tomto případě byla motivací vzniku novotvaru mimojazyková realita – volba první části kompozita byla jednoznačně motivována nově vznikající sovětskou skutečností, pro kterou Majakovskij potřeboval nalézt pojmenování. Těmto případům je strukturálně i motivací velmi blízké adjektivum *эсэсэсэ-рский*: ačkoliv se nejedná o lexikální kompozici, je jasně patrné, že i v tomto případě se ideovým základem neologismu stala nově vznikající sovětská realita.

V ruštině možný, ovšem ne vždy aktivní ani závazný, je poslední výstavbový princip, přechylování. Majakovskij k němu přistoupil ve třech případech: *ангелица*, *пилсудчина*, *королиха*. Zajímavý je fakt, že oproti řadě případů, v nichž přechýlení vede ke stylistické expresi (sníženosti),⁴⁵ toto stylistické snížení je u Majakovského patrné pouze u jednoho takto vzniklého lexému, jenž je užit v dehonestujícím významu.⁴⁶

*

Byly utříděny a popsány Majakovského neologismy postihující životní každodennost („byt“), avšak jak ukázala současná jazyková situace ruštiny, jen málo z nich si podrželo svou životaschopnost až do dnešních dní. Ukázali jsme, že Majakovskij uplatňuje při jejich konstruování obvyklé výstavbové principy, ne-

⁴² Předpona *раз-* nese mimo jiné význam opačného děje, což evokuje i její použití v případě Majakovského novotvaru *раздоказать*.

⁴³ Srov. u variant jednotlivých Majakovského básní, dostupných na: <http://feb-web.ru/feb/mayakovsky/texts/ms0/ms4/ms4-265-.htm?cmd=2> (poslední přístup dne 6.4.2017). K problematice tvorby Majakovského adjektivních neologismů srov. (Kitzlerová 2017) (v tisku).

⁴⁴ Srov. výše text na str. 6.

⁴⁵ Srov. stylistická specifika substantiv *врачиха*, *аптекариша*, atd.

⁴⁶ Srov. výše text na str. 3.

lišící se od běžných slovotvorných procesů, které ruština umožňuje. Zajímavější je často motivace jejich vzniku: zdá se, že mimo nutnosti pojmenovat nově vznikající realitu, sehrála často významnou úlohu nezbytnost vymezit či odstínit fakta patřící minulosti (*культуришка, бытик*) od toho, co náleží současnosti či budoucnosti (*совюрократ, совмещанский*). Právě potřebnost pojmenování nových faktů sehrává v následujícím životě neologismů často i opačnou roli vedoucí k jejich zániku, a to především za situace, kde se jev stává logicky neaktuálním či reálie zcela zaniká. Z Majakovského novotvarů ze zkoumané skupiny přežily s nezměněnou aktivitou v jazyce čtyři, celkem tři substantiva a jedno adjektivum: *бескультурье, громадьё, ангелица, носастый*. Životaschopnost prvního podmínila jazyková nezbytnost, absence výstižné lexikální jednotky; u zbylých sehrává svou roli stylistická nezátíženost, nepejorativnost (*ангелица*), kontextová ustálenost (*громадьё*) a samozřejmě pozdější kodifikace (*носастый*). Zkoumání Majakovského neologismů se zaměřením především na jejich „další život“ tak podává svědectví nejen o jazykové kreativě našeho autora, ale i o možnostech ruštiny rozšiřovat svou slovní zásobu v závislosti na neustále se měnící okolní realitě.

MAYAKOVSKY AND „БЫТ“: AN ANALYSIS OF SELECTED ADJECTIVE NEOLOGISMS AND THEIR USE IN CONTEMPORARY RUSSIAN

Summary

The analysis of selected group of ca. 250 neologisms has shown that only a tiny fraction of them (29 in total) is still active in contemporary Russian. Nevertheless, those that have been established in later Russian proved to remain unchanged in their semantics as well as to have the same stylistic function. Three neologisms were ultimately codified (*бескультурье, люлечный, носастый*).

Literatura

- Barnetová, V., Běličová-Křížková, H., Leška, O., Skoumalová, Z., Straková, V., 1979, *Русская грамматика*, Praha.
- Humesky, A., 1964, *Majakovskij and His Neologisms*, New York.
- Kitzlerová, J., 2017, *Адъективные неологизмы Маяковского: их структура, принципы образования и их использование в современном русском языке*. – Известия РАН. Серия литературы и языка, (v tisku)
- Марков, В. Ф., 2000, *История русского футуризма*, Алетейя.
- Маяковский, В. В., 1968, *Собрание сочинений в восьми томах*, Москва.
- Шахматов, А. А., (под редакцией) 1958, *Словарь современного русского литературного языка*, Москва.

Internetové zdroje:

Абрамов, Фёдор, *Дом* (1978), dostupné on-line, <https://briefly.ru/abramov/dom/>

ЭНИ «МАЯКОВСКИЙ», *Варианты, разночтения и черновые наброски*, dostupné on-line,
<http://feb-web.ru/feb/mayakovsky/texts/ms0/ms4/ms4-265-.htm?cmd=2>

Национальный корпус русского языка, dostupné on-line, <http://ruscorpora.ru/>

Rusko-česká slovníková databáze, dostupné on-line, <http://slovník.slu.cas.cz/slovník/main/Main.html>

**CZY BĘDZIE PAN ZADOWOLONY
W NASZYM NOWYM DOMU POMIMO USTERKI?
O JĘZYKOWYM OBRAZIE I STEREOTYPIE
RZEMIEŚLNIKA W POLSKIEJ I CZESKIEJ TELEWIZJI**

Urszula Kolberová

Will you be satisfied in Our new house in spite of a Flaw? On linguistic picture and stereotype of craftsman in Polish and Czech TV

Abstract:

The study aims to introduce a stereotype and a linguistic picture of craftsman which is currently being presented in Polish and Czech TV programmes. We find out if the picture of craftsman is predominantly positive or negative; which positive or negative qualities of craftsman the media point out, and generally, the way craftsman is presented on TV. The programmes that we have analyzed: Nasz nowy dom, Usterka, Będzie Pan zadowolony, Černé ovce, Jak se staví sen extra.

Key words:

Linguistic picture of the world, stereotype, craftsman, Polish and Czech TV programmes

Contact:

University of Ostrava, Faculty of Arts, Department of Slavonic Studies; urszula.kolberova@osu.cz

Rzemiosło to jedna z najstarszych dziedzin codziennego życia ludzkości. Nie dziwi zatem, że stało się ono źródłem licznych utrwalonych połączeń wyrazowych, znalazło swoje miejsce w bajkach, opowiadaniach i legendach, a jego wykonawca – rzemieślnik – pojawia się w licznych dowcipach, opowiadaniach ludowych i literackich jako bohater. Wraz z pojawieniem się nowych mediów i technologii, takich jak telewizja, również tam rzemieślnik znalazł swoje miejsce w licznych filmach, serialach, programach rozrywkowych i publicystycznych, itp.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie stereotypu i językowego obrazu *rzemiosła* i *rzemieślnika*, jakie współcześnie prezentują polskie i czeskie programy telewizyjne. Sprawdzimy, czy obraz rzemieślnika jest w większości pozytywny, czy też negatywny, na jakie jego zalety i przywary media zwracają uwagę, jak jest on ogólnie przedstawiany w telewizji.

Rzemiosło i rzemieślnika zaprezentowano zgodnie z założeniami językowego obrazu świata i stereotypu. W Polsce badaniami językowego obrazu świata (JOS) począwszy od lat 80. XX wieku zajmowali się J. Bartmiński, R. Tokarski,

R. Grzegorzczkova, J. Maćkiewicz, J. Anusiewicz i wielu innych. Przytoczmy na początek definicję J. Bartmińskiego i R. Tokarskiego, którzy JOS określili jako: „pewien zespół sądów mniej lub bardziej utrwalonych w języku, zawartych w znaczeniach wyrazów lub przez te znaczenia implikowanych, który orzeka o cechach i sposobach istnienia obiektów świata pozajęzykowego. W tym sensie JOS jest utwaleniem zespołu relacji zawartych w językowym ukształtowaniu tekstu, a wynikających z wiedzy o świecie pozajęzykowym” (Bartmiński, Tokarski 1986: 72).

Nieco później lubelski zespół badawczy pod przewodnictwem J. Bartmińskiego uznał JOS w ukazującej się od 1988 r. „Etnolingwistyce” za „obraz naiwny, leżący u podstaw języka, utrwalony w strukturze gramatycznej i znaczeniach słów, a także w strukturze i znaczeniach tekstów” (Bartmiński 2012: 16). Natomiast R. Grzegorzczkova definiuje JOS jako „strukturę pojęciową utwaloną (zakrzepłą) w systemie danego języka” (Grzegorzczkova 1999: 41).

Z językowym obrazem świata łączy się pojęcie stereotypu, które należy do ważniejszych pojęć lingwistyki kognitywnej (ujęcie Hilarego Putnama, Waltera Lippmana). Same stereotypy są definiowane jako: „specyficzne zespoły sądów o wycinkach rzeczywistości, jakie tkwią w świadomości mówiących” (Chlebda 2012: www.lingwistyka.uni.wroc.pl/jk/), czy też: „kolektywne wyobrażenia ludzi i rzeczy, także zdarzeń, obejmujące cechy charakteryzujące przedmiot od strony jego właściwości, funkcji, zachowań itd.” (Bartmiński 2012: 20). Stereotyp zawiera też wzory postępowania przez co upraszcza pewne zachowania, podpowiadając, jak się zachować w różnych sytuacjach (Cała 1995: 92). Jak wskazuje Przemysław Łozowski, sam stereotyp tworzy „treść nie tylko poznawcza, lecz także emotywna i pragmatyczna, oparta na indywidualnym i społecznym doświadczeniu ludzi” (Łozowski 2014: 17), a powołując się na Bartmińskiego i Chlebdę dodaje, że „trudno o lepszą nazwę dla przedmiotu badawczych poszukiwań w ramach JOS-u niż stereotyp. Świat, jaki wyłania się z JOS-u, nie istnieje w realnie, tak jak w rzeczywistości nie ma stereotypów. Stereotypy mieszkają [...] „w świadomości”. A ten „świat świadomości” to projekcja homo loquens, jego zachwyty i rozpacz, prawd i kłamstw, marzeń i zwidów, zadziwień i uprzedzeń, nadziei i rozpacz, wiary i niewiary, czyli... wartości” (Łozowski, 2014, 13). Stereotypy kształtują się w wyniku własnych obserwacji, przyswajania poglądów i doświadczeń innych osób, w wyniku przejmowania lub też utrwalania tradycji.

Materiał badawczy został zaczerpnięty z następujących programów emitowanych przez telewizje państwowe i komercyjne w latach 2015–2017 r.: *Usterka*¹,

¹ Polski serial dokumentalny, emitowany w latach 2002–2004 przez telewizję TVN, a od września 2013 na antenie TTV. Zasadą programu jest sprawdzenie rzetelności i umiejętności fachowców i firm zajmujących się sprawami remontowymi. Autorzy aranżują usterkę wybranego sprzętu lub urządzenia do mieszkania z ukrytymi kamerami i zapraszają specjalistów bądź analizują wykonanie i przebieg zlecenia, pracę danego rzemieślnika. Niczego nieświadomi fachowcy mają naprawić problem, wykonać zlecenie, a ich usługi oraz cennik oceniają

*Będzie pan zadowolony*², *Nasz nowy dom*³, *Černé ovce*⁴, *Jak se staví sen extra*⁵. Programy starano się dobrać w ten sposób, by były możliwie różnorodne.

Wyżej wymienione programy nie prezentują rzemieślnika w obiektywny sposób, z czego zdajemy sobie w pełni sprawę. Programy jak *Nasz nowy dom* i *Jak se staví sen*, których celem jest wspieranie ubogich rodzin lub rodzin dotkniętych tragedią, będą ukazywać pracę rzemieślniczą pozytywnie, bowiem dzięki niej jest realizowany szczytny cel i jest niesiona potrzebna pomoc. Odwrotnie programy, które analizują lub rozwiązują jakiś problem, jak np. *Černé ovce* będą ukazywać wady pracy rzemieślniczej, źle wykonaną pracę itp. Z kolei np. programy *Usterka* lub *Będzie pan zadowolony* polegające na pokazywaniu pracy rzemieślników i jej wyniku dzięki ukrytej kamerze będą najbardziej obiektywne, jednak należy pamiętać, że mogły zostać wyemitowane tylko najciekawsze fragmenty, które uchwyciła kamera, najbardziej wyraziści wykonawcy – tak, aby program cieszył się większą oglądalnością. Poza tym należy pamiętać, że wszystkie programy, oprócz *Černých ovci*, zaliczają się do gatunku rozrywki,

później inni eksperci. Przez pierwsze trzy sezony program powstawał we współpracy z Federacją Konsumentów. Od sezonu VI prowadzącym program oraz bezpośrednim ekspertem, sprawdzającym pracę robotników, jest Dominik Strzelec.

² W każdym odcinku ekipa programu odwiedza z ukrytą kamerą kilka losowo wybranych warsztatów samochodowych, żeby sprawdzić umiejętności mechaników. Bohateremami każdego odcinka są zatrudnieni w określonych zakładach samochodowych mechanicy, których zadaniem jest naprawa samochodów, w których wystąpiły niegroźne, acz uciążliwe awarie. Przyczynę usterki i sposób naprawy wyjaśnia prowadzący – Krzysztof Woroniecki – mechanik samochodowy z ponad dwudziestoletnim doświadczeniem. To on oceni również, czy praca wykonana przez mechaników była rzetelna, a kwota, jakiej zażądali za swoje usługi – uczciwa. Program emituje TVN Turbo.

³ Polska wersja amerykańskiego programu *Extreme Makeover: Home Edition*, w którym w ciągu 5 dni ekipa budowlana remontuje dom. Nie mniejszą rolę odgrywają jednak emocje związane z historią bohaterów, których los postawił w trudnej sytuacji. Program emituje komercyjna stacja Polsat. Oficjalna strona programu zapewnia: „Program daje rodzinom radość i nadzieję na lepszą przyszłość, zapewniając to, co najbardziej prozaiczne i na co dzień potrzebne – nowy ciepły dom. W każdym odcinku pod czujnym okiem kamer, specjaliści – architekt i ekipa budowlana, stoczą wyścig z czasem i trudnościami. W programie poznamy historię rodzin i zobaczymy, czy uda się spełnić ich marzenia. Program prowadzi Katarzyna Dowbor“. Podobne założenia realizuje również program emitowany przez TVN *Domowe rewolucje* prowadzony przez Dorotę Szelągowską, w którym ekipa przeprowadza remonty mieszkań.

⁴ Publicystyczny program śledczy *Černé ovce*, jest na antenie telewizyjnej emitowany od 1992 r. (pierwotnie pod nazwą *Černé ovce, sem tam bílá*) przez Telewizję Czeską. Od początku powstania oferuje widzowi reportaże, testy, porady i servis konsumencki. Program prowadzi Iveta Fialová.

⁵ Reality show *Jak se staví sen extra* prowadzi w TV Prima Iva Kubelková. Założenia programowe są podobne jak w programie *Nasz nowy dom* – zrekonstruowanie pokoju lub pokoiów w domu lub mieszkania w 5 dni. Również tutaj ważną rolę odgrywa trudna historia rodziny. Podobnym programem emitowanym na TV Nova jest *Mise nový domov*, który prowadzi Tereza Pergnerová.

a „media dążą przede wszystkim do dostarczenia odbiorcom przyjemności, a zatem nie powinny wymagać od nich intelektualnego wysiłku” (Lisowska 2011: 263), tym samym często odwołują się do stereotypu lub go utrwalają, by zaspokoić oczekiwania widza, który może odnaleźć w programie potwierdzenie swoich wyobrażeń na dany temat. Z tego powodu programy kreują właśnie taki, a nie inny, obraz rzemieślnika. Stąd warto zwrócić również uwagę na stereotypy, które pojawiają się w kontekście pracy rzemieślniczej, zalety i wady rzemieślników, które w powyższych programach są ekponowane lub po prostu znalazły swoje miejsce i tym samym utrwały jakiś stereotyp. Wszystko to mniej lub bardziej jednak wpływa na wizerunek rzemieślnika wyłaniający się z ekranów telewizyjnych.

Obraz rzemieślnika kreowany w opisanych programach wygląda zatem następująco:

Na pozytywne cechy rzemieślnicze wskazują programy, których misją jest pomaganie (*Nasz nowy dom, Jak se staví sen*). Rzemieślnik jest tutaj pokazany jako chętny do niesienia pomocy, nie boi się żadnej pracy. Nawet gdy jest ona trudna, staje na wysokości zadania, pracuje z poświęceniem, by potrzebująca rodzina znalazła wymarzony dach nad głową. Taki rzemieślnik zawsze da radę, a kamery pokazują go jako uśmiechniętego, spokojnego i pracowitego. Pojawiają się zatem pozytywne składniki stereotypów jak: doskonała znajomość swojej dziedziny, fachowość. Pomimo np. chwilowych opóźnień w pracy, które mają na celu nieco zdramatyzować program, remont zawsze kończy się sukcesem i na czas. Tym samym program burzy stereotyp niekończenia pracy w terminie przez wykonawców. Oczywiście nie ma tutaj miejsca na jakiegokolwiek negatywne składniki stereotypu rzemieślnika, jak np. fuszerka, przeklinanie, niedoskonałości lub nieznajomość wykonywanej pracy.

W programie *Nasz nowy dom* narrator (głos lektora) i prowadzący chwala swoich rzemieślników lub kierownika budowy, który sprawnie pokierował ekipą rzemieślniczą, również ten ostatni wypowiada się z zadowoleniem o swoich podwładnych. Możemy od nich usłyszeć pozytywne stwierdzenia zgodne z przesłaniem programu typu: *z pomocą przychodzi ekipa programu; zadanie wykonane!* (odc. 100); *ekipa budowlana zwarta i gotowa do pracy, z pozytywną energią idzie nieść pomoc potrzebującym; ruszamy do boju!* (odc. 102). Wypowiedzi często sugerują, że praca jest trudna lub czasochłonna, ale rzemieślnicy poradzą sobie nawet z najtrudniejszymi wyzwaniem, czego dowodzą następujące stwierdzenia: *Chłopcy się sprężyli i naprawdę popchnęliśmy bardzo robotę do przodu, zostało niewiele, są to drobne roboty, jestem bardzo z tego zadowolony; Chłopcy tu na górze bardzo ciężko pracowali* (odc. 100); *Zabieramy się do ciężkiej pracy; Pannie z tym sobie poradzą, będzie ciężko, ale, kto, jak nie my!; Udało nam się zrobić bardzo dużo;* (odc. 102). To, że czasami nie jest łatwo i na budowie trzeba się pogłótkować i wymyślić odpowiednie rozwiązanie, zawarło się w wypowiedzi: *Musieliśmy dużo pokombinować, piony poprzekładać* (odc. 100). Pojawiają się wypowiedzi o profesjonalizmie całego zespołu: *wyspecjalizowana eki-*

Jak możemy zauważyć w powyżej przytoczonych wypowiedziach ekipy remontowej są niemal wyłącznie chwalone, co odzwierciedla słownictwo pozytywnie wartościujące. Pojawiają się leksemy ogólnie wartościujące, np. *brawo; ekstra; pięknie; super*. Dalej występuje słownictwo opisowo-wartościujące, jak *fachowiec; wyspecjalizowana ekipa*. Nie brakuje ani połączeń wyrazowych, które wyrażają pozytywną ocenę na różnym stopniu konkretyzacji czy też chwałą za wykonaną pracę. Właśnie takie określenia występują najczęściej, przykładowo: *chłopcy się sprężyli, pchnęliśmy robotę do przodu; jestem bardzo z tego zadowolony; udało nam się zrobić bardzo dużo; zadanie wykonane!; Coś pięknego, że tak można stworzyć takie piękne rzeczy; Práce se rozjely na plné obrátky; To byla rychlost!; Ale sny se plní a ty plníme přece my* itd.

Zalety i wady rezultatu określonej pracy rzemieślniczej, czyli tym samym pozytywny i negatywny obraz rzemieślnika przedstawiają programy wykorzystujące ukrytą kamerę (*Usterka* i *Będzie Pan zadowolony*). Należy jednak zaznaczyć, że ze względu na atrakcyjność programu ukazują one raczej niedoskonałości pracy, rażące błędy itp. Efekt końcowy pracy oceniają prowadzący program, którzy są zarazem ekspertami w danej dziedzinie. Dużym atutem tych programów, dzięki wykorzystaniu ukrytej kamery, jest przedstawienie rzemieślnika w całej jego autentyczności, jego zachowanie, naleciałości, wysławianie się, sposób pracy, wykorzystanie narzędzi pracy, itp.

Wśród stereotypów związanych z rzemieślnikami, które uchwyciła ukryta kamera *Usterki* i *Będzie Pan zadowolony*, znajdują się zarówno negatywne, jak i pozytywne. Do pozytywnych cech stereotypowych możemy zaliczyć: profesjonalizm, zaradność, pomysłowość, odpowiednie narzędzia pracy, dobre rady, brak zaskoczenia w obliczu trudności. Natomiast wśród negatywnych swoje miejsce znalazły takie, jak niezrealizowanie zamówienia w terminie, nieliczne przypadki pracy pod wpływem alkoholu czy nawet kradzieży (np. *Usterka* odc. 83), brak odpowiednich narzędzi do pracy, niedbale wykonana praca, niska kwalifikacja, lenistwo, przeklinanie, naliczanie dodatkowych kosztów pracy i okłamywanie klienta.

Powyższe stereotypy odzwierciedliły się również w wypowiedziach narratorów, specjalistów oceniających pracę, klientów, jak również samych rzemieślników.

Pozytywna ocena znalazła wyraz w następujących ogólnych pochwałach: *Widać doświadczenie, dobrą rękę; Fachowa ekipa nr 3; Jako pierwszy fachowiec uporał się sprawnie z drzwiami (Usterka odc. 69); Brawo, błyskawiczna diagnoza i naprawa; Brawo, awaria usunięta; Najważniejsze, że fachowiec znalazł przyczynę i wie, jak ją naprawić (Będzie Pan zadowolony sez. 3, odc.9)*. Dobrzy fachowcy pracowali nie tylko sprawnie, ale również szybko i pilnie: *Lecicie tak szybko, że nie wiem, kiedy będzie chwila wolna; Nareszcie trafili nam się fachowcy z prawdziwego zdarzenia, nie minęła nawet godzina, a wykładzina jest już już gotowa do cięcia; Nie minęły nawet dwie godziny, a praca powoli zbliża się do końca (Usterka odc. 69)*. Dobry fachowiec jest zaopatrzony w od-

powiednie narzędzia pracy, co potwierdzają wypowiedzi: *Idzie jak po maśle, bo fachowiec zaopatrzony jest w odpowiedni do cięcia twardego materiału nóż; Mieli profesjonalne narzędzia, dzięki którym wykładzina bardziej się poddawała* (Usterka odc. 69). Dobrego rzemieślnika nie zaskoczą niespodzianki: *Dla tych fachowców drzwi nie okazały się przeszkodą; Fachowca nie zaskoczyły drzwi* (Usterka odc. 69). Dobrzy specjaliści znają się na rzeczy, są pewni tego, co robią: *Proszę się nie obawiać, ogarniemy temat* (Usterka odc.69), potrafią dobrze poradzić: *Fachowiec za to sypie sypie dobrymi radami jak z poradnika „perfekcyjnego pana domu”* (Usterka odc. 69). Wykazują się również pomysłowością: *Rozwinięcie za szerokiej wykładziny po skosie, a nie wzdłuż korytarza, to dobra metoda, dzięki której można dopasować jedną stronę do ściany; Nową wykładzinę spratnie połączyli z tą położoną przez poprzedniego fachowca* (Usterka odc. 69). Starają się, by klient był maksymalnie zadowolony z efektu ich pracy, nawet, kiedy pojawiają się drobne przeszkody, czy niedociągnięcia: *Spróbuję podłożyć coś, żeby Pana nie raziło* (Usterka odc 69).

Ogólne lub podsumowujące wypowiedzi na temat nieprofesjonalnej pracy i fachowości rzemieślników, które padły w obu programach były następujące: *Nieszczęścia chodzą parami? To chyba mamy gości; Nie trzeba szukać dziury w całym, by zobaczyć, że usterka nabiera coraz szerszych rozmiarów; Jak zwykle, mądry Polak po szkodzie; Wygląda na to, że zamiast naprawiać, ci specjaliści realizują zupełnie odwrotną strategię; Bo jak psuć, to z rozmachem* (Usterka odc 69); *A było już tak pięknie, wracamy do punktu wyjścia; Bingo, mechanik chyba przypadkiem rozwiązał zagadkę* (Będzie Pan zadowolony sez. 3, odc. 9). O nieodpowiednim przygotowaniu, braku znajomości właściwego materiału i odpowiednich narzędzi pracy możemy usłyszeć w komentarzu: *Szkoda tylko, że zamiast skorzystać z szybko schnącego gipsu budowlanego panowie sięgają po gładź gipsową, która schnąc musi godzinami; A nóż chyba też nie ułatwi tego zadania, z pozoru profesjonalny, przeznaczony jest raczej do cięcia miękkiej tapety, a nie wykładziny* (Usterka odc. 69); – *Srubokręta bym potrzebował, – Nie mam* (Będzie Pan zadowolony sez. 3, odc. 9). Przedłużający się czas realizacji zlecenia skomentowano następująco: *Najwyższy czas, to już pięć godzin pracy naszych fachowców; Szczęśliwi czasu nie liczą, ale ci fachowcy, to chyba ekstremalnie optymiści, bo końca ich pracy jakoś nie widać* (Usterka odc 69). Również mechanicy w drugim z programów mieli kłopoty z czasem naprawy, jednak z innych powodów. W tym przypadku możemy mówić o nieuczciwości i przedłużaniu reperacji w celu wywołania wrażenia, że usterki były bardziej poważne i przez to odpowiednio droższe. Potwierdza to następujący dialog: – *Dobra, dzwoń do niej za trzy godziny, – No, musi dojrzeć, nie?!, – To musi nabrać mocy urzędowej przecież. To nie są proste rzeczy, – Druga sprawa, ile tu się osób nad tym autem pochyliło* (Będzie Pan zadowolony sez. 3, odc. 9). Niestety wśród przywar, które znalazły potwierdzenie w zachowaniu i wypowiedziach rzemieślnika, była również praca pod wpływem alkoholu. Ilustruje to następujący dialog: – *A ja może zaproponuję Panu coś do picia?, – Może być whisky z tonikiem. Co*

prawda fachowiec stwierdził najpierw, że żartował, bo przyjechał samochodem, chwilę później samowolnie wypił kieliszek wódki z nieopodal stojącego barku, natomiast wypicie już drugiego kieliszka zostało skomentowane przez narratora programu następująco: *Wiedzą Panowie, że praca po alkoholu to raczej zły pomysł? Na najlepszej jest Pan drodze, aby zlecenia nie skończyć* (Usterka odc. 180). Niska kultura wysławiania się, liczne wulgaryzmy były bardziej charakterystyczne dla mechaników z programu *Będzie Pan zadowolony: A nie masz nic ku..a tam w tym?; Ja pier..łę; Ale ch..j; Zaje..ście, no to trzeba wypier..lić w kosmos*. Wulgaryzmy licznie towarzyszyły żaleniu się na klientów: *Ale ch..j z tego, jak baba mi nie powiedziała, że jej ku..a linka spadła. Głupia c..a ku..a jak wiedziała, że nie ma ku..a haka, to mogła powiedzieć ku..a, że nie ma haka* (*Będzie Pan zadowolony* sez. 3, odc.9). Czasem można było w programie zauważyć niechęć do pracy przejawiającą się na przykład niezasadną troską o czystość rąk i ubrania: – *Ku..a udupcę się ino, – Przecież jesteś brudny* (*Będzie Pan zadowolony* sez. 3, odc.9).

Również w powyższych wypowiedzeniach wystąpiło słownictwo wartościujące, tym razem tak pozytywnie, jak i negatywnie. Wśród ogólnie wartościującego słownictwa pojawiły się leksemy jak: *brawo* czy odwrotnie *szkoda*. Słownictwo opisowo-wartościujące, które pojawiło się w *Usterce* i *Będzie Pan zadowolony*, to np: *fachowiec; specjalista; fachowa ekipa*. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że te leksemy zostały w niektórych przypadkach użyte dosłownie, czyli wartościując pozytywnie, w innych przypadkach (częściej) ironicznie, zatem w znaczeniu wartościującym negatywnie. Ironia towarzyszyła również niektórym wypowiedziom, które wyrażały ogólną ocenę pracy rzemieślników, np. *Szczęśliwi czasu nie liczą, ale ci fachowcy, to chyba ekstremalni optymiści itp.* Negatywna ocena pracy zawarła się też w przykładach, jak: *Szkoda tylko, że zamiast skorzystać z szybko schnącego gipsu budowlanego panowie sięgają po gładź gipsową, która schnąć musi godzinami; Jak zwykle, mądry Polak po szkodzi; Zamiast naprawiać, ci specjaliści realizują zupełnie odwrotną strategię; Bo jak psuć, to z rozmachem; A było już tak pięknie, wracamy do punktu wyjścia; itp.* Pozytywna ocena pracy rzemieślników to natomiast: *widać doświadczenie, dobrą rękę; uporał się sprawnie z drzwiami; błyskawiczna diagnoza i naprawa; idzie jak po maśle itp.*

Niektórzy rzemieślnicy pracują dobrze i rzetelnie, inni źle i niewłaściwie. Na wady pracy rzemieślniczej zwrócił uwagę w niektórych swoich odcinkach program *Černé ovce*. Ponieważ formuła programu polega na rozwiązywaniu problemów widzów, a także zwraca uwagę na nierzetelność oraz oszustwa, to praca rzemieślników jest oceniana negatywnie. Rzemieślnik w takim programie to najczęściej oszust, który znika bez śladu z wypłaconą zaliczką lub osoba, która nie chce przyjąć reklamacji i naprawić nieodpowiednio wykonanego zlecenia, przedstawia obietnice bez pokrycia lub liczne wymówki. Prowadzący programy lub poszkodowani klienci wypowiadali się o rzemieślnikach w następujący sposób: *Neodpovídal na e-maily ani sms-ky; Pan Moravec přestal dokonce i slibovat,*

pro paní Zavadilovou je tak nejlepší spojit se s ostatními poškozenými a podat trestní oznámení nebo žalobu; A protože sehnat kvalitního řemeslníka není dnes opravdu jednoduché, je prozřetelné spoléhat se výhradně na dobrá doporučení; Pokud mohu přispět k tomu, že mohu poukázat na jednání pana Moravce a jemu podobných a zabránit těmto lidem, aby takhle dále činili, tak si myslím, že je to pořád úspěch. I o jednoho takového člověka méně je úspěch (odc. 18.9.2017). Przepadek z innego odcinka: Řekl: padl mi kšeft, já Vám to udělám. Přijedu tehdy a tehdy. Do týdne to máte hotové; Už třetí den měl přijet, nepřijel, já už jsem se začal potit, já říkám, já jsem nalítl, a taky že jo. Pak mi asi dvakrát zavolal: nezlobte se já jsem musel do nemocnice a já si říkám, tak to je jasný, už jsem byl doma; Pan Sýkora už se neozval a Kopejtkovi tak přišli o dvacet tisíc; Ten přístup, ten mě teda ranil dost, protože já jsem vlastně zjistil, že jsem bezmocnej; Za tu dobu, co jsem ho na internetu hledal, jsem našel pět-šest jeho adres (odc. 7.6.2017, 27.11.2017).

Podsumowując, możemy stwierdzić, że programy wyemitowane w telewizji polskiej i czeskiej latach 2015–2017 r. mocno utrwalają stereotypowe wyobrażenia na temat rzemieślników, zarówno pozytywne, jak i negatywne. Twórcy bazują na społecznych stereotypach i je potwierdzają, nie starając się ich w żaden sposób przełamać lub pokazać bez skrajności. Należy również podkreślić, że omawiane zachowania i jednoznaczne stereotypy są tutaj wykreowane na potrzeby telewizji i w celu osiągnięcia jak najwyższej oglądalności poszczególnych programów. W odcinkach nie chodzi o rejestrowanie autentycznych zachowań rzemieślników, być może czasami oglądamy tylko podstawionych aktorów, innym razem poszczególne zdarzenia lub wykonawcy mogli zostać odpowiednio wybrani, by zostały wyemitowane tylko najciekawsze sceny, zgodne z oczekiwaniem widza i założeniami scenariusza. Programy te powielają stereotypy krążące w opinii widzów, myślowy schematyzm i uproszczenia, nie pokazują bardziej skomplikowanej rzeczywistości. Wśród dobrych cech rzemieślników i przychylnych wypowiedzi na ich temat w analizowanych programach możemy wymienić profesjonalizm, szybkość pracy, fachowość, zaradność, posiadanie odpowiednich narzędzi pracy i ogólnie bardzo dobrą znajomość rzemiosła i danej problematyki, rzemieślnik zna się na swojej pracy i niesie pomoc lub rozwiązuje problemy związane z naprawą. Wyłącznie taki pozytywny obraz i potwierdzony stereotyp znajdujemy w programach, których główną misją jest pomaganie potrzebującym, tam nie ma miejsca na żadne negatywne stereotypy i stwierdzenia o ekipie remontowej, a podkreślane są wyłącznie profesjonalizm i sprawność⁶. Natomiast wśród negatywnych cech potwierdzonych przez zachowanie czy wypowiedzi samych rzemieślników dominują: niska kultura osobista przejawiająca

⁶ Co prawda nie każda „przemiana” mieszkania czy domu jest udana i zgodna z oczekiwaniami właścicieli, jednak o tym nigdy nie dowiadujemy się z powyższych programów. Takie informacje znajdujemy sporadycznie w internetowych brukowcach (np. <http://prozeny.blesk.cz/clanek/pro-zeny-volny-cas-bydleni/108413/jak-se-stavi-zly-sen.html>), przy czym zastrzeżenia budzi bardziej praca architektów niż samych rzemieślników.

się głównie przeklinaniem, nadużywanie alkoholu, lenistwo, stosowanie nieodpowiednich narzędzi, niedotrzymywanie terminu realizacji usługi, a w szczególnych przypadkach oszustwa i kradzieże. Programy telewizyjne oferują i utrwalają tak stereotyp pozytywny, jak i negatywny, co najlepiej można zauważyć w programach wykorzystujących ukrytą kamerę.

**WILL YOU BE SATISFIED IN OUR NEW HOUSE IN SPITE OF A FLAW?
ON LINGUISTIC PICTURE AND STEREOTYPE OF CRAFTSMAN
IN POLISH AND CZECH TV**

Summary

Selected TV programmes on Polish and Czech TV channels from 2015 to 2017 present the craftsmen in a stereotypical way, both positively and negatively. Among the positive traits, there are professional approach, being fast and creative, use of suitable tools, skilfulness. On the other hand, among the negative ones we find low personal culture, its demonstrations being vulgarity, working under alcohol influence, laziness, working with wrong tools, not keeping the deadlines, in single cases also theft and fraud.

Literatura

- Bartmiński J., 2012, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin.
- Bartmiński J., Tokarski R., 1986, Językowy obraz świata a spójność tekstu. – *Teoria tekstów. Zbiór studiów*, red. T. Dobrzyńska, Wrocław, s. 65–81.
- Cała A., 1995, Stereotyp Żyda i kultury żydowskiej. – *Studia z dziejów Żydów w Polsce*, t. 2., red. Z. Borzymińska, A. Żbikowski, R. Żebrowski, Warszawa, s. 89–102.
- Grzegorzczkova R., 1999, Pojęcie językowego obrazu świata. – *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 36–46.
- Lisowska K., 2011, Obraz kobiety w tabloidach „Super Express” i „Fakt” – stereotypy, język, zdjęcia, „*Oblicza komunikacji*“, 4, s. 263–271.
- Łozowski P., 2014, W poszukiwaniu ontologicznego statusu JOS-u: językowy obraz świata czy językowy obraz kultury i doświadczenia? – *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów 3. Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, Lublin, s. 9–19.

Źródła internetowe:

- Chlebda W., 2012, www.lingwistyka.uni.wroc.pl/jk/ (dostęp: lipiec 2016).
- <https://www.youtube.com/watch?v=TD60HvTwJ4Q> (dostęp: styczeń 2018).
- <https://www.youtube.com/watch?v=suVnzuWy2fA&list=PL4qHwXm-B1JzuLXVoFeavKJrh1A1s5Itw> (dostęp: styczeń 2018).
- https://www.youtube.com/watch?v=d-7--SrH_bw (dostęp: styczeń 2018).
- <https://www.youtube.com/watch?v=A2p2F7k0Obo> (dostęp: styczeń 2018).
- <http://play.iprima.cz/jak-se-stavi-sen/jak-se-stavi-sen-extra-7> (dostęp: styczeń 2018).
- <https://www.ipla.tv/Nasz-nowy-dom-odcinek-102/vod-10703389> (dostęp: grudzień 2017).
- <https://www.ipla.tv/Nasz-nowy-dom-odcinek-100/vod-10622031> (dostęp: grudzień 2017).
- <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/1097429889-cerne-ovce/217452801080607/obsah/550002-provereny-remeslnik> (dostęp: styczeń 2018).

<http://www.ceskatelevize.cz/porady/1097429889-cerne-ovce/217452801081127/0/52892-remeslnik/> (dostęp: styczeń 2018).

<http://prozeny.blesk.cz/clanek/pro-zeny-volny-cas-bydleni/108413/jak-se-stavi-zly-sen.html> (dostęp: styczeń 2018)

Vědecké začátky
Scientific Beginnings

**KOLOKACJE PRZYMIOTNIKOWE
ORAZ RZECZOWNIKOWE LEKSEM U CISZY
W POLSKO-ROSYJSKIM I ROSYJSKO-POSKIM
KORPUSIE RÓWNOLEGLYM**

Khrystyna Novodvorska

Adjectives and nouns collocating with the lexeme “silence” in the Polish-Russian and Russian-Polish parallel corpus.

Abstract:

The following paper describes the use of adjectives and nouns collocating with the lexeme “silence” in the Polish-Russian parallel corpus. The corpus makes it possible to examine the lexeme in original Polish texts and their Russian translations. This enables us to record modifications of the examined lexeme and traits which are either common to both languages or different.

Key words:

Collocation, silence, sound, lexeme, auditory perception

Contact:

*Univerzita Palackého v Olomouci, katedra slavistiky, sekce polonistiky;
novodvorska.khrystyna@gmail.com*

Kolokacje

Za słowami Barbary Lewandowskiej-Tomaszczyk kolokacje w uproszczeniu na gruncie językoznawstwa korpusowego można określić jako stale powtarzające się zwroty występowania słów w swoim sąsiedztwie (Lewandowska-Tomaszczyk 2005: 39). Podobnie brzmi definicja w języku angielskim: „the action of setting in a place or position, of placing together with, or side by side with, something else: disposition or arrangement with, or in relation to, others“ (Simpson, Weiner 1989: 487)¹.

Poszukiwanie kolokacji na podstawie słowników języka polskiego nie było dla badaczy wystarczające. Słowniki nie zawierały wszystkich przykładów użycia słowa ani takich, które były oczywiste i używane w codziennym życiu. Brakowało połączeń rzeczownika z innymi częściami mowy. Czasami pojawiały się

¹„Proces znajdowania się w miejscu lub w pozycji, połączenie razem lub blisko drugiego wyrazu: dyslokacja lub rozmieszczenie z nim oraz relacje i inne”.

przykłady w negacji, co utrudniało decyzje, czy istnieje inne użycie. W słowniku także były podawane zwroty utrwalone, natomiast rzadko pojawiały się te z użycia potocznego. Reasumując wynikała potrzeba rozszerzenia i gromadzenia danych, w wyniku czego została utworzona nowa metoda połączeń wyrazów na podstawie korpusów (Vetulani 2012: 58–59).

Kolokator, narzędzie korpusowe do poszukiwania kolokacji (Lewandowska-Tomaszczyk 2005: 33), pomaga nam otrzymać zbliżone wyniki, które polegają później na obliczeniu prawdopodobieństwa występowania słów obok siebie. Czym większy wynik, tym większa perspektywa, że dane wyrazy występują łącznie (Lewandowska-Tomaszczyk 2005: 40). Również za pomocą kolokatora odnajdujemy zwroty idiomatyczne oraz utartą frazeologię. Także dany proces stosuje się w różnych dziedzinach np. w tworzeniu słowników, przetwarzaniu języka naturalnego oraz nauczaniu języków obcych (Lewicki 1993: 39).

Kolokacje przymiotnikowe w języku polskim

W polsko-rosyjskim i rosyjsko-polskim korpusie równoległym² znajdują się następujące przymiotniki³ określające ciszę:

1. *głęboka* (41); 2. *zupelna* (37); 3. *wielka* (17); 4. *głucha* (12); 5. *śmiertelna* (12); 6. *grobowa* (8); 7. *przerywana* (6); 8. *martwa* (6); 9. *nocna* (6); 10. *bezden-
na* (5); 11. *ciężka* (5); 12. *chwilowa* (5); 13. *nagła* (4); 14. *święta* (3); 15. *ogromna* (3); 16. *straszna* (3); 17. *trwająca* (3); 18. *wiejska* (3); 19. *uroczysta* (4); 20. *długa* (3); 21. *absolutna* (3); 22. *błękitna* (2); 23. *nieruchoma* (2); 24. *oniemiała* (2); 25. *nieskazitelna* (2); 26. *niezgruntowana* (2); 27. *wieczna* (2); 28. *posępna* (2); 29. *niezmaczona* (2); 30. *ogólna* (2); 31. *złowroga* (2); 32. *górska* (2); 33. *kom-
pletna* (2); 34. *leśna* (2); 35. *wieczorna* (3); 36. *największa* (2); 37. *najgłębsza* (2); 38. *większa* (2); 39. *pozorna* (2); 40. *zimowa* (2); 41. *względna* (2); 42. *pol-
na* (2); 43. *dziwna* (2); 44. *błogosławiona* (2); 45. *solenna* (2); 46. *panująca* (2); 47. *pełna* (6) (*napięcia, oczekiwania, szczęścia*); 48. *aksamitna*; 49. *bezbrzeżna*; 50. *bezmierna*; 51. *błoga*; 52. *rzadka*; 53. *cementarny*; 54. *denerwująca*; 55. *do-
tkliwa*; 56. *głuchoniema*; 57. *gorąca*; 58. *chłodna*; 59. *smętna*; 60. *łagodna*; 61. *kamienna*; 62. *katorżnicza*; 63. *klasztorna*; 64. *majestatyczna*; 65. *miękką*; 66. *mroźna*; 67. *zuchwała*; 68. *najlepsza*; 69. *naturalna*; 70. *niedawna*; 71. *nie-
dzielna*; 72. *nieobjęta*; 73. *nieprzerwana*; 74. *nieprzyjemna*; 75. *nieugięta*; 76. *niewyraźna*; 77. *niezbędna*; 78. *niezmienna*; 79. *niezmierna*; 80. *niezręczna*; 81. *niezwykła*; 82. *ociężała*; 83. *ogrodowa*; 84. *nasycona*; 85. *przerywana*; 86. *roz-
legła*; 87. *okropna*; 88. *pachnąca*; 89. *poprzednia*; 90. *martwa*; 91. *porankowa*; 92. *poważna*; 93. *powszechna*; 94. *przerażliwa*; 95. *przygnębiająca*; 96. *przykra*; 97. *pulsująca*; 98. *pusta*; 99. *ranna*; 100. *słoneczna*; 101. *smutna*; 102. *tęskna*; 103. *uśmiechająca*; 104. *wylękała*; 105. *zagadkowa*; 106. *zakłócana*; 107. *za-
mknięta*; 108. *znieruchomiła*; 109. *znużona*; 110. *zwykła*.

² Dane korpusowe za 2016 rok.

³ Za określenie przymiotnikowe uznajemy również imiesłowy określające wyraz *cisza*.

Przymiotniki oraz imiesłowy powiązane z wyrazem *cisza* wystąpiły w polsko-rosyjskim i rosyjsko-polskim korpusie równoległym w liczbie 110. Świadczy to o tym, że wyraz ten jest nasycony różnymi odcieniami znaczeniowymi.

Najczęściej używaną cechą określającą *ciszę* jest brak dźwięku (2. *zupelna* (1), 21. *absolutna*, 25. *nieskazitelna*, 33. *kompletna* (2)). Przymiotniki, które odnoszą się do braku percepcji słuchowej, również wskazują na poprzednią cechę (4. *glucha* (3), 6. *gluchoniema*). Pojawiają się jednocześnie skojarzeniowe przymiotniki, które również wskazują na brak dźwięku. Ludzie używają ich częściej niż określeń wprost nazywających tę cechę (5. *śmiertelna*, 6. *grobowa* (4), 8. *martwa*, 53. *cmentarna*, 61. *kamienna*). Nie mniej ważnymi kolokacjami przymiotnikowymi są słowa towarzyszące *ciszy* oraz synonimy, które mogą być zastosowane, jako *cisza* (23. *nieruchoma*, 24. *oniemiała*, 108. *znieruchomiąca*). W połączeniach z rzeczownikiem wymienione powyżej przymiotniki dodatkowo podkreślają brak dźwięku.

(1) W czasie tych nocnych godzin, wśród zupełnej ciszy i zupełnego bezludzia, Stalin nie całkiem mógł być pewien, że jego kraj w ogóle jeszcze istnieje. (Krąg Pierwszy, Sołżenicyn Aleksander)

(2) W domu panowała kompletna cisza, zamknięte okna zmatowiały od pary, wszystko tchnęło tu pogodnym dobrobytem, nasuwało myśl o patriarchalnych obyczajach, wygodnych łóżkach, dobrym stole, o całym tym rozsądnym szczęściu, w jakim upływało życie właścicieli. (Germinal, Zola Emil)

(3) Rozległy się jakieś rzadziutkie brawka, które w głuchej ciszy zabrzmiały ironicznie. (Bóg X, Jerofiejew Wiktor)

(4) Cisza grobowa panowała na zamku, król zamknął się na nim, obwarował i nie ukazywał. (Boleszczyce, Kraszewski Józef Ignacy)

Ze względu na cechę długości trwania dźwięku *cisza* jest określana przymiotnikami 7. *trwająca*, 20. *długa* (5), 27. *wieczna*, 50. *bezmierna* (6), 49. *bezbrzeżna*, 73. *nieprzerwana*. Długość jest cechą definicyjną opisywanego dźwięku, która może być przzerwana lub skrócona (12. *chwilowa*).

(5) Cisza długa staremu się wiekiem wydawała. (Kunigas, Kraszewski Józef Ignacy)

(6) Nagle wszystko ścichło i cisza się stała równie bezmierna i nieruchoma, jak rozległe i nieruchome było rozpostarte nad nią niebo. (Popiół i diament, Andrzejewski Jerzy)

Następna ważna cecha *ciszy* to jej wartościowanie. Cecha ta w przeważającym stopniu związana jest z ludzkim postrzeganiem dźwięku. Na przykład, takie przymiotniki jak: 3. *wielka* (8), dany wyraz interpretuje *ciszę*, jako zjawisko, w którym przechowujemy różne tajemnice. Także *cisza* jest wielka, bo zapada w bardzo trudnych i ciężkich momentach (przez śmierć) lub przed ważną osobą.

Połączenie *ciszy* z przymiotnikiem 1. *głęboka* (9) jest traktowane przez postrzeganie ludzi, jako idealny stan na tle którym słyszymy inne dźwięki (*szelest skrzydełek ciem, liście wydawały leciutki szelest* (7), *opadający węgielek, oddalony turkot kół i szmer wiatru, szelest liści upadających na zeschniętą trawę*). Wymienione przykłady świadczą również o tym, że *cisza* jest swoistym wrażeniem słuchowym. Do danej cechy zaliczymy jeszcze szereg dodatkowych przymiotników 10. *bezdenna* (10), 11. *ciężka*, 15. *ogromna*, 30. *ogólna*, 36. *największa*, 37. *najgłębsza*, 38. *większa*, 43. *dziwna*, 65. *miękka*, 87. *okropna*, 105. *zagadkowa*. Dodatkowym sposobem uzupełnienia informacji o jakości *ciszy* są przymiotniki dopełniające (*pełna* (napięcia, oczekiwania, szczęścia), 84. *nasycona* (11)).

(7) Dokoła niego panowała głęboka cisza, tylko liście wydawały leciutki szelest, od którego stawało się wokół jakby jeszcze zaciszniej i ustronniej. (Idiota, Dostojewski Fiodor)

(8) Wielka cisza zagrzebanego pałacu kryła w sobie pierwsze namiętne westchnienia nowożeńców, a tajemniczy półmrok podziemia opromieniał ich pobladłe twarze. (Rea Silvia. Opowiadanie z życia VI wieku, Briusow Walery)

(9) Dokoła niego panowała głęboka cisza, tylko liście wydawały leciutki szelest, od którego stawało się wokół jakby jeszcze zaciszniej i ustronniej. (Idiota, Dostojewski Fiodor)

(10) Gdy powiew wiatru nacichał, wynurzała się cisza bezdenna i nieobjęta na podobieństwo błękitu nieba spomiędzy obłoków i wówczas nie słyhać było nic a nic. (Popioły, Żeromski Stefan)

(11) Mimo to pierwszym wrażeniem, jakiego doznał, gdy podniósłszy kołnierz płaszcza iść począł wolno aleją, była ogromna i niezwykłym spokojem nasycona cisza. (Popiół i diament, Andrzejewski Jerzy)

W kolokacjach przymiotnikowych znajduje się wiele odwołań do rozmaitych źródeł oraz informacja o miejscu powstania *ciszy* (18. *wiejska* (12), 32. *górska* (13), 34. *leśna* (13), 42. *polna*, 63. *klasztorna* (14), 69. *naturalna*, 83. *ogrodowa*). Są to miejsca ustronne, w których człowiek może spodziewać się braku gwaru i ludzkiego tłoku. Duża ilość kolokacji wskazuje na porę dobową, kiedy dźwięk funkcjonuje. Najczęściej taką porą jest wieczór oraz rano (9. *nocna* (15), 35. *wieczorna*, 91. *porankowa*, 99. *ranna*). Z wymienionych przykładów możemy zauważyć, że większą frekwencję ma pora wieczorna. Również *wieczorna cisza* – typowa pora dla tego dźwięku to wieczór, kiedy aktywność ludzka zamiera, ale w krajach gorących wieczór pozwala się rozruszać – jest to także kulturowa cecha.

(12) W miarę jak zapadał wieczór, milkły i pomału zapadła dokoła wieczorna, wiejska cisza, przerywana szmerem opadających z liści kropel deszczu. (Dawid Copperfield t. II, Dickens Charles)

(13) Serce moje było czujne jak nigdy, ale rozpostarła się nad jego uniesieniem nasza górską i leśną cisza. (Ludzie bezdomni, Żeromski Stefan)

(14) W dworach i pałacach życie płynęło prądem podbudzonym aż ku płochości – na galanterii, zabawach, muzyce, tańcach i czytaniu romansów francuskich, tu panowała cisza niemal klasztorna, pustka, jaka otacza zawsze niemal nawet najczcigodniejszą ruinę. (Król Piast, Kraszewski Józef Ignacy)

(15) Często rozmawiam z nim w ciszy nocnej i błagam Boga, aby pozwolił mu słuchać słów moich; kto wie, może prośba moja wysłuchaną bywa! (Nad Niemnem, Orzeszkowa Eliza)

W polsko-rosyjskim i rosyjsko-polskim korpusie równoległym są przedstawione bogate zestawy metaforycznych określeń skojarzeniowych leksemu ciszy. Jest to ujęte pod tym względem, że w korpusie są zanotowane różne gatunki literackie (najczęściej literatura piękna), z których uzyskujemy kolokację (16. *straszna* (16), 19. *uroczysta*, 25. *nieskazitelna*, 31. *złowroga*, 51. *błoga*, 60. *łagodna*, 64. *majestatyczna*, 75. *nieugięta*, 88. *pachnąca*, 100. *słoneczna*, 103. *uśmiechająca* (17)). Na przykład, interesującą interpretację otrzymuje kolokacja przymiotnika 16. *straszna* z rzeczownikiem *cisza*, jako stan kiedy nic się nie odbywa w życiu człowieka. Także z przymiotnikiem 103. *uśmiechająca się cisza* pisarz w metaforyczny sposób opisuje dziecko, które poznaje dopiero świat.

(16) Cisza panowała w więzieniu straszna. (Bajka starego prokuratora, Arcybaszew Michał)

(17) Małe, złotawe źrenice spoglądały dokoła z uśmiechającą się ciszą ducha usypiającego wśród błogich dłań szmerów; cichy uśmiech słodkiego usypiania okrażał żółte, zaledwie widne wargi, które od dawna już milknąć poczęły, otwierając się coraz rzadziej dla wymówienia coraz krótszych wyrazów. (Meir Ezołowicz, Orzeszkowa Eliza)

Istotnymi połączeniami są relacje do mentalnych oraz kulturowych wzorów, wyrażone poprzez takie przymiotniki, jak: 14. *święta* (18) jest powiązana z przerwą na obiad w krajach, gdzie wszystko o tej samej godzinie jest zamknięte, 22. *blękitna* wspomnienie o czymś dobrym i dokąd czasami nas ciągnie, 71. *niedzielna* (19) odnosi się do kulturowego braku działania w określonych zakresach aktywności ludzkiej, 57. *gorąca* (20) jest to cisza, która zapada w krajach, gdzie bardzo wysoka temperatura powoduje brak czynności, 44. *błogosławiona*, 45. *solenna*.

Przy opisie *ciszy* występują mniej istotne kolokacje, wskazane poprzez następujące wyrażenia:

– wartościowanie ze względu na emocje, wywołujące smutek: 28. *posepna*, 54. *denerwująca*, 59. *smętna* (21), 62. *katorżnicza*, 74. *nieprzyjemna*, 101. *smutna*, 102. *tęskna*, 103. *uśmiechająca*;

– obrazowanie w zakresie temperatury: 40. *zimowa*, 58. *chłodna*, 66. *mroźna* (22). To obrazowanie ma także charakter kulturowy (zima, jako pora roku, która powoduje zamieranie życia).

(18) Należało uszanować świętą ciszę obiadu, działającą na uszy nieomal pieszczotliwie po godzinach bezustannego jazgotu. (Pokolenie, Czeszko Bohdan)

(19) Dobrze byłoby teraz, w tej spadłej z nieba ciszy niedzielnej, wykryć, gdzie też on leży – i przystąpić do ostatniego szlif. (Krąg Pierwszy, Sołżenicyn Aleksander)

(20) Dzisiaj od rana jest martwa, gorąca cisza. (Pokolenie, Czeszko Bohdan)

(21) W powietrzu panowała chłodna, smętna, łagodna cisza jesieni. (Nad Niemnem, Orzeszkowa Eliza)

(22) Pierwsze sanie potknęły się na wyboju; zupełnie tak samo podrzuciło następne i jeszcze następne; sanie, naruszając zuchwale mroźną ciszę, wyciągnęły się sznurem jedne za drugimi. (Wojna i pokój, Tołstoj Lew)

Innym sposobem opisywania dźwięku jest stosowanie porównań, które odnajdziemy w tekstowych potwierdzeniach (*straszna jak wczorajsza wrzawa, cisza głęboka, taka, jaka na ziemi bywa tylko przed wejściem jutrzeńki*). Dotyczą one również braku dźwięku, który potrafi być tak uciążliwy jak bardzo głośny dźwięk.

Kolokacje przymiotnikowe w języku rosyjskim

Przedstawione poniżej kolokacje zostały wymienione na podstawie polskorosyjskiego i rosyjsko-polskiego korpusu równoległego. Ze względu na to mamy nie oryginalne kolokacje, lecz tłumaczenia. Czasami będą one tożsame z językiem polskim, ale również odnajdziemy użycie nowych przykładów.

Kolokacje w języku rosyjskim występują w liczbie 117. To są:

1. *глубокая* (50); 2. *мертвая* (38); 3. *полное* (15); 4. *ночная* (13); 5. *наступившая* (11); 6. *абсолютная* (10); 7. *гробовая* (9); 8. *невозмутимая* (8); 9. *глубокое* (8); 10. *прерываемое* (7); 11. *глухая* (7); 12. *нарушаемая* (7); 13. *торжественная* (7); 14. *полнейшая* (6); 15. *великая* (4); 16. *зловещая* (4); 17. *общее* (3); 18. *всеобщая* (3); 19. *долгое* (3); 20. *безмерна* (2); 21. *благословенная* (2); 22. *безмятежная* (2); 23. *беспредельная* (2); 24. *вечная* (2); 25. *воцарившейся* (2); 26. *голубая* (2); 27. *горная* (2); 28. *ненарушаемая* (2); 29. *неподвижное* (2); 30. *обманчивая* (2); 31. *установившиеся* (2); 32. *утренняя* (2); 33. *страшная* (2); 34. *внезапная* (2); 35. *неподвижна*; 36. *бархатиста*; 37. *безмолвная*; 38. *беспокойная*; 39. *беспробудная*; 40. *благодатная*; 41. *благоприятная*; 42. *блаженная*; 43. *полная*; 44. *глубокая*; 45. *буживальское*; 46. *величественная*; 47. *весома*; 48. *воскресна*; 49. *беспредельная*; 50. *невозмутимая*; 51. *бездонная*; 52. *гнетущая*; 53. *лесная*; 54. *дливионая*;

55. *тягостное*; 56. *тяжелая*; 57. *единый*; 58. *закованная*; 59. *растянувшая*; 60. *зимовое*; 61. *зыбкая*; 62. *каменная*; 63. *каторжная*; 64. *минутная*; 65. *мирная*; 66. *монастырская*; 67. *мягкая*; 68. *нависшая*; 69. *напряженная*; 70. *наставшая*; 71. *натуральная*; 72. *ненарушаемая*; 73. *невероятная*; 74. *недавняя*; 75. *некоторое*; 76. *неловкое*; 77. *немая*; 78. *ненарушаемая*; 79. *необходимая*; 80. *необъяснимая*; 81. *непривычная*; 82. *нервирующая*; 83. *гнетущая*; 84. *нерушимая*; 85. *особая*; 86. *напряженная*; 87. *особенная*; 88. *ожидания*; 89. *прекрасная*; 90. *ясная*; 91. *минутная*; 92. *продолжающейся*; 93. *ужасная*; 94. *пугающая*; 95. *пугливая*; 96. *растворена*; 97. *светлая*; 98. *мерцающая*; 99. *святая*; 100. *священная*; 101. *ночная*; 102. *серьезная*; 103. *славянская*; 104. *совершенная*; 105. *сравнительная*; 106. *страшная*; 107. *труслива*; 108. *тягостная*; 109. *угрюмая*; 110. *умиротворенная*; 111. *унылое*; 112. *устанавливающаяся*; 113. *холодная*; 114. *грустная*; 115. *хорошая*; 116. *редкая*; 117. *царствующая*.

Wymienione powyżej kolokacje potwierdzają dostrzeżone obserwacje z języka polskiego. Język rosyjski wnosi dodatkowe cechy i wartościowania omawianego leksemu.

W porównaniu z językiem polskim, w języku rosyjskim występuje większa liczba przymiotników, a mianowicie 117. Z zanotowanych połączeń mamy przymiotniki, które określają *ciszę*, jako brak dźwięku (3. *полное*, 6. *абсолютная* (23), 14. *олнейшая*). Pojawiają się jednocześnie skojarzeniowe przymiotniki, które również wskazują na brak dźwięku. Jest ich mniej niż w języku polskim, ale znaczenia mają takie same (2. *мертвая*, 7. *гробовая* (24), 62. *каменная*). Połączenie, którego nie odnaleźliśmy w języku polskim, jest wskazanie na brak mówienia (37. *безмолвная*, 77. *немая* (25)). Jest to bardzo ważny element wyznaczający bezpośrednią funkcję, za pomocą której wyróżniamy *ciszę* na tle innych dźwięków.

(23) Когда Швейц и ее дочь стояли у большого черного стола, в мастерской царила абсолютная тишина, нарушаемая только лязгом ножниц, двигавшихся в проворных руках. (Марта, Ожешко Элиза)

(24) Гробовая тишина царила в замке. Король засел в нем, окопался и не показывался. (Болеславцы, Крашевский Юзеф Игнацы)

(25) Уже царила немая тишина, а звук еще долго трепетал в нем и навсегда остался в его душе... (Пепел, Жеромский Стефан)

Kolejna cecha charakteryzująca dźwięk to długość *ciszy* (19. *долгое*, 20. *безмерна*, 24. *вечная* (27), 64. *минутная* (26), 116. *редкая*). Z wymienionych przykładów obserwujemy, że dla *ciszy* jest typowa długość, to poznamy za pomocą częstotliwości występowania przymiotników, które opisują *ciszę*. Także pojawiają się kolokacje przymiotnikowe wyjaśniające, że *cisza* jest dźwiękiem, który możemy przerwać (10. *прерываемое* (28), 12. *нарушаемая*).

(26) В избе воцарилась минутная тишина, после чего слепая бабка окончила свой рассказ: (Ведьма, Ожешко Элиза)

(27) Она впивалась взором в невидимые аллеи, глубокие недра которых дышали сладкой тревогой, упоительным страхом, и внимала невозмутимой вечной тишине ночи. (Пепел, Жеромский Стефан)

(28) Среди тишины, прерываемой только отдаленным стуком кузнечного молота, слышна была хриплая и шепелявая речь слепой бабки и, как серебряные колокольчики, тонкие детские голоса. (Ведьма, Ожешко Элиза)

Wiele przymiotnikowych połączeń posiada indywidualne metaforyczne skojarzenia, którym często towarzyszą dodatkowe określenia jakości dźwięku (1. *глубокая* (29), 13. *торжественная*, 15. *великая*, 33. *страшная*, 34. *внезапная*, 38. *беспокойная*, 46. *величественная*, 47. *весома*, 56. *тяжелая*, 67. *мягкая*, 115. *хорошая* (30), 117. *царствующая*).

(29) Наступила такая глубокая тишина, что слышно было, как падает с факелов каждый уголек, как стучат колеса вдаль на Номентанской дороге и шумит ветер в кронах пиний, растущих рядом с кладбищем. (Камо грядеши, Сенкевич Генрих)

(30) В комнате наступила хорошая, редкая здесь, тишина, которую не хотелось нарушать. (В круге первом, т. 1, Солженицын Александр)

Charakterystyczną cechą leksemu *ciszy* jest współwystępowanie z określeniami źródeł oraz miejsc, gdzie ona powstaje (27. *горная* (31), 53. *лесная* (31), 66. *монастырская*, 71. *натуральная*). Jest ich mniej niż w języku polskim. Przypuszczalnie jest to spowodowane tłumaczeniem. Również zauważono, że *cisza* jest najbardziej postrzegana nocą (4. *ночная* (32)). Przymiotnika *ночная* użyto 13 razy, co wskazuje na to, że jego frekwencja jest niemała.

(31) На сердце у меня было тревожно, как никогда, но над его волнением простерлась наша горная и лесная тишина. (Бездомные, Жеромский Стефан)

(32) Было темно; царил ночная тишина. (Болеславцы, Крашевский Юзеф Игнацы)

Oprócz cech dźwiękowych *cisza* posiada wiele dodatkowych cech. Największą grupą, którą możemy wyodrębnić, jest odwołanie do aksjologizacji negatywnej posiadającej element trwogi, fałszu, stresu oraz ciężaru (8. *невозмутимая*, 16. *зловещая*, 23. *беспредельная* (33), 30. *обманчивая*, 30. *обманчивая*, 52. *гнетущая*, 55. *тягостное*, 63. *каторжная*, 68. *нависшая*, 82. *нервирующая*, 86. *напряженная*, 94. *пугающая*, 106. *страшная*; 107. *трусливая* (34), 114. *грустная*). *Cisza* to stan, który panuje nad człowiekiem przed czymś okropnym, bo ludzie się boją, coś ich paraliżuje, więc siedzą w bezruchu i ciszy.

Opozycją do negatywnego ujęcia *ciszy* występuje pozytywne określenie. Zawiera ono w sobie takie elementy jak: *sacrum*, łaski oraz piękności (21. *благословенная*, 22. *безмятежная*, 29. *неподвижное*, 40. *благодатная*, 41. *благопристойная*, 42. *блаженная*, 65. *мирная*, 73. *невероятная*, 87. *особенная*, 88. *ожидания*, 89. *прекрасная*, 104. *совершенная*).

(33) Когда умолкал порыв ветра, тишина, словно лазурь из-за облаков, выплывала, глубокая, беспредельная, и тогда ничего уже не было слышно. (Пепел, Жеромский Стефан)

(34) В наступившей трусливой тишине Бобынин, чьего смеха почти никогда не слышали, гулко расхохотался. (В круге первом, т. 1, Солженицын Александр)

Z mniej ważnych kolokacji możemy wyróżnić ten, że *cisza* wskazuje:

- na obrazowania w temperaturze: 60. *зимовая*, 113. *холодная*;
- na wspólnotość: 17. *общая*, 18. *всеобщая*.

Kolokacje rzeczownikowe w języku polskim

W polsko-rosyjskim i rosyjsko-polskim korpusie równoległym znajdują się następujące rzeczownikowe określenia *ciszy*:

1. *chwila ciszy* (20); 2. *cisza i spokój* (12); 3. *cisza nocna* (12) (*letniej, zimowej*); 4. *ciemność i cisza* (9); 5. *pustka i cisza* (8); 6. *cisza ducha* (3); 7. *cisza i milczenie* (3); 8. *cisza i świeżość* (3); 9. *pokój i cisza* (2); 10. *cisza gabinetu* (2); 11. *cisza i spokojność* (2); 12. *cisza oczekiwania* (2); 13. *głos ciszy* (2); 14. *cisza bezludzia*; 15. *głębia ciszy*; 16. *cisza piąty rozmówca*; 17. *cisza gęstwiny*; 18. *cisza hotelowa*; 19. *cisza i bezruch*; 20. *cisza i głusza*; 21. *cisza i legowisko*; 22. *cisza i obyczaje*; 23. *cisza i oczekiwania*; 24. *cisza i pogoda*; 25. *cisza i powaga*; 26. *cisza i skupienie*; 27. *cisza i wypoczynek*; 28. *cisza i zaufania*; 29. *cisza jesieni*; 30. *cisza łoży*; 31. *cisza obiadu*; 32. *cisza osłupienia*; 33. *cisza pałacu*; 34. *cisza południa*; 35. *cisza pustyni*; 36. *cisza wieczoru*; 37. *cisza sieni*; 38. *cisza świtania*; 39. *cisza tłumu*; 40. *cisza wsi*; 41. *cisza powietrza*; 42. *cisza świata*; 43. *czar ciszy*; 44. *czarność i cisza*; 45. *drżenie ciszy*; 46. *godziny ciszy*; 47. *chęć ciszy*; 48. *łaska ciszy*; 49. *mączenie ciszy*; 50. *miejsca ciszy*; 51. *momenty ciszy*; 52. *napięcia ciszy*; 53. *oaza ciszy*; 54. *podwórkowa cisza*; 55. *pogoda i cisza*; 56. *półmroki i cisza*; 57. *pora ciszy*; 58. *potęgę ciszy*; 59. *samotność i cisza*; 60. *sekundy ciszy*; 61. *tęsknota za ciszą*; 62. *trwanie ciszy*; 63. *trwoga i cisza*; 64. *upał i cisza*; 65. *urodzajność i cisza*.

Omawiany leksem ma 65 połączeń z rzeczownikiem. Są to połączenia, które wskazują na szersze relacje, w jakie wchodzi leksem *cisza*. Na podstawie takich relacji wydzielamy niemałą liczbę grup tematycznych. Te kategorie uzupełniają lukę, której nie odnotowały kolokacje przymiotnikowe.

Biorąc pod uwagę cechy dźwięku, to najpierw wydzielimy kategorię trwania *ciszy* (1. *chwila ciszy* (35), 46. *godziny ciszy*, 60. *sekundy ciszy*). Z wymienionych przykładów największą frekwencję posiada połączenie *chwila ciszy*, jest ono użyte w kolokacjach 20 razy. Z rzeczownikiem *chwila* używamy wyraz *cisza*, kiedy potrzebujemy czasu, żeby się skupić. W danym użyciu nie możemy twierdzić, że *cisza* jest zbyt długa.

(35) A jeżeli kiedy trafi się chwila ciszy, wówczas z jej głębin wynurza się myśl o kraju wiekuistego milczenia i szarpie ludzką duszę. (Faraon, Prus Bolesław)

Druga grupa rzeczowników, z którymi łączy się wyraz, to są nazwy określające okoliczności towarzyszące *ciszy* (2. *cisza i spokój* (36), 4. *ciemność i cisza*, 5. *puszka i cisza*, 7. *cisza i milczenie* (37), 11. *cisza i spokojność*, 19. *cisza i bezruch*). Takie przykłady możemy określić jako okoliczności i zdarzenia, w których *cisza* zwykle występuje. Pojedyncze przykłady wskazują dodatkowo, do czego *cisza* doprowadza lub jest wynikiem (26. *cisza i skupienie*, 27. *cisza i wypoczynek*, 32. *cisza osłupienia*, 59. *cisza i samotność*).

(36) Dla kobiet brzemiennych najlepszą jest cisza i spokój. (Faraon, Prus Bolesław)

(37) Bagnety ich tworzyły, jak gdyby ruchliwe jezioro, które wśród chmur i mgły idzie w nieskończoność, kołysze się stalowymi falami w ciszy i milczeniu. (Popioły, Żeromski Stefan)

Większość połączeń z rzeczownikiem wskazuje na miejsce, skąd pochodzi dźwięk lub gdzie on się ujawnia (9. *pokój i cisza*, 10. *cisza gabinetu* (38), 18. *cisza hotelowa*, 21. *cisza i legowisko*, 30. *cisza łoża*, 33. *cisza pałacu*, 35. *cisza pustyni*, 40. *cisza wsi* (39), 50. *miejsca ciszy*, 53. *oaza ciszy* (40), 54. *podwórkowa cisza*). Do danej grupy zaliczymy również kolokację 42. *cisza świata*. Jest to połączenie, które w jakimś stopniu wskazuje na miejsce powstania *ciszy*, ale można stwierdzić, że jego głównym znaczeniem jest uszanowanie osób, które zginęły.

(38) W ciszy gabinetu rozległ się, z lekką domieszką szumów, dialog nierozgarniętego Amerykanina z rosyjskim zuchwalcem. (Krąg Pierwszy, Sołżenicyn Aleksander)

(39) Tam otoczą ich zastępy karnych niewolników, otoczy ich cisza wsi i będą żyli spokojnie pod skrzydłami Chrystusa, pobłogosławieni przez Piotra. (Quo Vadis. Powieść z czasów Nerona, Sienkiewicz Henryk)

(40) Jak przed kilku tygodniami łąka ta, prawdziwa tu oaza ciszy i świeżości, kapiała się cała w różowych blaskach zachodu. (Meir Ezofowicz, Orzeszkowa Eliza)

Wśród wymienionych kolokacji rzeczownikowych znajdują się słowa wskazujące na fakt, że *cisza* jest żądanym stanem (12. *cisza oczekiwania* (41), 47. *chęć ciszy*, 61. *tęsknota za ciszą*). Jak widzimy takich przykładów jest niewiele i częstotliwość ich używania również nie jest wielka.

Nie mniej istotnym jest połączenie wyrazów takich jak: 16. *cisza piąty rozmówca* (42). Jest to kolokacja, która określa stan *ciszy*, jako echo lub wizualnie niespostrzeżonego subiekta, do którego się zwracamy. Również ten przykład możemy traktować jako duży udział *ciszy* w komunikacji.

(41) I nagle jak ryk okropnego bólu w ciszę oczekiwania, jak nóż między włókna żywego mięsa wdarł się w tę chwilę wyrzut sumienia. (Pożegnanie jesieni, Witkiewicz Stanisław Ignacy)

(42) Jeżeli nagle zapadało milczenie, to cisza była piątym rozmówcą. (Podróż ludzi księgi, Tokarczuk Olga)

Pozostałe rzeczowniki wydzielamy do następujących grup tematycznych:

- wskazanie na nadmierną temperaturę: 64. *upał i cisza* (43);
- informacja o wzorach kulturowych: 22. *cisza i obyczaje*, 44. *czarność i cisza*;
- odzwierciedlenie wnętrza człowieka: 6. *cisza ducha* (44) opozycją do którego występuje 13. *głos ciszy*.

(43) Na świecie był upał i cisza, przerywana tylko czasem przez dźwięk spiżu, a ciągle przez zapamiętałe ksykanie koników polnych. (Quo Vadis. Powieść z czasów Nerona, Sienkiewicz Henryk)

(44) A kiedy dochodził prawie do obłąkania nie wiedząc, co się dzieje, słyszał wciąż spokojne, powabne wyrazy, pełne niewinnej wesołości i naturalnej ciszy ducha. (Popioły, Żeromski Stefan)

Należy zwrócić uwagę na to, że nasze badania są w wielkim stopniu robione na podstawie tekstów literackich. Nie mamy wątpliwości, że w kolokacjach odnajdziemy opisy *ciszy* za pomocą środków stylistycznych. Najczęściej spotykamy będą metafory (15. *głębia ciszy*, 48. *laska ciszy*) oraz oksymoron (39. *cisza tłumy* (45)).

(45) Tak wśród ogólnej głębokiej ciszy tłumy, z dala od siebie stojąc, rozmawiali ze sobą dwaj ci ludzie. (Meir Ezołowicz, Orzeszkowa Eliza)

Kolokacje rzeczownikowe w języku rosyjskim

W równoległym korpusie polsko-rosyjskim i rosyjsko-polskim odnaleziono 69 określeń rzeczownikowych *ciszy*. Są to:

1. *тишина и покой* (9); 2. *тишина ночи* (6); 3. *минута тишины* (6);
4. *покой и тишина* (5); 5. *тишина и свежесть* (3); 6. *темнота и тишина* (3);

7. мрак и тишина (3); 8. тишина полей и лесов (2); 9. спокойствие и тишина (2); 10. минута молчания (2); 11. безмолвие и тишина; 12. пустота и тишина; 13. безмолвие и небытие; 14. безмолвию пространств; 15. безмолвная поверхность; 16. безмолвно и неподвижно; 17. линии и тишина; 18. в тихом воздухе; 19. время отбоя; 20. глушь и тишина; 21. гул тишины; 22. зной и безмолвие; 23. кругом тишина; 24. мгновение тишины; 25. места тишины; 26. минута безмолвия; 27. минута покоя; 28. минуты затишья; 29. молчании комнаты; 30. моменты тишины; 31. мрак и безмолвие; 32. неловкость тишины; 33. оазис тишины; 34. погода и тишина; 35. полумрак и тишина; 36. пусто и тихо; 37. свежесть и тишина; 38. секунда тишины; 39. спокойным воздухе; 40. спокойствие и вера; 41. страх и тишина; 42. тихо и пустынно; 43. тиша ложи; 44. тиша ожидания; 45. тишина кладбища; 46. тишина покоев; 47. тишина – пятый собеседник; 48. тишина безлюдия; 49. тишина в тюрьме; 50. тишина гостиницы; 51. тишина и запустение; 52. тишина и логовице; 53. тишина и неподвижность; 54. тишина и отдых; 55. тишина и печаль; 56. тишина и сосредоточенность; 57. тишина парка; 58. тишина дворца; 59. тишина полдня; 60. тишина просторов; 61. тишина утра; 62. тишина сада; 63. тишина святыни; 64. тишина дома; 65. тишина чащи; 66. тишина безжизненность; 67. тишине обеденного перерыва; 68. туман и тишина; 69. тьма и тишина.

Podstawą kolokacji były także inne słowa, jak: *безмолвие, молчание, спокойствие, покой, затишье*, co wynika z przekładu tekstów z języka rodzimego na inny język. Największą frekwencję z podanych słów posiada *безмолвие (nie-tówienie)* (46). Dany fakt świadczy o tym, że w języku rosyjskim część zakresu *ciszy* wynikająca z komunikacji i mówienia jest zastępowana słowem *безмолвие*.

(46) Голова как будто лежит на чьей-то ласковой руке, погружаясь в безмолвие и небытие. (Пепел, Жеромский Стефан)

Rzeczownikowe kolokacje *ciszy* wskazują na trwanie dźwięku w przestrzeni (3. *минута тишины* (47), 30. *моменты тишины*, 38. *секунда тишины* (48)). W wymienionych przykładach nie ma żadnego odpowiednika, który świadczyłby o długości dźwięku. Notuje się tutaj również połączenia synonimiczne *ciszy* (10. *минута молчания*, 26. *минута безмолвия*, 27. *минута покоя*, 28. *минуты затишья*), które wskazują na mniejszy czas trwania dźwięku.

(47) После первого взрыва воцарилась минута тишины, лишь кое-где хлопала зажигалки, а потом наступил ад. (Поколение, Чешко Богдан)

(48) Секунда тишины. Еще одна. Еще. (Поколение, Чешко Богдан)

Najliczniejsze rzeczownikowe kolokacje wskazują na typowe miejsca, gdzie możemy odebrać opisywany dźwięk (8. *тишина полей и лесов* (49), 25. *места тишины*, 29. *молчании комнаты*, 33. *оазис тишины*, 43. *тиша ложи*, 45. *ти-*

шина кладбища, 46. *тишина покоев*, 49. *тишина в тюрьме*, 50. *тишина гостиницы*, 52. *тишина и логовище*, 57. *тишина парка*, 58. *тишина дворца*, 60. *тишина просторов*, 62. *тишина сада*, 63. *тишина святыни*, 64. *тишина дома*) oraz na czasowy okres ujawnienia dźwięku (2. *тишина ночи*, 6. *темнота и тишина* (50), 7. *мрак и тишина*, 35. *полумрак и тишина*, 59. *тишина полдня*, 61. *тишина утра*, 67. *тишине обеденного перерыва*). Wśród danych kolokacji pojawia się największa liczba przykładów, w których można odnaleźć element ciemności. Aczkolwiek są 61. *тишина утра* oraz 67. *тишине обеденного перерыва* stanowią opozycję. Użycie następującego połączenia 67. *тишине обеденного перерыва* nie odnajdziemy w języku polskim tylko w języku rosyjskim. Dostrzegamy również użycia zamiast ciszy stałego wyrazu 19. *время отбоя* (51), który w wojsku sygnalizuje koniec dnia.

(49) Юдым впервые в жизни внимал такой тишине, тишине полей и лесов... (Бездомные, Жеромский Стефан)

(50) Темнота и тишина скрадывали их слова, становившиеся словно невесомыми. (Пепел и алмаз, Анджеевский Ежи)

(51) Дальше было время отбоя, спора с Пряничковым относительно кипятка, обхода всех камер, гашения белого света и зажигания синего. (В круге первом, т. 1, Солженицын Александр)

Warte odnotowania są także związki *ciszy* z towarzyszącymi jej słowami (1. *тишина и покой*, 9. *спокойствие и тишина*, 11. *безмолвие и тишина*, 12. *пустота и тишина*, 20. *глушь и тишина* (52), 36. *пусто и тихо*, 48. *тишина безлюдия*, 66. *тишина безжизненность*). Zawierają one element braku innych dźwięków lub nawet znaków życia czy spokoju. Kolokacje rzeczownikowe wskazują także na nieliczne relacje z rzeczownikami, które doprowadzają do *ciszy* (41. *страх и тишина*, 44. *тиша ожидания*, 51. *тишина и запустение*, 53. *тишина и неподвижность* (53), 54. *тишина и отдых*, 55. *тишина и печаль*, 56. *тишина и сосредоточенность*).

(52) Оттуда виднеется взрытая, развороченная степь, где глушь и тишина, где тень утра, без туманной дымки, простерлась над долинами, как крышка гроба. (Пепел, Жеромский Стефан)

(53) Армия, хотя и выглядела грозно, стояла будто застыв, как заколдованная, в тишине и неподвижности. (Narrenturm, Сапковский Анджей)

Reasumując, w języku rosyjskim ilość połączeń przymiotnikowych otrzymuje przewagę nad językiem polskim (117 : 110). Co dotyczy listy pierwszych najliczniejszych kolokacji to nie pojawia się duża różnica, lecz liczba ich występowania jest wyraźnie inna. W języku polskim pierwsze dziesięć połączeń przymiotników to: 1. *głęboka* (41); 2. *zupelna* (37); 3. *wielka* (17); 4. *glucha* (12); 5. *śmiertelna* (12); 6. *grobowa* (8); 7. *przerywana* (6); 8. *martwa* (6); 9. *nocna*

(6); 10. *bezdenna* (5). Tymczasem w języku rosyjskim to są: 1. *глубокая* (50); 2. *мертвая* (38); 3. *полная* (15); 4. *ночная* (13); 5. *наступившая* (11); 6. *абсолютная* (10); 7. *гробовая* (9); 8. *невозмутимая* (8); 9. *глубокое* (8) (54); 10. *прерываемое* (7). Z wymienionych przykładów wynika, że takie przymiotniki, jak: *głęboka, martwa, nocna, grobowa, przerywana* mają istotną przewagę nad językiem polskim.

(54) Наступила такая глубокая тишина, что слышно было, как падает с факелов каждый уголек, как стучат колеса вдали на Номентанской дороге и шумит ветер в кронах пиний, растущих рядом с кладбищем. (Камо грядеши, Сенкевич Генрих)

W obu porównywanych językach mamy dużo podobieństw dotyczących opisu ciszy. Do takich wspólnych cech odnosimy: brak dźwięku, który potrafi być tak uciążliwy jak bardzo głośny dźwięk (*zupelna, absolutna, nieskazitelna, kompletna, полное, абсолютная, олнейшая*), czas trwania – cisza potrafi długo się ciągnąć lub krótko (*trwająca, długa, wieczna, bezmierna, chwilowa, rzadka, долгое, безмерна, вечная, минутная, редкая*), odwoływanie do źródeł oraz miejsca powstania dźwięku (*wiejska, góraska, leśna, polna, naturalna, ogrodowa, монастырская, натуральная*), brak percepcji słuchowej (*głucha, głuchoniema, глухая*) oraz obrazowanie w zakresie temperatury (*zimowa, chłodna, mroźna, зимовое, холодная*). Cech odróżniających jeden język od drugiego odnajdziemy niewiele. W języku rosyjskim pojawiają się połączenia z wyrazami, które oznaczają brak czynności mówienia (*безмолвная* (55), *немая*). Także w języku rosyjskim kolokacje przymiotnikowe wskazują na wspólnotę, obejmującą wiele ludzi (*общая, всеобщая* (56)). Natomiast w języku polskim są kolokacje, które informują, co doprowadziło do stanu ciszy (*nieruchoma* (57), *oniemiała, znieruchomiała*).

(55) И вдруг, среди безмолвной тишины, Христя услышала... или, может, ей послышалось?... вдали ужасный крик... крик бешенства и смертоубийства. (Болеславцы, Крашевский Юзеф Игнацы)

(56) Так среди всеобщей глубокой тишины, царившей в толпе, стоя вдали друг от друга, переговаривались эти два человека. (Меир Эзофович, Ожешко Элиза)

(57) Wlepiała wzrok w aleje niewidoczne, których głębokie jaskinie przejmują zmysłowym lękiem, rozkosznym strachem, i słuchała, jak przed nią i za nią nieruchomą i wieczną jest cisza nocy. (Popioły, Żeromski Stefan)

Kolokacje rzeczownikowe również charakteryzują się podobieństwem i odmiennosciami. Ilość występujących rzeczownikowych kolokacji w języku rosyjskim jest nieco większa od języka polskiego (69 : 65). Lista pierwszych wystąpień różni się tylko frekwencją. W języku polskim pierwszych dziesięć

kolokacji to: 1. *chwila ciszy* (20); 2. *cisza i spokój* (12); 3. *cisza nocna* (12); 4. *ciemność i cisza* (9); 5. *pustka i cisza* (8). W języku rosyjskim są one następujące: 1. *тишина и покой* (9); 2. *тишина ночи* (6); 3. *минута тишины* (6); 4. *покой и тишина* (5); 5. *тишина и свежесть* (3). Wyrazy takie jak: *chwila ciszy*, *cisza i spokój*, *cisza nocna* w języku polskim posiadają większą liczbę potwierdzeń.

W obu językach kolokacje rzeczownikowe wskazują na podobieństwo takich cech jak: trwanie w czasie (*chwila ciszy*, *godziny ciszy*, *sekundy ciszy*, *минута молчания*), wyrazy, które towarzyszą *ciszy* (*cisza i spokój*, *ciemność i cisza*, *pustka i cisza*, *cisza i milczenie*, *тишина и покой*, *спокойствие и тишина*, *безмолвие и тишина*, *пустота и тишина*, *глушь и тишина*), pochodzenia dźwięku oraz jego ujawnienie (*cisza łoży*, *cisza pałacu*, *cisza pustyni*, *cisza wsi*, *miejsca ciszy*, *оазис тишины*, *тиша ложу*, *тишина кладбища*, *тишина покоев*, *тишина в тюрьме*) oraz stan, który jest potrzebny (*cisza oczekiwania*, *chęć ciszy*, *tęsknota za ciszą*). Natomiast w porównywanych językach występują bardzo interesujące różnice. W języku polskim występują następujące kolokacje: wskazanie na nadmierną temperaturę (*upał* (58)), informacja o kulturowych wzorach (*cisza i obyczaje* (59), *czarność i cisza*), odzwierciedlenie wnętrza człowieka (*cisza ducha* opozycją, do którego występuje *głos ciszy*, który służy za potwierdzenie, że *ciszę* można słyszeć i jest wrażeniem słuchowym przynajmniej w języku naturalnym. Wymienionych przykładów nie odnajdziemy w języku rosyjskim, wyodrębnimy zaś nie mniej interesujące (*тишине обеденного перерыва* (60) oraz *время отбоя* (61)). Pierwszego z nich używamy na oznaczenie czasu obiadu a drugi ma znaczenie sygnału końca dnia w wojsku.

W języku rosyjskim są wyrazy zastosowane zamiast *ciszy*: *безмолвие*, *молчание*, *спокойствие*, *покой*, *затишье*. Mają one podobną semantykę i używane są w tym samym znaczeniu, co i *cisza*. Także w języku rosyjskim na określenie *ciszy* wykorzystano zapożyczenie ‘штиль (62) (нем. stiel – тихо). Полное безветрие на море, когда поверхность воды гладкая’ (Чудинов 1910).

(58) Na świecie był upał i cisza, przerywana tylko czasem przez dźwięk spiżu, a ciągle przez zapamiętałe ksykanie koników polnych. (Quo Vadis. Powieść z czasów Nerona, Sienkiewicz Henryk)

(59) Toteż w notesie moim panuje cisza i dobre obyczaje, a podatki wpływają, co dzień... (Faraon, Prus Bolesław)

(60) К тишине обеденного перерыва, которая после нескольких часов грохота и лязга действовала на слух умиротворяюще, принято было относиться с уважением. (Поколение, Чешко Богдан)

(61) Дальше было время отбоя, спора с Пряничковым относительно кипятка, обхода всех камер, гашения белого света и зажигания синего. (В круге первом, т. 1, Солженицын Александр)

(62) В конце августа на море стоял такой штиль, что неподвижная зеркальная гладь стала для кораблей словно каменным фундаментом. (Пепел, Жеромский Стефан)

ADJECTIVES AND NOUNS COLLOCATING WITH THE LEXEME “SILENCE” IN THE POLISH-RUSSIAN AND RUSSIAN-POLISH PARALLEL CORPUS

Summary

The results show that the lexeme “silence” does not refer solely to the absence of sound, but enters other semantic fields in both languages, such as the origin of sound and its emergence, information about cultural models, reflection of one’s subjective feelings etc. As the research is based on the parallel corpus, we have the possibility to include Russian expressions related to the lexeme “silence”, such as *peace*, *stillness*, *tranquillity*, since these expressions have similar semantics and are used in a similar manner to “silence”.

Literatura

- Lewandowska-Tomaszczyk B. (red.), 2005, *Podstawy językoznawstwa korpusowego: syntaktyczny słownik kolokacji werbo-nominalnych języka polskiego na potrzeby zastosowań informatycznych*, Łódź.
- Simpson J., Weiner E., 1989, *The Oxford English dictionary: syntaktyczny słownik kolokacji werbo-nominalnych języka polskiego na potrzeby zastosowań informatycznych*. 2nd ed., New York.
- Vetulani G., 2012, *Kolokacje werbo-nominalne jako samodzielne jednostki języka: syntaktyczny słownik kolokacji werbo-nominalnych języka polskiego na potrzeby zastosowań informatycznych*, Poznań.
- Lewicki R., 1993, Istota i przejawy konotacji obcości, „*Konotacja obcości w przekładzie*”, Lublin, s. 39.
- Чудинов А. Н., 1910, *Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка*, Санкт-Петербург.

<http://pol-ros.polon.uw.edu.pl/>

„Příspěvek vznikl za podpory MŠMT, grant IGA_FF_2017_026 Text a intertextualita ve slovanských literaturách a kultuře 1“

Recenze Reviews

Ruská a polská literární esejistika konce 19. a počátku 20. století v komparativním pojetí (Jan Vorel a kol.: Ostrava: FF OU, 2017, str. 285)

Práce, které píšeme jako vědci pohroužení do zkoumání sféry umění, jsou stupni na cestě našeho svobodného poznávání „zázraku tvoření“ uměleckého díla, nepodléhajícího estetické reglementaci ani axiomatickým matematickým vzorcům či apriorním definicím. Na cestu poznávání estetického myšlení spjatého se stylotvornými proudy ruské a polské slovesnosti v epoše „symbolismu“ se vydal nevelký kolektiv slavistů FF OU, aby v „kolektivní monografii“ zachytil v komparativním záběru myšlenkový pohyb „ruské a polské literární esejistiky konce 19. a počátku 20., století“. Daná esejistika svébytně navazovala na estetické inovace francouzských, tzv. prokletých básníků“, kteří ovlivnili poetiku i myšlení tvůrců v západní i východní Evropě, což by jednou mělo být badatelsky zúročeno.

Pokus zmapovat literární esejistiku ruské a polské provenience zvoleného období je podnětný, je nutno pozitivně ocenit snahu J. Vorla, autora badatelského záměru vylovit ze zapomenutí zasuté časopisecké literárně-filosofické reflexe, které dodnes udivují čtenáře a inspirují i literární vědce nestárnoucí myšlenkovou svěžestí: eseje V. Brjusova („otce“ ruského symbolismu), F. Sologuba, A. Bělého i N. Berďajeva, podané v kontextu esejů Przybyszewského a zvl. B. Schulze, vypovídají o posunu estetického myšlení východoslovanských spisovatelů a filosofů: jejich vědecká akribie, erudice a myšlenková pružnost s jakou se zmocňovali i složitých estetických jevů je dodnes myšlenkově nosná, neměla by být zapomenuta či zapadnout v mlze času. Interpretační těžiště monografie tvoří tedy literární esejistika ruských tvůrců, spisovatelů a filosofů. Polonisté zůstali poněkud dlužni koncepčním záměrům iniciátora předloženého díla. Z podnětného odkazu polské literárně-filosofické esejistiky prezentovali v podstatě myšlenkově plytké eseje S. Przybyszewského a časopisecké statě Zenona Przesmyckého „Miriam“, které mají daleko do inspirativních literárních úvah spisovatele B. Schulze, úvah, udivujících ponorem k hlubinné sémantice „slova“ jako nosiče „smyslu“ artefaktu (zdařilý překlad dvou jeho esejů realizovala a komentářem opatřila M. Fucimanová) i dotekem s myšlením S. I. Witkiewicze. Pozornosti se nedostalo nejen esejistice filosofa a estetika R. Ingardena (žáka E. Husserla), který svou fenomenologicky pojatou esejistikou i reflexemi uměleckého díla (zvl. *Das literarische Kunstwerk*) inspiroval mj. českou komparatistiku 20.–30. let 20. století, ale paradoxně zůstal stranou právě S. I. Witkiewicz, jeden z nejpozoruhodnějších tvůrců moderní polské literatury, dramatik, prozaik, malíř, filosof a teoretik umění. Zvl. jeho teorie „čisté formy“ v umění (*Wstęp do teorii Czystej formy w teatrze*, 1919), jeho úvahy o „Prožívání Tajemství Bytí“, reflektující věčné otázky života, smyslu, koloběhu, proměn a katastrofičnosti světového dění, překračovaly i horizont evropské uměnovědy i literatur jak v tvorbě existenciálních dramát (absurdního střihu), tak i v esteticko-teoretickém myšlení. Schulzo-

va sémantika „slova“ a „mytizace skutečnosti“ i Witkiewiczova filosofie tvůrčího aktu i procesu navazovaly na „magii slov“ a „gnostický mýtus“ A. Bělého, na iracionalitu jeho filosofického myšlení, na hybridní formy moderní narace jeho *Petrohradu*, profetické vize tragické budoucnosti, tragických osudů Evropy v pol. 20. st. Právě dané literární asociace vznikají v mysli čtenáře posuzované kolektivní monografie a v tom tkví její přínos umění interpretace i literární historii.

Kapitola *Teurgie* v esteticko-filosofickém systému a esejistice A. Bělého (z pera J. Vorla), prostředkuje myšlenkovou esenci Bělého statí *Budoucí umění*, *Symbolismus*, a *Umění* z let 1907–11, statí, které jsou metodologickým resp. myšlenkovým těžištěm interpretace „symbolismu“ a vlastně myšlenkovým nosníkem i celé monografie. J. Vorel rekapituluje poučeně myšlenkový potenciál A. Bělého. Teoretizující um filosofujícího estetika-tvůrce pregnantně formulujícího estetická kritéria symbolismu, doslova intuitivně vycítil, že „technický pokrok stále blíže posouvá oblast umění k oblasti vědění“ (s. 118), k celistvému „vědění“. Tak aktuálně i dnes zní Bělého idea „vnitřního smíru protikladů v nových formách života“ (s. 124) i postulovaná jím idea hledání „harmonie“, tak nutné v době soumraku světových dějin, první světové války. Tj. Bělyj-profet vlastně sám překračoval „pravidla umělecké techniky“ (s. 118, aby nezůstal jen u pasivního zrcadlení „krásy“ jako takové, ale aby se dobral „smyslu“, podstaty jevů bytí a zahledal do temné budoucnosti ve svém doslova profetickém uhadování budoucích cest umění a lidstva vůbec. „Umělec je nástroj, který zachycuje niterné procesy, v nichž se vytváří hodnota“, psal A. Bělyj (s. 142), jehož „mytický rodokmen“ či „duchovní genealogie“ mu nedovolovala na cestě bytím kompromis se svědomím.

To vše je velká záhada umu skutečného tvůrce hodnot umění. Sebedůmyslněji koncipovaná estetika nevytyčuje směřování umění, kodifikuje nalezené, abstrahuje ho, třídí, sumarizuje myšlenky, nalézají jejich afinitu, souvislosti, ale není nositelkou vývoje umění. Substrátem uměleckého procesu je přece jen „dílo“ stvořené umělcem, který v něm, „zvláštním druhu vědění“ (s. 118), hledá, tápe, trpí, mýlí se na své cestě za poznáním a klestí „vidění“, odkrývající v halucinačních stavech mysli „pravdu“ (co se „ráda skrývá“, jak dávno věděl Hérakleitos). Tj. záhadná „lest“ rozumu (G. W. F. Hegel) tajemným metaforickým viděním otvírá vstup do netušených krajín mysli, v nichž „intentio operis“ překračuje „intentio auctoris“ a boří meze teoretických manifestů literárních škol a směrů. Kéž se jednou sepne ve výkladu interpreta, interpretujícího ducha, v adekvátní harmonické syntéze hlubinná analýza bytí provedená tvůrcem artefaktu a zobecňující reflexe estetizujícího teoretika.

Organicky zkomponovaný celek kolektivní monografie je završen pozoruhodnou „kódou“, esejí ruského filosofa N. Berďajeva (1875–1948) *Krize umění* (1919, do češtiny ji přel. I. Jelínek). Aforistické myšlení ruského filosofa, inklinujícího k religióznímu existencialismu a personalismu (protiváze k duchovní krizi člověka 20. st.), pozvedalo interpretaci modernistických proudů umění

poč. 20. st. doslova ke kosmickým výšinám: literární futurismus jako směr moderního umění, orientující se na opěvování krásy stroje a vjemů s ním spojených, Berďajev vnímal jako narušení harmonie organického života, jako „rozvrstvování materiální struktury vesmíru“. „Nárůst významu stroje a strojovosti v lidském životě znamená, že vstupujeme do nového eónu,“ psal Berďajev, kde „život je odtržen od svých organických kořenů“, nezná „romantický smutek ze smrti nádherné tělesnosti tohoto světa, květin, stromů, krásných lidských těl, nádherných kostelů, paláců...“ (s.172). Jen A. Bělyj, vyznávající „symbolickou víru“, nalézá u ruského filosofa pochopení. Právě v románových „symfoniích“ Bělého se lze, podle Berďajeva, setkat s prolínáním různých rovin bytí, ale také s vzestupem člověka ke „kosmické nekonečnosti“, kde se otevírá „astrální svět“ (s. 175), duchovní poznání „kosmické harmonie“, přinášející „nezničitelnost tvůrčího lidského ducha“ (s. 177). Zejména román *Petrohrad* Berďajev viděl jako „astrální román“ (s. 194), dílo teurgického umění, znamenající „nástup nového kosmického věku“, dílo spjaté s „osudem Ruska, ruské duše“ (s. 196), dílo epochy kulturní vytříbenosti, pozdní dekadentní kultury s její krásou „odkvétání, krásou podzimu, krásy, která zná největší protiklady, která ztratila celistvost a spontánnost“, získala však vytříbenost a plodnost lidského ducha. Berďajevovo pojetí epochy vzniku Bělého románu je inspirací pro literární historii, zvláště však pro estetické myšlení.

V závěrečné části monografie, sumarizující estetické kontemplace tvůrců literární esejistiky zvoleného období, J. Vorel resumuje vklad východoslovanského „symbolismu“ do dějin slovesného umění. Vidí ho nejen jako osobitou formu či modus „teurgie“ – tvoření života na duchovních základech, ale vnímá jeho básnivou obrazovou potenci jako modifikaci fantazijní podoby novoromantismu, nestárnoucího proudu světového umění.

Miroslav Mikulášek

Hanuš Nykl, *Slavjanofilství a slavjanofilské paradigma (Příspěvek ke studiu ruské filosofie 19. století)*. Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2015

Slavjanofilství je v celé řadě dosud vzniklých odborných publikací věnujících se problematice ruské filozofie a ruské literatury 19. století tradičně vnímáno a definováno z různorodých úhlů pohledů: někdy jako politická a ekonomická doktrína, jindy jako estetické, filozofické či kulturně-náboženské hnutí vymezující se proti západnickým snahám o integraci Ruska a jeho kulturních tradic do širšího evropského rámce. Za těchto okolností vznikla v kontextu ruské a české slavistiky silně redukováná a obecná představa o slavjanofilství jako o poměrně uzavřeném myšlenkovém hnutí projevujícím se prostřednictvím bouřlivých debat a polemik s představiteli západnictví. Publikace českého badatele Hanuše Nykla se ovšem vydává jinou, a dle mého názoru jedinou správnou cestou, odmítá zažitá klišé a usiluje o to představit čtenářské veřejnosti slavjanofilství, jeho diskurs a myšlenkové paradigma ukotvené v kontextu křesťanského myšlení a romantizmu jako jednu z nejdůležitějších platform pro vývoj ruské filozofie a literatury 19. a 20. století.

Na samotném počátku autor monografie prezentuje dosavadní stav bádání v této tematické oblasti a zmiňuje významné práce, které dosud vznikly jak v kontextu ruské, tak i české slavistiky a představuje použité metodologické přístupy. V souvislosti s tím člení knihu do několika tematických oddílů, v nichž je zpočátku podrobně představen fenomén slavjanofilství, které je rozděleno na slavjanofilství klasické, pozdní a na neoslavjanofilství, a následně i problematika slavjanofilského diskursu. Od obecně-teoretické roviny přechází autor k představení nejdůležitějších osobností tohoto myšlenkového hnutí – slavophiles maiores (A. S. Chomjakov, I. V. Kirejevskij) a provádí precizní analýzu jejich myšlenkového systému, který stál u zrodu stěžejních tezí slavjanofilství. V případě A. S. Chomjakova jde o zdůraznění hlavních motivů jeho myšlení prizmatem sociální filozofie, filozofie dějin a teologie, zároveň je zde provedena kritická analýza Chomjakovovy tvorby s důrazem na její začlenění do dobového myšlenkového kontextu. V případě I. V. Kirejevského je na základě jeho významných teoretických prací prezentován vývoj slavjanofilství od obecně romantických koncepcí k serióznímu vědeckému paradigmatu, organickému myšlenkovému systému, v jehož základech podle autora leží patristická teologie a romantická filozofie.

Další části monografie jsou věnovány porovnání obou nejdůležitějších slavjanofilských koncepcí, na jehož základě jsou hledány jednotící prvky tvořící slavjanofilský diskurs. Tento pojem chápe autor tradičně ve foucaultovském smyslu, ale také ve smyslu etymologickém jako „rozpravu o základních idejích slavjanofilství“. Myšlenková struktura slavjanofilského diskursu je autorem rozlišena na dvě základní myšlenkové oblasti: 1) konkrétní úvahy o politice, ekonomii, kultuře mající dobový charakter (ruské politické, sociální a ekonomické

myšlení), 2) obecné ideje nadčasového typu, které mají především teoretický ráz (ruská filozofie, teologie). Na základě takového členění je první část této myšlenkové struktury označena jako „slavjanofilský program“, část druhá jako „slavjanofilské paradigma“, jemuž je především věnována tato monografická publikace a který tedy představuje základní soubor idejí, nazíraný jako „myšlenková intuice konkretizovaná okruhem z ní vyplývajících představ“. Ta je na základě pečlivé analýzy textů Chomjakova a Kirejevského zobecněna do tří myšlenkových oblastí: 1) idea organické celistvosti jako základní vlastnosti veškerého jsoucna, jejíž narušení (např. diachronní a synchronní narušení jednoty Východu a Západu, Ruska a Evropy) je uzlovým bodem kritických vystoupení slavjanofilů a podnětem pro úsilí o znovunastolení jednoty a celistvosti, 2) víra (náboženství) tvoří základní formující princip života jak historických entit, tak i subjektu samotného. Stav a vlastnosti dané historické entity či subjektu jsou odrazem a stavu a vlastností víry, 3) téměř hermeneuticky pojatá představa autonomie entit, jejichž pluralita, bohatost a maximální decentralizace umožňují maximální realizaci, možnost spolubytí a vzájemné komunikace v rámci organické celistvosti. Uvedené poznatky jsou tedy neoddiskutovatelným potvrzením toho, že slavjanofilství nelze v žádném případě chápat jako filozoficko-náboženské hnutí hlásající myšlenkový izolacionismus a totalitarismus.

V poslední kapitole jsou se slavjanofilským paradigmatem konfrontovány významné osobnosti ruského filozofického myšlení druhé poloviny 19. století (A. A. Grigorjev, N. N. Strachov, N. J. Danilevskij, K. N. Leont'jev a V. S. Solovjov), kdy autor zároveň správně poukazuje na myšlenkovou kontinuitu v jeho dalším vývoji. Jde zejména o určité vazby představitelů ruské nábožensko-filozofické renesance, inspirované především filozofickým systémem V. S. Solovjova, na slavjanofilské paradigma. Tyto poznatky jsou zde prezentovány ovšem jen v krátkém nástinu a, jak uvádí autor, mohou se stát podstatným impulzem pro další zkoumání dané problematiky.

Monografie Hanuše Nykla vychází z potřeby znovu kriticky přezkoumat fenomén slavjanofilství jak z hlediska dějin ruského filozofického myšlení, tak z hlediska širšího a obecné teoretického rámce, poukázat na jeho „paradigmatický charakter“ ve vztahu k jiným vývojovým etapám ruské filozofie, na jeho specifika a zejména pak odlišnosti od jiných jemu podobných myšlenkových proudů a vyvrátit časté mylné představy o slavjanofilství, které tento myšlenkový proud dávají tradičně do souvislostí např. s nacionalizmem a panslavizmem, reflektujícími hledání ruské inteligence v průběhu celého 19. století.

Jan Vorel

Kronika Chronicle

Po horizonte výskumu Svatavy Urbanovej

V literárnej vede sa v českom a slovenskom kontexte výrazne a úspešne pohybuje profesorka PhDr., CSc. Svatava Urbanová (1946) z Filozofickej fakulty Ostravskej univerzity, ktorá po celý čas, čo si našla pracovné a osobné napojenie na prešovské akademické pracoviská sa dohovoriť vždy s tými, ktorí svoju energiu, vzdelanie a talent na vedeckú prácu sústreďujú na štúdium literárnovedného procesu, na teóriu a estetiku literárneho textu a na metodiku, ako na invenciu pri porozumení jedinečnosti autorského textu a osobnosti jeho tvorcu.

Literárnovedné podložie výskumného priestoru iniciuje Urbanovej autentické napojenie na český, slovenský a hispánsky literárny život a univerzum literárneho sveta, čomu sa dá porozumieť i tak, že vždy sa zaujíma o genézu javu, po jeho získaní, spracovaní a pointovaní ústredných koordinátov časového a hodnotového významu, nasmeruje získané poznanie do zverejnenia výstupov v náročných, kolektívne a komparatívne spracovaných projektoch, akými v posledných desaťročiach sú *Meandre a metamorfózy detskej literatury* (2003), *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století* (2004), *Žánry, osobnosti, díla* (s M. Rosovou, 2005), antológia *Současná slovenská literatura pro děti a mládež* (so Z. Stanislavovou, 2006), *Figury a figurace* (2010). Pani profesorka kultúrny a literárnovedný priestor českej a slovenskej literatúry a vedy prekračuje v hispánskych filiáciách, tie sú zachytené v práci *Pohyby/Movimientos* (2010). Svatava Urbanová sa po výskumne pre ňu tak žičlivých deväťdesiatych rokoch žánrovo vypravila po profil oceňovanej českej dvojdomej autorky, ktorý spracovala v monografii *Dialogy Ivy Procházkové* (2012). Výskumné ambície Svatavy Urbanovej siahajú aj o regionálneho výskumu *Region bez hranic* (2001), týmto smerom sa vypravila v spoluautorstve s I. Málkovou aj do spracovania projektu *Souřadnice míst* (2003).

Všestrannosť a šírka záberu výskumu Svatavy Urbanovej patrí do jej prirodzenej profesijnej výbavy, a tak sa jazykom, metodikou a hodnotovým systémom náročne a s porozumením predmetu literárnej vedy aj sebou vymedzenej výskumnej ambícii prirodzene pripojila do kolektívnych projektov, ale inak tomu nie je ani pri autentickom výklade konkrétnej autorskej tvorby. Za tak premyslenú výkladovú prácu s vývinovým a voči umeleckému textu interpretačným prístupom ku genologicky, látkovo i tematicky členitému dielu s dosahom po realie z osobného a spoločenského kontextu treba považovať výskum prozaickej tvorby *Ivy Procházkovej*. Metodika, pre ktorú sa Svatava Urbanová rozhodla pri monografickom spracovaní konkrétnej autorskej tvorby sa odvíja od termínu dialóg, pritom nesmeruje primárne k dialógu literárnej vedkyne s autorkou, profesorka Urbanová si zvolila náročnejší a voči literárnemu textu čírejší prístup, chronologicky a ústretovo voči životnému príbehu autorky, vertikálne voči poetike jej textu a glosujúco pri vyrovnávaní sa s genologickým systémom jej prozaických textov pre dospelého aj mladého čitateľa sleduje dialóg autorky s jej

tvorbou. Dvojdmost' Ivy Procházkovej sa pre Svatavu Urbanovú mení na výzvu ako strohá literárna veda s porozumením a dôsledne dokáže postupovať po osi času (aj priestoru) jej tvorbou od debutu po tvorbu posledných rokov a neuhyne pred osobitosťami aj výkladom poetologických a strategických dominant organizovania Procházkovej literárneho príbehu.

Iva Procházková svojou navrstvenou prítomnosťou v médiách okolo literárneho sveta a reálií sveta napojeného na slovo sa ustálila v komponentoch včlenených do teórie textu, medzi nimi preferuje v stratégii textu literárny čas, literárny priestor, typológiu postavy a typ rozprávača, aj preto tak rázne vymedzuje látku, tematiku, precizuje sujet, sústreďuje sa na logiku fabuly a na kauzalitu stretania sa postáv odlišného veku vo svete tak náročnom na individuálny život a vzťahy. Literárne formovaný svet Ivy Procházkovej odkrýva Svatava Urbanová ako náročný proces s nemalým počtom nuansov a neistôt, aby jeho pričinením vzniklo premostenie medzi fikciou a realitou, medzi biografickým a autentickým.

Interpretačné a medzi textami utvárané komparujúce kontakty utvorili sieťnicu Procházkovej stratégie autorky aj stratégie textu, ich priesečník nachádza svoj expozičný bod v noetike a etike jej textov. Vnútrotextové koordináty potom kauzálne utvárajú v línii poetiky textu a teórie textu rozprávač, typológia postavy, literárny čas a literárny priestor. Ponad príbehovú vrstvu prózy dominuje autorkin postoj voči objektívnemu svetu, emotívne zvažovanie ekologického vyrovnávania sa s reáliami konzumného spoločenského života a do detailov rozpracované väzby detstva a dospelosti, ale predovšetkým hodnota a jedinečnosť rodinného spoločenstva.

Idea porozumenia v príbehoch próz rešpektuje odlišnosti moderného, pritom tak zložitého sveta, s čím sa svojimi možnosťami, danosťami a zručnosťami musia vyrovnáť deti aj dospelí, nech sú problémy, kolízie a nedohovory medzi nimi objektívne alebo etnicky dané.

Teda platí Urbanovej pointovanie analýzy stratégie autorky, podľa ktorého: „Procházková zachycuje, čo se podílí na bytí, děláni a věděni člověka...“, ale i to, že „Základním tématem autorčiny tvorby však zůstávají mezilidské vztahy a jedinečnost člověka v reálném světě“ (s. 16).

Svet Svatavy Urbanovej, natrvalo utváraný literárnou vedou, je náročný a prísny, v ňom sa dôsledne rešpektuje etika a hodnoty vedeckej práce. Ľudia vyrovnávajúci sa nástrojmi literárnej vedy, chtiac i nechtiac, vypovedajú prostredníctvom literárnej vedy o sebe, ba niekedy iba o sebe, ale vklad do otváraného autorského textu a celostnosti tvorby ostáva v čase a v tradícii aj vo význame výskumu a porozumeniu konkrétnej noetike aj estetike, jedinečnému autorského filozofovaniu uloženému do umeleckej tvorby.

Tento nepísaný zákon svojej profesie Svatava Urbanová nielen ctí, ale ho aj vrchovato naplňa svojim poznaním. Gnóma napovedá, že všetko so všetkým súvisí, možno i to, že sa nič nestratí, nanajvýš sa môže na nejaký čas vytratiť, ale Svatava Urbanová s istotou nachádza svoje stopy vo zverejnenom výskume a me-

dzi tými, ktorým na ceste za porozumením literárneho textu v čase a priestore tak užitočne pomáha. A to sa jej pričinením deje na prospech prítomnosti aj budúcnosti krásneho slova, výrazových daností umení a nimi utváratej myšlienky venovanej poznaniu, kráse a humánnosti.

Viera Žemberová

Studia Slavica XXI/2

Vydala Ostravská univerzita, Dvořákova 7, 701 03 Ostrava

Vědecká redakce:	Jana Raclavská
Redakce:	Vladimír Severa
Počet stran:	130
Počet výtisků:	100
Vydání:	první
Místo a rok vydání:	Ostrava, 2017
Tisk:	xxx

ISSN 1803-5663 (Print)

ISSN 2571-0281 (Online)

Informace o nabídce titulů vydaných Ostravskou univerzitou
<http://knihkupectvi.osu.cz>